

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ ТА ПРАВА «КРОК»
Навчально-науковий інститут психології**

Кафедра психології

Гомель Олена Сергіївна

УДК 159.9_____

Кваліфікаційна робота

**Вплив стилю батьківського виховання на формування «Я-концепція»
дітей молодшого шкільного віку**

053 «Психологія»

«Психологія»

Подається на здобуття освітнього ступеня магістр

Дипломна робота містить результати власних доробок. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О.С. Гомель

Науковий керівник (консультант) Склярова Ганна Олександрівна,
кандидат психологічних наук

Київ – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ «Я-КОНЦЕПЦІЇ» МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА ТА ВПЛИВ СТИЛЮ БАТЬКІВСЬКОГО ВИХОВАННЯ НА ЇЇ ФОРМУВАННЯ.....	6
1.1. Особливості формування «Я-концепції» у молодшому шкільному віці....	6
1.2. Основні стилі сімейного виховання	16
1.3. Характеристика ознак і функцій сім'ї та її вплив на формування особистості.....	26
Висновки до розділу 1.....	37
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СТИЛЮ БАТЬКІВСЬКОГО ВИХОВАННЯ НА ФОРМУВАННЯ «Я-КОНЦЕПЦІЇ» МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА.....	40
2.1. Організація дослідження та обґрунтування вибору діагностичних методик.....	40
2.2. Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження впливу батьківського виховання дітей молодшого шкільного віку.....	54
Висновки до розділу 2.....	65
РОЗДІЛ 3. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВОД ЩОДО МОЖЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОЇ «Я-КОНЦЕПЦІЇ» ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	67
3.1. Тренінгова програма з підвищення самооцінки та впевненості дітей молодшого шкільного віку.....	67
3.2. Рекомендації для батьків щодо впливу на формування позитивної «Я-концепції» їх дітей молодшого шкільного віку.....	75
Висновки до розділу 3.....	83
ВИСНОВКИ.....	84
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	87
ДОДАТКИ.....	99

ВСТУП

На сьогоднішній день в психологічній літературі висвітлено різні погляди на питання «Я-концепції», серед них найбільш широко вживаними є наступні.

«Я-концепція» – динамічна система, уявлень людини про саму себе, що включає усвідомлення своїх фізичних, інтелектуальних природних властивостей, самооцінку. Поняття я-концепції виникло у 1950р. в руслі гуманістичної психології (феноменалістичної), представники якої (А. Маслоу, К. Роджерс і ін.), на відміну від біхевіористів і фрейдистів, прагнули до розгляду цілісного людського «Я» і його особистісного самовизначення. Значний вплив на встановлення цього поняття здійснили також такі вчені як: Ч. Кулі, Дж. Мід і Е. Еріксон. Однак перші теоретичні розробки в області «Я-концепції» належать У. Дженсон, що розділив глобальне, особистісне Я (Self) на взаємодіюче Я-усвідомлююче (I) і Я-як об'єкт (Me).

Самооцінка – складова частина «Я-концепції». «Я-концепція» – це образ власного «Я», уявлення людини про себе, завдяки якому вона буде взаємостосунки з іншими і сприймає себе. «Я – концепція» може бути:

- Реальна (який я є).
- Ідеальна (яким я повинен бути).
- Динамічна (яким я хочу стати).
- Фантастична (яким я хотів би стати, якщо це було б можливим).

В сучасному світі, коли світогляд підростаючого покоління формується під впливом різноманітного інформаційного впливу, а взірцями переважно стають яскраві особистості з медіапростору, цей розрив між реальним самоусвідомленням та уявленнями про «ідеальне Я», ідеальну та взірцеву модель себе у майбутньому, може поглиблюватись [27]. Проблематика розвитку автентичної «Я-концепції» зумовлює уважне та прискіпливе вивчення чинників її формування у шкільному середовищі.

Дослідженням становлення самоусвідомлення школярів у визначному психологічному віці (6-10 років) займалась потужна наукова парадигма

американських, англійських та вітчизняних дослідників (В. Джеймс, К. Роджерс, Е. Еріксон, І. І. Чеснокова та інші). Переважна більшість соціологів та психологів зосереджують увагу на шкільному періоді становлення самооцінки, егоідентифікації, пізнавальних здібностей дитини, оскільки все пізнання оточуючого світу та самого себе неможливе в обхід її «Я-концепції» [37].

Одним із найважливіших завдань освітнього процесу є виховання цілісної особистості, розкриття особистісного потенціалу та врахування індивідуальних можливостей кожної дитини. Важливою передумовою реалізації цього завдання є виховання позитивної Я-концепції дітей, що становить основу їхнього самовизначення, ставлення до себе, взаємодії з ровесниками та дорослими. «Я-концепція» є достатньо складним, багаторівневим особистісним утворенням та визначає життєвий шлях людини. Процес виховання «Я-концепції» вимагає індивідуального підходу до дітей, саме тому якісна та своєчасна діагностика «Я-концепції» у школярів, підбір відповідних методик є важливими для подальшого виховання позитивних уявлень про себе та самосприйняття зумовлюють **Актуальність теми дослідження.**

Мета дослідження – теоретично та емпірично дослідити вплив стилю батьківського виховання на формування «Я-концепції» у молодших школярів.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз наукової літератури щодо досліджень «Я-концепції» у молодших школярів.
2. Розглянути стилі батьківського виховання.
3. Провести емпіричне дослідження впливу стилю батьківського виховання на формування «Я-концепції» у молодших школярів.
4. Надати рекомендації батьків щодо впливу на формування позитивної Я-концепції їх дітей молодшого шкільного віку

Об'єкт дослідження - «Я-концепція» молодших школярів.

Предмет дослідження – вплив стилю батьківського виховання на формування «Я-концепції» у молодших школярів.

Методами дослідження є:

Теоретичні: аналіз наукової літератури за темою, порівняння різних поглядів на досліджувану проблему, узагальнення, систематизація.

Емпіричні: тестування, анкетування та психомалюнок: дослідження самооцінки «Сходинки» В. Г. Щура, малюнковий тест «Моя сім'я», тест «Дерево з чоловічками» та методика Дембо-Рубінштейна.

Математичної статистики: непараметричний статистичний критерій Манна-Уїтні, методика А. Варги та В. Століна.

Практичне значення отриманих результатів дослідження визначається тим, що отримані результати можна використати у подальших розробках діагностики самооцінки школярів 6-10 років, а також для корегування негативних чинників впливу, що перешкоджають подолання розриву між «Я-ідеальним» та «Я-реальним».

Апробація результатів дослідження (відомості про публікацію): основні результати дослідження оприлюднено автором на науково-практичних заходах різних рівнів: VI міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання (Київ, 2017); звітні науково-практичні конференції Інституту проблем виховання НАПН України (2017).

Структура роботи: кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, що налічує 94 найменувань, додатків на 20 сторінках. Основний зміст роботи викладений на 86 сторінках і містить 3 таблиці та 4 рисунки. Загальний обсяг роботи – 116 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ «Я-КОНЦЕПЦІЙ» МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА ТА ВПЛИВ СТИЛЮ БАТЬКІВСЬКОГО ВИХОВАННЯ НА ЇЇ ФОРМУВАННЯ

1.1. Особливості формування «Я-концепції» у молодшому шкільному віці

«Я-концепцію» часто визначають як сукупність установок, спрямованих на себе, і тоді за аналогією з атетюдом виділяють в ній три структурних елемента:

- когнітивний – «образ Я» (характеризує зміст уявлень про себе);
- емоційно-ціннісний, афективний (відображає відношення до себе в цілому чи до окремих сторін своєї особистості, діяльності і т. д. і проявляється в системі самооцінок);
- поведінковий (характеризує проявлення перших двох в поведінці).

«Я-концепція» – цілісне утворення, всі компоненти якого хоча мають відносно самостійно-логічний розвиток, тісно взаємопов'язані. «Я-концепція» має усвідомлювані і неусвідомлювані аспекти.

Найбільша термінологічна плутанина спостерігається у наукових джерелах стосовно вживання понять «Я-концепція» та «Я-образ». Розглядаючи «Я-концепцію» чи «Я-образ» як продукт діяльності самосвідомості, дослідники по різному підходять до їх визначення й розуміння характеру співвідношення між ними [9].

«Я-концепція» відрізняє складну, рівневу будову, яку по різному розуміють різні автори. Наприклад, Р. Бернс уявляє я-концепцію у вигляді ієрархічної структури. Вершиною являється глобальне «я-концепція», що конкретизується в сукупності установок особистості на себе. Ці установки мають різноманітні модальності: а) реальне «Я» (уявлення про те, яким би я хотів бути); б) дзеркальне «Я» (уявлення про те, яким мене бачать інші). Кожне із цих модальностей включає ряд аспектів – фізичне «Я», соціальне

«Я», розумове «Я», емоційне «Я».

В залежності від того, на якому рівні – організму, соціального індивіда чи особистості – проявляється активність людини, в «я-концепції» виділяють:

- фізичний «Я-образ» (схема тіла), що викликає потребу фізичного благополуччя організму;
- соціальні ідентичності: статеву, вікову, етнічну, громадянську, соціально-рольову, пов'язані з потребами людини приналежності до загалу і прагнення бути в цьому соціумі;
- диференційний образ «Я», що характеризує знання про себе в порівнянні з іншими людьми і тим що надає відчуття власної унікальності, забезпечує потребу в самовизначенні і самореалізації (В. В. Столін) [4].

Існують і інші варіанти:

- неусвідомлення, уявлення тільки в переживанні, установки по відношенні до себе;
- власні, парціальні самооцінки;
- відносно цілісна «я-концепція»;
- «я-концепція» як частина системи ціннісних орієнтацій особистості (І. С. Кон та ін.).

Крім того, «я-концепція» описується з точки зору змісту і характеру уявлень про себе, важкості і диференціації цих уявлень, їх суб'єктивного значення для особистості, а також внутрішньої цінності і послідовності, згідності, стійкості в часі («Я-минуле» – «я-теперішнє» – «я-майбутнє») (М. Розенберг, Е. Т. Соколова). Виділяють також динамічне «Я» (як, за моїми уявленнями, я змінююсь, розвиваюсь, яким прагну стати), «уявне Я», «Я-маска», «фантастичне Я» і т.д. Розбіжності між «ідеальним Я» і «реальним Я» слугують важливим джерелом розвитку, однак суттєві противоріччя між ними можуть стати джерелом внутрішньо-особистісних конфліктів і негативних переживань [6].

Найважливішою функцією «я-концепції» являється забезпечення внутрішньої узгодженості особистості, відносної стійкості в її поведінці.

Розвиток особистості, її діяльності і поведінки знаходяться під суттєвим впливом «я-концепції».

«Я-концепція» формується під впливом життєвого досвіду людини, перед усім відносин батьків і дітей, однак достатньо рано вона сама набуває активну роль, впливаючи на інтерпретацію цього досвіду, на ті цілі, які індивід ставить перед собою, на відповідну систему очікувань, прогнозів відносно майбутнього, оцінку їх досягнень і тим самим на власну самооцінку. Співвідношення понять «я-концепції» і самоусвідомлення точно не визначено. Часто вони виступають як синоніми. Разом з тим існує тенденція розглядати «я-концепцію» на відміну від самоусвідомлення, як результат кінцевого продукту в процесі самоусвідомлення.

Становлення самоусвідомлення школярів та формування їх позитивної картини оточуючого світу та ствердження власного місця в ній за допомогою позитивної «Я-концепції» є одним з найважливіших факторів подальшого розвитку особистості, її самооцінки та здатності до поліаспектної самореалізації. Необхідність пройти всі етапи формування власної ідентичності в умовах, коли потрібно задовольняти потреби авторитетних осіб (якими у шкільний період виступають не лише родичі, але й вчителі, що символізують потреби всього суспільства та держави) може бути ускладнено відсутністю збігу з внутрішніми потребами молодшої особистості. Одним із перших дослідників, який ввів термін і поняття «Я-концепція» був В. Джеймс. У книзі «Принципи психології» він висунув ідею особистісного «Я», що складається з певних елементів. На його думку, особистість складається з кількох елементів, серед яких:

- 1) складові елементи особистості;
- 2) самооцінка, яка є реакцією на власну особистість на рівні почуттів та емоцій;
- 3) певні дії, спрямовані на себе (наприклад, самозбереження або піклування про себе). Особистість є цілісним феноменом, який умовно можна розділити на активного дослідника та об'єкта пізнання: так, наше емпіричне

«Я» є для нас тим аспектом особистості, який ми пізнаємо; «Я», що пізнає, - це чистий прояв особистості [11].

За В. Джеймсом, ми можемо виділити різні частини «Я-концепції», які відповідають сферам нашої життєдіяльності. Так, матеріальна частина є значною (визнання свого тіла частиною «Я» та пов'язані з ним потреби в безпеці, задоволенні та захисті), але наше соціальне «Я» важливе, оскільки ми пов'язані з усіма соціальними колами, до яких входимо, маємо бажання інтегруватися в ієрархію цінностей того чи іншого кола. І, нарешті, найважливішим є духовне визнання «Я», яке включає всі наші духовні прагнення, етичні та моральні потреби [11].

Крім того, що психолог розробив концепцію «Я-концепції», він тісно пов'язав усі прояви особистості з самооцінкою, яка є результатом оцінювання «Я» - дослідника щодо «Я» - емпіричного. Формування позитивної «Я-концепції» можливе, якщо людина послідовно досягає успіху або відмовляється від прагнення до успіху. Однак різні типи самооцінки також можуть відповідати різним аспектам особистості (фізичним, психічним тощо).

Отже, головними висновками В. Джеймса є: «Я-концепція» – це багатопланова структура; формування самооцінки є найважливішим аспектом самосвідомості, оскільки воно задовольняє потреби самоактуалізації в різних аспектах; «Я» — це самосформована структура, яка тісно пов'язана з різними аспектами самооцінки.

Парадигму дослідження «Я-концепції» продовжили соціологи Ч. Кулі та Дж. Мід. Відповідно до дослідження К. Кулі, опублікованого в його книзі «Соціологічна теорія та соціальні дослідження», формування «Я-концепції» залежить від оцінки, яку індивід отримує від соціального середовища, яке він або вона вважає набути його чи її власними цінностями. «Я - Дзеркальне» включає реакції суспільства, оцінки та вираження в результаті взаємодії особистості та суспільства [15]. Особистість розглядається лише як результат сприйнятої соціальної оцінки, яка характеризує поведінку людини як повністю залежну від того, чи веде певна поведінка до позитивної чи несприятливої

оцінки з боку суспільства.

Це уявлення досить обмежене. Проте такий підхід необхідний для нашого дослідження, оскільки, як свідчать психологічні дослідження, у молодших школярів і дошкільнят є яскраво виражене «Я- дзеркальне».

Важливим етапом у формуванні сучасного наукового підходу до поняття «Я-концепції» стала робота Е. Еріксона, який розробив динамічну модель его-ідентичності, пов'язану з особливостями формування та трансформації «Я». Тому дослідник виділяє вісім етапів формування его-ідентичності. Почуття екзистенціальної автономії та формування сорому (у відповідь на почуття та дії інших щодо цієї автономії), формування ініціативи, переживання компетентності/некомпетентності [39].

На п'ятій стадії формується самоідентичність, за допомогою якої індивід утверджується в ролях і соціальному розмаїтті світу і поєднує це з власною цілісністю та власною ідентичністю по відношенню до самого себе.

Інший етап характеризується відкриттям супер-его і формуванням повної самоідентичності, що об'єднує всі існуючі елементи і дає усвідомлення їх як повноту себе.

Важливим аспектом роботи Е. Еріксона є припущення про можливість пропуску певних етапів самоусвідомлення, внаслідок чого людина перестає усвідомлювати повноту і завершеність власного існування.

На думку багатьох дослідників, на сучасне уявлення про «Я-концепцію» сильно вплинули роботи К. Роджерса, який визначив цей феномен як цілісний гештальт, заснований на власних самосприйнятті та сприйнятті інших людей. Цей гештальт не завжди впізнається людьми, але його можна використовувати для дослідження та саморефлексії. Його головною особливістю є тісний зв'язок із базовою структурою цінностей, які лежать в основі як самосприйняття особистості, так і розуміння соціальних відносин.

К. Роджерс розвинув ідею різноманітних «его-концепцій», які можна інтегрувати в особистість, і запропонував ідею «его-ідеалу». На відміну від «Я-дзеркальне», прийнятого К. Кулі, «Я-ідеал» - це власне уявлення людини про

те, ким вона повинна бути і яка особистість їй найбільш комфортна і приносить найбільше задоволення. Тим не менш, «его-ідеал» також тісно пов'язаний з потребою у визнанні і є відповіддю на цінності соціального кола, до якого належить індивід [58].

За К. Роджерсом, формування «Я-концепції» не визначається успіхом чи запереченням успіху. Якщо людина отримує активну підтримку як на ранніх етапах формування ідентичності, так і в зрілому віці, внутрішня самооцінка завжди буде сильнішою, а прірва між «справжнім я» та «ідеальним я» стане ще меншою [29].

Дослідник пішов ще далі і дослідив, як «Я-концепція» сприймається людиною і як людина реагує на навколишнє середовище в залежності від концепції внутрішнього «Я». Наприклад, дослідник стверджував, що пізніше сформована «Я-концепція», а не спочатку сформована під впливом соціальних вимог і цінностей, може стати домінуючою. Він стверджував, що буде більший акцент на визнанні особистості. Виходячи з цього дії та вчинки, що оцінюються з точки зору «Я-концепції» (включаючи неусвідомлені відповіді на запитання «Хто я?» і «Який я?»), класифікуються як адекватні або недоцільні. Те, що відповідає внутрішньому уявленню людини про себе, інтегрується в її самооцінку, а те, що не збігається, ігнорується [2].

Розвитком досліджень К. Роджерса також займався Р. Бернс, який досліджував функціональні особливості «Я-концепції», приділяючи велику увагу ролі, яку вона відіграє в кінцевому самопізнанні людини та її відношенні до навколишньої дійсності. Найважливішими можна виділити такі функції, що виконує «Я-концепції»:

1. **Функція зберігати цілісність (або самоузгодження).** Вона полягає в тому, що для формування «Я-концепції» індивід відбирає ті думки та уявлення інших, які вже є для нього цінними і сприяють його самосприйняттю. Таким чином, ідеї, відмінні від існуючих, ігноруються. З цієї точки зору, поняття «Я-концепція» формується негативними аспектами самосприйняття (наприклад, уявлення про те, що «я» не гідне того, щоб мене

любили або піклувалися) і позитивними аспектами. Людина приймає щось істинне, що зміцнює і підтверджує її самооцінку і позитивне самосприйняття.

2. **Функція інтерпретувати дійсність.** За словами Р. Бернса об'єктом пізнання світу в структурі «Я-концепції» є не стільки світ, скільки враження від світу і його синтез з точки зору особистих уявлень, спостережень або ідеалізацій. Так людина дивиться на суспільство і світ крізь призму «Я-концепції», особливо на рівні матеріальних і духовних потреб. Такий підхід можна сформулювати через питання «Що для мене світ?» Подібно до попередньої функції, індивід вибирає серед різноманіття світу ті аспекти та характеристики, які входять до «Я-концепції» та сумісні з нею. З цієї точки зору феномен «внутрішнього світогляду» можна визначити як «Я-концепцію» та елемент самосвідомості.

3. **Функція інтеграції в реальність.** Як уже згадувалося, «его-ідеал» є джерелом очікувань і надій для людей і часто сам є образом майбутнього. Уявлення про те, яким буде «Я», залежно від того, чи буде воно позитивним чи негативним, може керувати поведінкою індивіда, визначати і коригувати його стосунки з оточенням, формувати модель поведінки. Тому формування позитивної «Я-концепції» у дітей молодшого шкільного та дошкільного віку базується на тому, що її компоненти («справжнє Я», «дзеркальне Я», «ідеальне Я») базуються на майбутніх сподіваннях і очікуваннях. Це особливо важливо, тому що це джерело вашого успіху та соціалізація підростаючого покоління.

І. Андрійчук розглядає «Я-концепцію» як відносно стабільну, більш чи менш усвідомлену, таку, що переживається як неповторна, систему уявлень індивіда про себе, на основі якої він будує взаємодію з іншими людьми і ставиться до себе. При цьому «Образ Я» визначається лише як когнітивна складова «Я-концепції». О. Васильченко визначає «Я-концепцію» як поліфункціональну систему, яка може бути представлена як набір когнітивних репрезентацій самості, що формують дві підсистеми – соціальну і особистісну ідентичності. «Я-концепція» не є тотожною поняттю «Я-образ», але не достатньо визначає зміст останнього. Водночас, в працях багатьох українських

дослідників поняття «Я-концепція» і «Я-образ» ототожнюються, або розглядаються як синонімічні (Н.Тавровецька, С.Кузікова, Я.Мацегора).

Таким чином, за досить тривалу історію виникнення наукового поняття «Я-концепція» визначено багато різних термінів і теоретичних орієнтирів з точки зору його аналізу та подальшої практики методів формування позитивного психологічного усвідомлення дітей дошкільного та шкільного віку.

У нашому дослідженні насамперед важливо вказати на існування розгалуженої системи компонентів «Я-концепції». Наприклад, компонентами внутрішньої самосвідомості та когнітивного «Я-образу» дитини вважаються такі поняття:

1. Образ «Я» - це когнітивний компонент, який складається з того, як дитина уявляє власне «Я». Це зазвичай включає уявлення про себе на основі віку, статі, зовнішнього вигляду та інституційної приналежності.

2. «Я-дзеркальне» - образ «Я» у вимірах, які відображають соціальні реакції на ті чи інші характеристики та ознаки дитини (оцінка її особистості серед рідних, інших учнів, авторитетних особистостей).

3. «Я-ідеальне» - джерело очікувань і надій щодо різноманітних проявів «Я» в різних аспектах (фізичний аспект, зовнішній вигляд, матеріальна забезпеченість, володіння певними матеріальними цінностями, соціальні цінності тощо), статус, досягнення визнання, успіху, самореалізації в різних його проявах, роздуми про загальне майбутнє та місце «Я» в ньому).

Залежно від того, на який компонент загальної конструкції «Я-концепції» спиралися дослідники, її можна розділити на фізичне «Я», соціальне «Я», професійне «Я», сімейне «Я» та моральне «Я». Також розрізняють поняття «я теперішнє», «я минуле» та «я майбутнє». Ці аспекти особливо важливі для динамічного формування «Я-концепції» дитини, оскільки певні елементи можуть ще не усвідомлюватися дитиною або перебувати в негативній стадії [27].

Наприклад, у дітей не допускається формування «его-ідеалу» як уявлення про позитивний розвиток і розширення її особистості в майбутній соціальній та інших сферах. Натомість вони уявляють себе «майбутнім», яке може мати характеристики, які негативно відображають соціальні впливи та їхню власну деструктивну самовпевненість і походять від низької самооцінки.

Комплексний підхід до аналізу та практичного проектування «Я-концепції» є важливим для нашого дослідження, незважаючи на численні розбіжності щодо термінології, і має відношення до безпосереднього розвитку самооцінки. Можна виділити основні положення «Я-концепції» у дітей молодшого шкільного віку:

1. «Я-концепція» – це психологічний феномен, що складається з когнітивного образу «Я», який сприймається як емпіричний і є об'єктом спостереження «Я», який формує самооцінка. Поняття «Я» включає ряд компонентів, пов'язаних з характером соціальних взаємодій дітей і розвитком самосвідомості на різних етапах розвитку. Вважається, що в молодшому шкільному віці особистість знаходиться на 5-6 етапі формування «Я-концепції» (за концепцією Е. Еріксона), в цей час вона виявляє важливість впливу на навколишній світ [39].

2. «Я-концепція» при її правильному формуванні є запорукою розвитку в особистості сильних вольових якостей, її повної самореалізації та активної інтеграції в соціальне середовище. Хоча навчання в школі є цінним із соціальної точки зору, а постійне психічне та соціальне навантаження на дітей молодшого шкільного віку передбачає їх загальний розвиток. Коли в особистісній структурі школяра сформований позитивний образ «ідеального Я» або «Я в майбутньому», розвиток дитини в школі як соціальній системі гарантований, а навички, що заохочуються школою, також будуть сприяти розвитку, бо це є зовнішнім і сприймається учнями як необхідне для досягнення своїх цілей.

3. «Я-концепція» тісно пов'язана з самооцінкою, усвідомленням навколишнього середовища, бажанням розвиватися як особистості. На думку

більшості дослідників, школярі з високою самооцінкою характеризуються великим оптимізмом, бажанням вчитися, певним ступенем успішності та залежать не лише від позитивної/негативної реакції інших, а й від власних зусиль досягти цього.

Крім того, висока самооцінка сприяє розвитку комунікативних навичок, що, у свою чергу, поглиблює соціальні зв'язки, стає джерелом бадьорості та впевненості у власних діях, допомагає виробити рівновагу проти неконтрольованих негативних явищ у житті. Крім того, позитивна «Я-концепція» дає молодшим школярам призму, через яку вони можуть інтерпретувати навколишню дійсність найбільш корисним і цікавим способом, викликаючи в них інтерес до вивчення всіх її проявів у навколишньому світі.

Негативні характеристики «Я-концепції» можуть мати негативний вплив на інтелектуальний і соціальний розвиток молодших школярів на різних рівнях. Школярі з низькою самооцінкою та частково розвиненою самоповагою відчують меншу успішність, страх втратити успіх, досягнутий під час виконання складніших завдань, знижену активність, знижену комунікабельність. Характеристики включають зниження здатності сприймати критику та проявляти активність у соціальній діяльності та шкільному житті.

Причинами низької самооцінки у молодшого школяра є ураження «дзеркального Я», відсутність необхідного заохочення та підкріплення, занадто великий розрив між «справжнім Я» та «ідеальним Я» та підвищена усвідомленість при оцінці певних аспектів, що складають «Я-концепцію» (наприклад, ігнорування фізичних або психічних аспектів внутрішнього світогляду) [54].

Наприклад, відсутність позитивного підкріплення з точки зору соціального середовища (сім'я, школа) може призвести до неуспішності на освітньому рівні.

Проте досягнення цінних успіхів у позакласній діяльності призводить

до стійкого й позитивного сприйняття «справжнього Я». Істотним є формування в учнів усвідомленого сприйняття кожного із складових «Я-концепції» вольової взаємодії зі світом та виявлення сутнісних параметрів, які забезпечують активне формування «Я-концепції» навіть за відсутності позитивного підкріплення через суспільство.

З точки зору К. І. Говланда, формування і трансформація «Я-концепції» можлива лише за умови врахування того, що деякі її аспекти недостатньо структуровані або ще не до кінця сформовані. Проаналізувавши дослідницьку літературу, ми знайшли кілька підходів до розуміння того, як «Я-концепція» залишається динамічною на різних етапах розвитку людини. Тим не менш, «Я-концепція» молодших школярів постійно змінюється і є найменш структурованою, що відкриває можливість позитивно впливати на її формування та подальший розвиток [28].

1.2. Основні стилі сімейного виховання

Виховання дітей - одне з найважливіших завдань сучасної сім'ї. Тому для нашого дослідження має сенс розглянути поняття родинного виховання, його мету та зміст.

Родинне виховання – це виховання дітей у домогосподарстві батьками, родичами, законними опікунами або агентами. Особливістю родинного виховання є те, що воно здійснюється в контексті самого сімейного життя, виходячи з внутрішньосімейних стосунків, трудових і опікунських обов'язків, сімейної культури. Його важлива роль полягає в тому, що воно глибоко впливає на весь комплекс фізичного і психічного життя дитини.

Метою родинного виховання є формування особистісних якостей і властивостей, які допоможуть гідно долати труднощі та перешкоди на всьому життєвому шляху. Досвід багатьох поколінь довів, що до цих якостей і властивостей належать фізичне здоров'я, розвинений інтелект, працьовитість, мораль, готовність до сімейного життя і т.д.

Зміст виховання дітей у сім'ї визначається цілями виховання дітей у демократичному суспільстві та специфікою сімейного виховання. Доцільно було б підкреслити переважні напрями виховання, які наведено у таблиці 1.2.:

Табл. 1.2.

Напрями виховання

Розумове виховання, яке сприяє формуванню особистісного світогляду	Гуманістичне виховання в дусі загально людських моральних ідеалів і цінностей	Економічне виховання й економічна освіта в умовах ринкових відносин
Трудове виховання та профорієнтація	Національне та патріотичне виховання	Правове виховання в умовах розвитку правової держави
Спортивно-фізичне виховання	Морально статеве виховання	Виховання політичної культури в умовах політичного плюралізму
Санітарно-гігієнічне виховання	Екологічне виховання	Художньо-естетичне виховання

Фізичне виховання сьогодні в центрі уваги, тому що здоров'я дітей є головним пріоритетом сім'ї та нації. У сім'ї фізичне виховання дитини забезпечується шляхом формування здорового способу життя, правильної організації побуту, занять спортом, фізичного зміцнення та знаннями про правильне харчування.

Інтелектуальне виховання передбачає турботливу участь батьків у розвитку пізнавальних інтересів, здібностей, схильностей, обдарувань дитини. Формування свідомого ставлення до знань та їх постійного оновлення, прагнення до освіти та творчого самовдосконалення.

Моральне виховання в сім'ї сприяє таким основам гуманного характеру, як любов, повага, співчуття, милосердя, доброта, совість, чесність, ввічливість, справедливість, гідність і обов'язок [68].

Трудове виховання в українських родинах закладає основу майбутнього життя дітей. Це розуміння праці як найвищої людської та суспільної цінності,

повага до людей праці, працьовитість, ощадливість, бережливе використання природних ресурсів, прагнення жити в умовах ринкових відносин.

Художньо-естетичне виховання вдома закладає основу естетичної культури дітей. Перше естетичне сприйняття краси природи і навколишньої дійсності виникає в сім'ї: формуються естетичні смаки та почуття; створені умови для оволодіння народним мистецтвом, музикою та предметами побуту; заохочується потреба створювати красу навколо себе; розвиваються таланти та здібності дітей [2].

Виховні методи також вимагають достатньої уваги.

Багато спостережень показали, що в домашньому вихованні найпоширенішими методами впливу на дітей молодшого шкільного віку є навчання, вправи, прохання, пропозиції, довіра чи недовіра, особистий приклад батьків, покарання, заохочення та їх форми похвали та визнання, пояснення та примус.

Найефективнішим методом розвитку дітей цього віку є навчання і практика. Тому що з їх допомогою дитина органічно впишеться в життя сім'ї, а доручена їй справа стане важливою не тільки для неї, а й для її оточення. Прохання та пропозиції дуже поширені, але довіра та заохочення зустрічаються рідше. У багатьох молодих сім'ях дітей карають як фізично, так і морально. Для дорослих властиво дратуватися на дитячу непосидючість і надмірну допитливість. Причинами покарання дитини в сім'ї є переоцінка або недооцінка здібностей батьками, постійне очікування успіху, недостатня вимогливість до самих молодих батьків як до вихователів. Покарання принижує гідність дитини, оскільки зазвичай негативно оцінюється саме дитина, а не її поведінка.

Є багато випадків зловживання та неналежного використання примусу в практиці домашнього виховання. На думку багатьох молодих батьків, не правильно пояснювати маленькій дитині доцільність і необхідність того чи іншого заняття, легше її змусити. В результаті такого виховання дитина не звикає до самостійності і не набуває навичок мудрого прийняття рішень.

Досвід показує, що у дорослому віці такі діти стають менш слухняними, але відсутність навичок самоконтролю та самоорганізації наражає їх на конфлікти та проблеми в родині та суспільстві.

Дуже серйозною проблемою нашого часу є колективне маніпулювання. Батьки маніпулюють своїми дітьми, а діти покладаються на маніпуляції батьків. Все для досягнення конкретної мети. Тобто примушувати дитину робити саме те, що хоче маніпулятор. До методів примусу належать погрози, натяки, негативна оцінка. Маніпулятивні батьки вважають, що їх головне завдання — контролювати поведінку дитини. Ця відповідальність перед ними зрештою перетворюється на відчуття всемогутності. Тому основний підхід — це формула «треба». І більшість батьків впевнені, що це змінить поведінку дитини, а можливо, і її характер на краще [9].

Один з найпоширеніших прийомів виховання заснований на контролі над дитиною шляхом виховання у неї почуття провини і залякування негативним ставленням оточення і близьких. Незалежно від віку конкретної людини, маніпуляції зазвичай завдають шкоди психіці людини і викликають страждання.

Перші приклади маніпуляції вони дізнаються від батьків і дорослих, і вони відчують маніпуляції в суспільстві. Існує думка, що багато в чому поведінка дитини відповідає поглядам і підходам батьків, а в деяких випадках навіть тому, що батьки намагаються приховати. Діти, особливо дошкільнята, уважно спостерігають за поведінкою дорослих і інстинктивно наслідують її. Тому, якщо батьки ставляться до своїх дітей з упередженням і ворожістю, їм не варто очікувати від дітей доброзичливості до людей. Неможливо виховати дитину чесно, якщо навчити її брехати (наприклад, сказати непроханому гостю, що батьків немає вдома). Діти швидко помічають різницю між тим, що говорять їхні батьки, і тим, що вони роблять. І коли приходить час вибирати ту чи іншу дію, вони зазвичай ігнорують вказівки, воліючи наслідувати приклад. Тому власний позитивний приклад є одним із найважливіших методів навчання.

Багато науковців, особливо в галузі педагогіки та соціальної педагогіки, цікавляться аналізом та оцінкою сім'ї як виховного елемента. Такий аналіз пропонується проводити на трьох рівнях.

На I рівні аналізу сім'ї як чинника дисципліни варто наголосити на соціальному статусі батьків, демографічному складі та характері сім'ї, уявленні про сімейні стосунки. Аналіз освітньої практики та теоретичних джерел показує, що важливими параметрами цих трьох елементів є:

1. Соціальний статус батьків:

а) професійний статус – робітники, службовці, службовці, інтелігенти, торговці, домогосподарки, різні варіанти щодо професійного статусу батьків і матерів;

б) соціально-політична позиція – нейтральна, активна, пасивна, асоціальна орієнтація батьків.

2. Демографія сім'ї:

а) склад дорослих членів сім'ї – мати і батько; одна мати; один батько; мати, батько та інші дорослі; вітчим у сім'ї; нерідна мати; опікуни;

б) склад дітей – одна дитина; двоє дітей; багатодітна сім'я; зведенні діти; прийомні діти; рідні і нерідні діти.

3. Характер сімейних стосунків:

а) стосунки між батьками та дітьми демократичні, з любов'ю та взаємною повагою, авторитарна позиція матері, авторитарна позиція батька, аморфні (безпринципні) стосунки батьків, засновані на неприязних стосунках між батьком і дитиною;

б) батьки та діти – демократичні відносини, авторитарні та ліберальні;

в) між дітьми – «братські» стосунки, суперництво;

г) позасімейні зв'язки – коло сімейного спілкування, об'єкти, культура спілкування, зв'язки з культурним середовищем дитини як зі шкільними так і позашкільними навчальними закладами.

II Рівень: Матеріальний, освітній і культурний рівні. Основними параметрами цих факторів є:

1. Матеріальний рівень сім'ї:

- а) матеріальне забезпечення сім'ї - рівень забезпечення (високий, середній, низький), наявність або відсутність необхідних побутових благ;
- б) матеріальні потреби сім'ї – в межах стандартів, завищення, заниження;
- в) спосіб задоволення та розподілу матеріальних благ - загальні витрати на матеріальні потреби (їжа, одяг, посуд, прикраси); першочергові витрати на культурно-освітні потреби; незапланована, безпринципна розтрата;
- г) ставлення дітей до матеріальних цінностей адекватне, споживацьке, байдуже.

2. Рівень освіти:

- а) батьки з однаковим рівнем освіти - вища, неповна вища, середня, неповна середня;
- б) батьки з різним рівнем освіти – у батьків нижчі пріоритети, у матерів – нижчі пріоритети, і існує велика різниця в освітніх рівнях батьків і матерів.

3. Культурний рівень сім'ї:

- а) ступінь засвоєння культури сім'ї – високий (декларується спеціальний культурний розвиток), хобі, нема культурних потреб;
- б) керівництво культурним розвитком дітей – активна позиція батьків, стихійність у розвитку культурних потреб і навичок, негативний вплив на розвиток дитини.

III-ім рівнем аналізу сім'ї як чинника виховання варто вважати інтегральний рівень. На якому сім'я безпосередньо впливає на хід виховного процесу:

- а) сім'я як виховне середовище – наявність умов для фізичного і духовного розвитку дітей; сім'я як організатор життя і діяльності дитини; сім'я як керівник розвитку особистості дитини (розумового, естетичного, морального, трудового);
- б) участь сім'ї у формуванні світогляду дитини – вплив самої сім'ї, використання позасімейних факторів (бібліотеки, культурно-просвітницькі заклади, засоби масової інформації, музеї);

в) сім'я як організатор різних видів діяльності дитини – навчальної, трудової, суспільно-корисної, відпочинку (спілкування, гра, образотворче мистецтво);

г) сприятливий емоційний мікроклімат для формування і розвитку особистості;

д) педагогічна культура сім'ї – свідоме використання педагогічної науки і практики у вихованні дітей, інтуїтивний вибір правильного педагогічного стилю в сім'ї; непослідовна позиція у вихованні; невміння батьків організувати виховну дію (невміння бачити ціль і задачі виховання, помилки у виборі засобів, методів, прийомів, організаційних форм); антипедагогічний вплив сім'ї (неусвідомлене і свідоме);

е) педагогічний стиль керівництва в сім'ї – авторитарний, демократичний, ліберальний, змінення стилів керівництва;

є) ставлення дітей до педагогічного впливу сім'ї – позитивне сприйняття, нейтральне, негативне, критичне сприйняття дітьми виховання.

Провівши аналіз сім'ї, як основного чинника виховання, можемо зазначити, що сім'я дійсно є первинним чинником виховання дитини, тому що має найбільший вплив у період інтенсивного формування психічних і соціальних якостей особистості. У сім'ї дитина набуває соціального, сімейного та життєвого досвіду, засвоює правила спілкування та сімейні традиції. Сім'я є природним середовищем для фізичного, розумового, соціального та духовного розвитку дитини, її матеріальної підтримки і несе відповідальність за створення для цього відповідних умов. Дорослі відіграють провідну роль у розвитку особистості дитини, навчають правилам поведінки, які організовують дитину в повсякденному житті. У кожній родині між дітьми та батьками існують особливі стосунки. Від характеру сімейного спілкування залежить сформованість деяких особливостей дитини та її поведінки. Батьки використовують методи і засоби виховання, які допомагають дитині розпізнати певну систему норм і правил і пов'язати її з моральними цінностями. Стиль сімейного виховання зазвичай визначається в психології як

унікальне поєднання соціальних вимог (очікувань) і контролюючих санкцій у ставленні батьків до своїх дітей [12].

На вибір стилю сімейного виховання впливають:

- Тип темпераменту батьків, сумісність батьків.
- Сімейні традиції, в яких вирости самі батьки.
- Науково-просвітницька література, що використовується для читання батьками.
- Рівень освіти батьків.

Стилі виховання в сім'ї традиційно поділяють на авторитарний, ліберальний, демократичний і гіперопіка.

Кожен із цих стилів по-своєму впливає на інтелектуальний розвиток дитини.

1. **Авторитарний стиль виховання.** Батьки, які дотримуються цього стилю, жорстко контролюють особистий простір дитини, ущемляють його, пригнічують силою, вирішують, що краще для дитини, не цікавляться особистою думкою дитини, не визнають прав. Усі рішення приймають батьки, які вважають, що дитина має брати участь практично у всьому і підкорятися їх волі та владі.

Батьки вимагають від дітей порядку, дисципліни та чіткого виконання всіх обов'язків. Почуття відповідальності та вміння долати труднощі розвиваються змалку. Вимоги до дитини занадто високі, вимагають повної мобілізації всіх розумових і фізичних здібностей. Очікується, що діти досягнуть успіху в багатьох сферах. Це стає самоціллю, але водночас страждає і духовна сфера. Авторитарні стилі виховання можуть призвести до девіантної поведінки (особливо якщо батьки хочуть бачити своїх дітей лідерами). Дитина повинна отримувати найкращі оцінки з усіх шкільних предметів і вигравати спортивні змагання. Така психологічна установка сприяє виникненню страху перед невдачею і поразкою. Діти втрачають мотивацію до значущої діяльності, розвивають недовіру до людей, схильні уникати контактів з іншими. Діти намагаються замінити спілкування з батьками та вчителями спілкуванням з

однолітками. Діти підкоряються начальству, виявляють жорстокість і агресію до слабших за них, зневажають людську гідність [48].

Збереження стосунків з дитиною при збереженні впевненості та незалежності дитини вимагає обмеження контролю з боку батьків і поступового перекладання відповідальності за вчинки та дії дитини на дитину, особливо підлітка. Враховуйте позицію, бажання та досвід дитини. Намагайтеся давати інструкції у формі пропозицій, а не команд. Будь-яке звинувачення має бути спрямоване на конкретні дії дитини, а не на її особистість (винна не дитина, а її вчинок).

2. **Ліберальний стиль** проявляється в недостатній увазі батьків до своїх дітей. Діти в сім'ї є своїми, їм надається необмежена свобода і ніяких обмежень на них не накладається. Такі діти неслухняні та агресивні, схильні до неадекватної та імпульсивної поведінки. Коли родина не в змозі контролювати поведінку своїх дітей, діти можуть приєднатися до асоціальних груп, оскільки у них не розвинені психологічні механізми, необхідні для незалежної та відповідальної поведінки в суспільстві. Згодом такі діти конфліктують з дітьми, які їх не слухаються. Вони не вміють враховувати інтереси інших, не здатні формувати стійкі емоційні зв'язки, не готові до обмежень і відповідальності, байдужі до близьких. З іншого боку, дитина сприймає неосвіченість батьків як прояв апатії та емоційного неприйняття, відчуває страх і тривогу, тобто внутрішню порожнечу, що призводить до розгубленості в емоційній сфері.

Спробуйте змінити стратегію спілкування для гармонійного розвитку дитини. Відновіть взаємну довіру та повагу. Чітко сформулюйте функціональні обов'язки дитини в сім'ї та ваші вимоги та очікування. Проявіть до дитини тепло і доброзичливість, підкресліть її важливість для вас і її унікальність. Поговоріть з нею та запитайте думку.

3. **Демократичний стиль виховання.** Цей стиль стосунків характеризується твердим, послідовним і в той же час гнучким вихованням.

Діти виховуються як самостійні особистості, і батьки привчають їх до активної ролі в сім'ї.

На відміну від ліберального стилю виховання, цей процес не залишається на самоті, а відбувається під ретельним і делікатним контролем батьків. Адекватно оцінюйте можливості, успіхи та невдачі дітей. Для них характерне глибоке розуміння дитини, цілей і мотивів її вчинків.

Найбільш гармонійний і різнобічний розвиток особистості дитини відбувається через демократичний стиль виховання. Сприяє розвитку самостійності, активності, ініціативи та соціальної відповідальності.

4. **Гіперопіка (надмірна опіка).** Для цього стилю характерна надмірна опіка, стриманість активності та бажання робити все за дитину. З раннього віку діти сильно прив'язуються до батьків. У міру зростання самостійності ця залежність починає позначатися на дитині, особливо в перехідний період.

Недобре, коли дітям бракує батьківської любові, але надмірна уважність також може зашкодити дітям, і батьки можуть сплутати любов з увагою. Це перешкоджає формуванню внутрішньої автономії і створює залежність як рису характеру. Любляча мама може не уявити свою дитину без неї. Батьки звикли до своїх дітей і, як правило, не помічають психологічних змін у своїх дітей з віком. Незважаючи на те, що вона виросла і змінилася, її батьки все ще бачать її такою ж, як багато років тому, і їх власна думка здається незаперечною. У цей момент у дітей формується критичне ставлення до батьків, вони починають чинити їм опір, а часто й ображати [42].

Завдання дорослого – попередити, пояснити, вказати на можливі наслідки, але дати дитині можливість діяти самостійно та робити власний вибір. Тоді дитина навчиться думати навіть після помилок, відповідати за свої вчинки, себе, бути самостійною. Звичайно, все залежить від ситуації та віку дитини. Однак варто враховувати, що рано чи пізно дитині доведеться подорослішати і стати самостійною, а як це відбудеться, залежить, в першу чергу, від батьків [54].

1.3. Характеристика ознак і функцій сім'ї та її вплив на формування особистості

Оскільки саме в сім'ї формується і розвивається особистість людини, роль сім'ї в суспільстві за своїм впливом є важливішою за інші соціальні інститути.

У цьому інституті людина отримує знання, необхідні для подальшої інтеграції в суспільство. Сім'я служить виховним центром, і людина підтримує цей зв'язок протягом усього життя. У сім'ї формуються риси особистості, норми поведінки та моральні якості особистості. Крім формування і розвитку особистості, стимулюється самооцінка в суспільстві, тобто стимулюється творча і соціальна діяльність, розвивається індивідуальність [55].

Існує кілька визначень сутності поняття «сім'я».

У навчальній та соціологічній літературі цей термін визначається так:

- «Сім'я» - це група людей, об'єднаних правами та обов'язками, що впливають із шлюбу, сімейних відносин, усиновлення чи інших форм усиновлення для виховання.

- «Сім'я» складається з одруженого чоловіка та заміжньої жінки, їхніх дітей (власних або усиновлених), інших осіб, пов'язаних із подружжям родинними узами та заснованими на спільній економічній спільності; соціальна група, яка здійснює повсякденну діяльність, сімейний і морально-психологічний лад, взаємна відповідальність і виховання дітей.

- «Сім'я» - це соціальний інститут, який характеризується стабільною формою відносин між людьми, важливою частиною повсякденного життя, народження дітей, перша соціалізація, перша школа та гігієнічне виховання [46].

У кваліфікаційній роботі ми зупинимось на характеристиці сім'ї як інституті виховання та соціалізації дитини.

На глибинній психологічній основі побудови сім'ї лежить фізіологічна потреба в інстинкті розмноження. Однак, крім біологічних законів, які проявляються в сімейному житті, існують і соціальні закони. Бо сім'я – це

соціальна одиниця зі своїми традиціями та особливостями в певний історичний період. Незважаючи на різноманітність наших родин, є одна річ, яка їх об'єднує. Тільки так людство знайшло можливість існувати і виразити свою соціобіологічну природу.

У сучасних дослідженнях більшість вчених розрізняють різні функції сім'ї. Сімейство - це складна багатфункціональна система, яка виконує безліч взаємозалежних функцій. Функціонування сім'ї - це спосіб розкриття діяльності та життєдіяльності її членів.

До функцій слід віднести матеріально-економічну, житлово-побутову, репродуктивну (демографічну), комунікаційну, виховну та рекреативну.

Матеріально-економічні функції сім'ї складаються з ведення домашнього господарства, організації споживчої діяльності, участі в суспільному виробництві, відновленні сил, втрачених у виробництві. Чи можуть сім'ї ефективно виконувати ці ролі? На сучасному етапі розвитку українського виробництва багато молодих людей є безробітними або частково зайнятими на виробництві та мають нестабільні доходи. Тому рівень життя більшості сімей нижчий за середній або коливається в межах прожиткового мінімуму, причому понад 50% сімей живуть за межею бідності, а молоді сім'ї мають доходи лише втричі нижчі за потреби. Особливо важко це доводиться сім'ям з маленькими дітьми або багатодітним батькам-одинакам. Ці явища призводять до бідності сімей, що впливає на їх здоров'я, інтелектуальний розвиток, освітні можливості, а в майбутньому і розвиток суспільства.

Житлово-побутова функція – полягає у забезпеченні житлової площі сімей, веденні домашнього господарства та організації господарства. Соціологічні дослідження показують, що лише 5-6% молодих сімей можуть отримати власну квартиру після одруження. Після 5 років спільного проживання близько 20% молодих сімей мають власне житло, а решта живуть з батьками або винаймають окрему квартиру чи кімнату (48,5%). Молоді сім'ї навіть не мають чітких перспектив знайти квартиру. Отже, молода сім'я в активній фазі життя, коли є сприятливим для отримання професії, підвищення

професійної кваліфікації, народження і виховання дітей, не має достатні економічні ресурси для формування, нормального розвитку і виховання здорового покоління [25].

Репродуктивна (демографічна) функція полягає у відтворенні життя, тобто народженні дітей. Відтворення відбувається не тільки кількісно, але і якісно (народження фізично і психічно здорового покоління, вільного від біологічних і психологічних відхилень). Загальновідомо, що для відтворення популяції та досягнення природного приросту в кожній сім'ї необхідно двоє-трьох дітей. За статистичними даними, сучасні молоді сім'ї характеризуються малодітністю (близько 52% сімей мають лише одну дитину), бездітністю та відкладенням народження дитини на невизначений термін. Торкнувся цей процес і сільську місцевість, де раніше були сім'ї з двома, трьома і навіть двома дітьми. Зараз більшість сільських сімей мають лише одну дитину.

Комунікаційна функція включає створення сприятливого домашнього середовища, необхідного для психічного та емоційного відновлення сім'ї, внутрішньосімейного спілкування подружжя, батьків і дітей, сім'ї та оточення, спілкування з членами сім'ї духовні та інтелектуальні надбання суспільства (література, мистецтво, ЗМІ). Сімейна психологічна атмосфера - це стійкий емоційний настрій, який виникає внаслідок особливостей і якості взаємин членів сім'ї. Психологічна ситуація в сім'ї може бути різною і відрізняється між самими членами сім'ї. Вона може бути сприятливою, несприятливою (конфлікт, суперечка, напруга) або суперечливою (або повна згода, або суперечка). Характерними ознаками сприятливого мікроклімату є єдність родини, доброзичливість, захищеність, толерантність, взаємоповага, взаємодопомога, чуйність, співчуття, співпереживання, відповідальність перед родиною та кожним її членом. Сімейний мікроклімат впливає на настрій і загальний спосіб життя членів сім'ї. У таких сімей є бажання проводити вільний час, вихідні та свята разом. Відкритість до спілкування в сім'ї і поза нею створює душевний спокій і захищає від нервових перевантажень. Нервозність, відсутність побутових послуг, постійна дратівливість, грубість,

сварки, турбота лише про власне благополуччя, брак співчуття з боку рідних призводять до негативного емоційно-психічного мікроклімату. Такі умови життя подружжя та дітей призводять до депресивних станів, емоційних перевантажень, відсутності позитивних емоцій та стресових ситуацій. Причиною останнього можуть бути невміння раціонально вирішувати матеріальні, економічні чи житлові проблеми, конфлікти, ревності, надмірна агресивність, егоїзм, небажання поступитися своїми інтересами та комфортом заради інших тощо. Це може призвести до симптомів розлучення в сім'ях, особливо в молодих сім'ях, в наші дні зростає. В умовах соціально-психологічної напруги молодь морально і матеріально принципово не готова до створення сім'ї і не бажає мати дітей [42].

У благополучних сім'ях зазвичай є розумні рішення всіх проблем без шкоди для інтересів членів. Кожен має свободу і можливість задовольняти свої потреби. Порушення шлюбно-сімейних стосунків призводить до зниження соціальної активності людини, погіршує працездатність, погіршує психічне та фізичне здоров'я, негативно позначається на процесі виховання сім'ї, збільшує кількість захворювань у дитинстві, раннє виникнення девіантної поведінки, неврозів, психосоматичних розладів, спроб суїциду.

Виховна функція полягає в передачі соціального досвіду дітям через дорослих членів сім'ї. Правильне домашнє виховання виховує здібності дитини, здорові інтереси та потреби, формує правильний світогляд, позитивне ставлення до праці, прищеплює моральні якості особистості, необхідність дотримання правил життя та моральних норм, сприяє розумінню статевої приналежності. Ця функція є однією з найважливіших, і її метою є забезпечення молодих поколінь, які входять у систему суспільних відносин, соціальним досвідом, знаннями, орієнтаціями, нормами і ролями, уміннями та навичками, необхідними для нормальної життєдіяльності. Успішність виховання залежить від виховного потенціалу сім'ї, а також від її матеріально-побутових умов, розміру і складу сім'ї, взаємовідносин усіх членів сім'ї,

особистого прикладу батьків, обставин їхньої сім'ї, рівня культури сім'ї, особливості самого процесу створення сім'ї.

Соціальна ситуація, в якій перебувають сучасні молоді сім'ї, означає, що батьки стикаються з багатьма проблемами у вихованні дітей.

Вимоги сучасного суспільства щодо підвищення якості сімейного виховання та підвищення відповідальності батьків за виховання дітей часто стикаються з проблемою економічної незахищеності сім'ї. Тому що батьки зосереджені на тому, щоб знайти гроші для нормального життя, в першу чергу для забезпечення харчуванням та одягом для задоволення фізичних потреб дитини. У результаті духовним розвитком часто нехтують, оскільки батьки не мають часу чи сил [74].

Соціальна та освітня підтримка повинна надаватися сім'ям, в яких існують умови, такі як розлучення, нестабільність подружжя, підвищені каліцтва, які не дозволяють забезпечити належний рівень домашньої освіти, і де розвиток особистості призводить до негативного розвитку дитина необхідна. Це неблагополучні сім'ї, сім'ї, батьки яких мають низький моральний і культурний рівень, і нібито заможні сім'ї, тобто за нормальних економічних і сімейних умов і наявності батьків дітей з виховної точки зору Це сім'я з неблагополучними умовами для виховання дітей. Через стійкий характер батьківської невігластва та низької виховної культури, а також виховних помилок, проблема полягає в тому, щоб підготувати батьків до якісного виконання своїх батьківських обов'язків.

Рекреативна (дозвілєва) функція сім'ї – це організація сімейного дозвілля та відпочинку. Його проводять не тільки в будні, а й у вихідні та святкові дні. Він виконує місію збереження всієї родини, зміцнення родини та зміцнення кращих традицій, має велике значення для виховання дітей та емоційного єднання подружжя. Крім того, ця функція важлива для розвитку індивідуальних інтересів і потреб, виконує культурологічну роль, формує, розвиває і виховує культурні, моральні та духовні цінності і норми. Проблемою реалізації рекреаційних функцій для молодих сімей є обмеженість

умов для проведення змістовного дозвілля. Адже фінансові проблеми не дозволяють відвідувати заклади культури.

Коли ми розглядаємо та аналізуємо функції, ми бачимо, що всі вони тісно пов'язані.

Невиконання однієї функції призведе до поганого судження при виконанні іншої функції.

Соціологи визначають сучасну тенденцію розвитку відносин у родині: від «ієрархічної» логіки розходження між статями до логіки індивідуальних особливостей і здібностей та обліку реального співвідношення сімейних і позасімейних ролей жінки, чоловіка і дитини. Ця відносна автономія кожного члена сім'ї та загальне визнання права на індивідуальні інтереси зміцнюють сім'ю. Сьогодні це дуже важливо. Отже, підсумовуючи, слід зазначити, що в сім'ї, де здійснюються сімейні функції та панує сімейне благополуччя, створюються позитивні умови для розвитку особистості дитини.

Ставлення до дитини до народження і в перші тижні багато в чому визначає подальші відносини з нею. Адже до її народження в сім'ї з'являються певні передбачення, пов'язані з плодом і його становищем в сім'ї. Діти можуть бути «несподіваним подарунком» або очікуваним подарунком, але їх також можна сприймати як небажаних і тих, що можуть заважати в сім'ї. Можливо, мама має конкретні плани щодо своєї дитини: це утримати, прив'язати або змусити чоловіка одружитися. А іноді самотні жінки народжують дітей, за принципом: «Якщо сім'я не складається, то хоча б народжу дитину». Від ставлення до дитини багато в чому залежить, який у вас буде тип дитини. Якщо це небажана дитина, і мати легковажно переносить вагітність - дитина народиться слабкою і хворобливою, зі збудженою нервовою системою або, навпаки, матиме проблеми зі збудженням і гальмуванням нервової системи, але буде чіплятися за життя з останніх сил. Діти, майже завжди, тісно пов'язані зі своїми матерями, і існують симбіотичні стосунки. Малюк заражається емоційним станом матері. Це перша форма контакту дитини. Якщо переважають позитивні емоції, створюється коло: «Добре мамі - Добре

малюкові - Добре мамі». Постійна депресія і невдоволення матері призводить до виснаження нервової системи дитини і стає основою для тривоги, емоційної поведінки, страху, стресу тощо [14].

Отже, ставлення до дитини в перші тижні життя визначає психофізичний стан дитини і впливати на подальшу соціалізацію від сім'ї до суспільства.

На кожному етапі можна виділити найбільш типові загрози до подальшої соціалізації дитини. Розглянемо такі питання від 0 до 14 років, оскільки на цьому етапі сім'я має найбільший вплив на дитину.

Період внутрішньоутробного розвитку: хвороби батьків, вживання алкоголю, аморальний спосіб життя, неправильне харчування матері, зневажливе ставлення до вагітності; негативне ставлення до плоду, лікарська помилка, екологічне середовище.

Дошкільний вік (до 6 років): хвороби та тілесні ушкодження; аморальна поведінка та/або емоційна лінь, ігнорувати дитину, крайня бідність в родині, нелюдська поведінка працівників дошкільних навчальних закладів, асоціальні сусіди або їхні діти, перегляд телепередач без контролю.

Учні початкової школи (6-10 років): аморальність батьків та/або пияцтво; вітчим або мачуха, якщо стосунки не складаються, крайня бідність у родині, гіпозорість або далекозорість, дивитися необмежену кількість телешоу та фільмів, мова розвинена слабо, не готовий до навчання, негативний вплив однолітків, тілесні ушкодження, згвалтування, втрата батькі.

Підлітковий вік (11-14 років): пияцтво, алкоголізм, наркоманія, аморальність батьків, крайня бідність у родині, гіпозорість або далекозорість, дивиться необмежену кількість телешоу та фільмів, неправильне виховання (приниження, недовіра, ставлення до «маленького»), куріння, наркоманія, проституція, самотність, відсутність підтримки, розлучення батьків, часта зміна місця проживання, випередження або затримка психосексуального розвитку [29].

Чи виникнуть подібні ситуації в житті дитини, залежить насамперед від батьків.

Психологи часто розрізняють три основні етапи, через які будується соціалізація.

На першому етапі (до 1 року) діти розвиваються по осі довіра-недовіра, це рівень довіри до інших і до світу. Загалом це в основному залежить від якості материнського догляду, особливостей спілкування та здатності матері забезпечити відчуття стабільності.

На другому етапі (1-3 роки) діти розвиваються по осі автономія-сором і сумнів. Перш за все, розвивається здатність до саморегуляції зовнішнього вигляду, встановлюється певний зв'язок між упертістю і спонтанною поведінкою. Деталі цих стосунків є результатом того, що батьки поступово дають дитині можливість самостійно контролювати власну поведінку та ненав'язливо обмежувати сфери свого життя, які потенційно або фактично є небезпечними для дитини чи оточуючих. Залежить від бажання.

Переживання сорому спрямоване на себе, коли дитині забороняють бути самостійною, коли батьки завжди все роблять за дитину, і коли батьки очікують, що дитина буде робити самостійно те, що вони не можуть, виражається у вигляді гніву [52].

В результаті у дитини може розвинутися втрата впевненості в собі і слабкість волі.

Третій етап (3-6 років) визначається віссю «ініціатива-провина».

Водночас ці зусилля підвищують автономію, здатність брати зобов'язання, будувати плани, вирішувати нові завдання та набувати нових корисних навичок. Те, чи буде дитяча спонтанність пріоритетною, залежить значною мірою від того, як батьки ставляться до волевиявлення дітей і визнають і реалізують права дітей на допитливість, уяву та творчість. Дитяча провина виникає, коли батьки не заохочують незалежність своїх дітей або надмірно їх карають.

Таким чином, особливості сімейних та батьківсько-дитинських взаємодій по-різному забезпечують успішність подальшої соціалізації дитини.

Загальноприйнята мудрість, заснована на багатовіковому досвіді батьківства, стверджує, що діти вчаться жити життям:

- Коли дитину оточує критика, вона звикає засуджувати.
- Коли дитину оточує ворожість, вона звикає воювати.
- Коли дитину оточують насмішки, вона стає сором'язливою.
- Коли дитина живе з почуттям сорому, вона набуває комплексу провини.
- Коли дитина живе в атмосфері толерантності, вона вчиться бути терпимою.
- Коли дитина живе в атмосфері підтримки, вона вчиться бути впевненою у собі.
- Коли дитину хвалять, вона вчиться цінувати інших.
- Коли дитина живе в атмосфері чесності, вона вчиться бути справедливою.
- Коли дитина живе в атмосфері безпеки, вона вчиться довіряти іншим.
- Коли дитина живе в атмосфері схвалення, вона вчиться любити себе.
- Коли дитина живе в атмосфері відкритості, довіри, прийняття, доброзичливості, вона вчиться знаходити любов у цьому світі [32].

У якісних дослідженнях важливо розглянути типи неправильного виховання, коли батьки свідомо чи ненавмисно завдають шкоди своїм дітям.

В. Гарбузов виділяє три типи неадекватного виховання, яке практикують батьки невротичних дітей [59].

- Неприйняття, емоційне неприйняття – нав'язується неприйняття особистісних особливостей дитини в поєднанні з жорстким контролем, регулюванням життя дитини, вимушеною поведінкою, яка надає їй єдино правильний тип (з точки зору батьків). Крім суворого контролю, цей тип може передбачати невідповідний рівень контролю, апатію та повну відмову.

- Надсоціалізація викликає тривогу - Батьки з підозрою ставляться до здоров'я, соціального статусу та очікувань успіху своєї дитини, часто недооцінюють її особисті психологічні характеристики.

– «Кумир сім'ї» – Батьки зосереджуються на своїх дітей і потурають їхнім примхам, іноді на шкоду іншим дітям і членам сім'ї [16, 88].

Дослідник А. Лічко, Е. Ейдемільер зазначає, що крім дисципліни відповідно до «сімейних кумирів» і «емоційного неприйняття», існують інші стилі дисципліни (особливо небажані для дітей, чий характер підкреслюється), такі як:

- Надмірна опіка - недостатня турбота та контроль над поведінкою дитини, браком уваги, тепла та уваги до фізичного та розумового розвитку дитини, недостатньою залученістю до життя дитини.

- Домінуюча опіка - підвищена увага до дитини в поєднанні з різними обмеженнями і заборонами, що призводить до формування нерішучості, несамостійності або явної незаангажованості.

– Підвищена моральна відповідальність – покладання на дитину відповідальності за життя та благополуччя близької людини, що є непропорційним до віку чи фактичних можливостей дитини. Очікування дітей великого життєвого успіху на фоні нехтування потребами та інтересами дитини [16,91].

Найбільшої шкоди дітям завдають непослідовні, змішані стилі виховання, неорганізоване або суперечливе ставлення батьків до процесу виховання. Це відбувається тому, що непередбачуваність реакції батьків позбавляє дітей відчуття стабільності в навколишньому світі і породжує страх. Стиль навчання дітей репродуктивний. Тобто вони багато в чому відтворюють стиль викладання, яким користувалися в дитинстві їхні батьки. Батьки також часто хочуть реалізувати себе в своїх дітях. Вони орієнтують дитину на те, щоб вона стала першою, щоб дитина стала спортсменом, артистом, вченим, тобто такою метою, якої не змогли досягти її батьки.

Якщо воно не відповідає інтересам і схильностям дитини, її здібностям, це найчастіше призводить до того, що дитина не зможе реалізуватися в житті, втрачає самооцінку і призводить до спотворення «Я-концепції».

Дуже часто дітям доручають ролі, які вони повинні виконувати. Роль «ти схожий на тата» часто використовується у спілкуванні підлітками, коли мати проектує свої стосунки з чоловіком і вимагає, щоб її син завжди був поруч і був «заміною» чоловіка, який його покинув. Такі ролі, як «богиня сім'ї», «улюбленець матері (тата, бабусі)», «жахлива дитина» часто відображають дорослі сімейні стосунки. Почуття і ставлення дорослих до сім'ї та один до одного проектується на дитину, заважаючи дитині виявляти своє «Я». При цьому дитина часто вживається в роль, незалежно від своїх здібностей і нахилів.

Батьки часто роблять такі помилки несвідомо або через недостатню підготовку.

Для виконання основного завдання виховання та забезпечення всебічного гармонійного розвитку особистості всі суспільні інституції, які займаються питаннями виховання, повинні, насамперед, визнавати першочерговим завданням виховання, а по-друге, важливо визнавати первинним місця освіти. Згадані представники соціальних інститутів. Існує узгодженість дій за змістом, цілями, методами та вихованням. Тобто ставлення батьків та інших членів родини до дитини має бути послідовним; між вихователями дитячого садка та родиною; між учителем або вихователем загальноосвітнього навчального закладу та конкретною родиною дитини [74].

Висновки до розділу 1

«Я-концепція» - це психологічний феномен, що складається з когнітивного образу «Я». Він розпізнається як об'єкт досвіду, стає об'єктом спостереження «Я» і формує самооцінку. Поняття «Я» включає ряд компонентів, пов'язаних з характером соціальних взаємодій дітей і розвитком самосвідомості на різних етапах розвитку. Вважається, що в молодшому

шкільному віці особистість знаходиться на 5-6 етапі формування «Я-концепції» (за концепцією Е. Еріксона), в цей час вона виявляє важливість впливу на навколишній світ.

«Я-концепція» тісно пов'язана з самооцінкою, усвідомленням оточення, прагненням розвиватися як особистості. На думку більшості дослідників, діти з високою самооцінкою характеризуються великим оптимізмом, бажанням вчитися, певним ступенем успішності та залежать не лише від позитивної/негативної реакції інших, а й від власних зусиль досягти цього.

Позитивна «Я-концепція» є результатом кількох впливів. Родинне та шкільне оточення учня є дуже важливими, оскільки вони формують або дискредитують самовпевненість учня та відчуття власної незаперечної важливості.

На формування позитивної «Я-концепції» молодших школярів в основному впливає діяльність, з якою вони стикаються під час шкільних і позашкільних занять. Така діяльність повинна характеризуватися ініціативністю, креативністю та бажанням експериментувати. Кожна окрема дія в структурі цієї діяльності повинна бути пов'язана з цінними зусиллями, які дитина докладает для отримання різноманітного досвіду і моделюючи позитивну підтримку, яку вона отримує за власні досягнення.

Цінності цієї діяльності не тільки пов'язані з вимогами та потребами відповідних особистостей (батьків, вчителів, психологів), але й мають відповідати внутрішнім потребам дитини відповідно до індивідуального «Я-образу».

На основі аналізу сучасної педагогічної, соціологічної та психологічної літератури з досліджуваної проблеми ми визначили наступне:

- сім'я - це стійке, історично сформоване утворення;
- для нормального існування та функціонування сім'ї повинні виконувати певні функції;
- функціонування сім'ї тісно пов'язане зі станом нації;

- однією з головних ролей сім'ї є виховання підростаючого покоління;
- сім'я - найважливіший фактор виховання особистості;
- сім'я найбільше впливає на формування психічних і соціальних якостей людини;
- тип і модель виховання впливає на подальший розвиток особистості;
- базові знання для подальшої соціалізації будуються в сім'ї;
- батьки мають типові помилки у вихованні (невідповідна поведінка, неприйняття, надмірна соціалізація, надмірна опіка та опіка, розподіл ролей);
- персоналізована освіта дає найкращі результати;
- діти є частиною сім'ї з моменту свого народження.

Вплив сім'ї на розвиток особистості можна пояснити складом сім'ї, морально-психологічним кліматом, соціальною спрямованістю, загальною та освітньою культурою батьків, часом і характером спілкування кожного з дитиною, єдністю або залежить від протиріччя.

Створення безпечного, стабільного та сприятливого для розвитку середовища є однією з головних умов всебічного виховання дітей дошкільного віку.

Тому сім'я є першою соціальною групою, в якій діти молодшого шкільного віку засвоюють соціальні норми, моральні правила, навички індивідуальної та колективної діяльності, природне середовище для фізичного, психічного, інтелектуального та соціального розвитку, а все відбувається в ній і виховання і розвиток особистості.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СТИЛЮ БАТЬКІВСЬКОГО ВИХОВАННЯ НА ФОРМУВАННЯ «Я-КОНЦЕПЦІЇ» МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

2.1 Організація дослідження та обґрунтування вибору діагностичних методик

Для визначення впливу стилю батьківського виховання на формування «Я-концепції» молодшого школяра було проведено емпіричне дослідження.

Мета емпіричного дослідження полягала в перевірці впливу особливостей батьківсько-дитячих стосунків на рівень самооцінки дітей молодшого шкільного віку.

Основними завданнями емпіричного дослідження було:

1. Підібрати методичний інструментарій для визначення рівня самооцінки дітей молодшого шкільного віку та типу батьківського виховання.
2. Провести діагностику та аналіз отриманих результатів.
3. Застосувати метод математичної обробки для формування висновків дослідження.
4. На основі отриманих результатів розробити практичні рекомендації для профілактики формування позитивної самооцінки дітей молодшого шкільного віку.

Емпіричне дослідження здійснювалося в умовах навчального процесу у спеціалізованій школі I-III ступенів з поглибленим вивченням англійської мови №85 м. Києва. Із 73 учнів по списку в опитуванні прийняли участь 40 осіб віком від 8 до 10 років. Дослідження проводилося в звичайних класах з дітьми, які не мають вад мовлення, чітко формулюють свої думки та активні у спілкуванні.

Діагностика дітей відбувалася в групах по 20 чоловік, протягом двох днів. В перший день нами було проведено малюнковий тест «Моя сім'я» та «Сходинки» В. Щура, а на наступний день учням було запропоновано

виконати методику «Методика Дембо-Рубінштейна».

Для дослідження змісту уявлень про себе, що існують в неусвідомленій формі та складають значну частину уявлень про себе молодших школярів, використовуються такі "проективні" тести як психомалюнки. На мою думку, психомалюнки дозволяють пізнати внутрішні характеристики людини:

- взаємозв'язки між окремими елементами малюнків є найбільш значущими для пізнання несвідомого;
- малюнок дозволяє дослідити важливі етапи життя суб'єкта, відрефлексувати внутрішнє самовідчуття та виразити його символами через форму і колір;
- малюнки містять образи, що розкривають характер стосунків з оточуючим світом (з людьми, з предметами, природою);
- визначеність теми - це єднання свідомого з проявами несвідомого, що забезпечується спонтанним виконанням малюнка.

Для вивчення змісту емоційно-оцінного компоненту "Я-концепції" молодшого школяра з'ясовується характер його самооцінки, ставлення індивіда до себе та рівень його особистісної тривожності.

Дані про характер самооцінки досліджуваних, а саме, її адекватність чи неадекватність (завищена чи занижена самооцінка), отримані за методикою Т.В. Дембо – Рубінштейн.

Далі надаємо опис кожної з методик окремо.

Малюнковий тест «Моя сім'я»

Хоча кожен аспект сімейної ситуації сприймається батьками позитивно, діти можуть сприймати його зовсім інакше. Дізнавшись, як дитина бачить навколишній світ, свою сім'ю, батьків і себе, ви зрозумієте причини багатьох проблем і допоможете їй ефективно вирішити ці проблеми.

Призначення тесту: Тест призначений для визначення особливостей стосунків у родині. Цей метод можна використовувати у роботі з дітьми віком від 3,5 років.

Інструкція: «Намалюй свою сім'ю». Пропонувалося намалювати всіх членів родини і пронумерувати їх відповідно до того, хто намальований першим, а хто пізніше.

Процедура проведення: Дитині дають простий олівець середньої м'якості, набір кольорових олівців, ластик і звичайний чистий аркуш паперу формату А4. Використання додаткових засобів виключено.

Поки дитина малює, психолог повинен ненав'язливо спостерігати і відзначати наступні моменти:

- порядок заповнення вільних місць;
- порядок появи символів на зображенні;
- час початку та закінчення роботи;
- поява труднощів у зображенні окремих фігур або елементів зображення (надмірна концентрація, паузи, помітна повільність, використання гумки тощо);
- час, витрачений на індивідуальне виконання персонажа;
- емоційний настрій дитини під час малювання якогось персонажа;
- спонтанний коментар дитини.

Під час тлумачення зверніть особливу увагу на наступні аспекти:

1. Розбір структури генеалогічного дерева (порівняння складу реальних і намальованих сімей, положення і взаємодії сімей на малюнку).
2. Аналіз особливостей індивідуальних сімейних малюнків, відмінностей у стилях малюнків та кількості деталей.
3. Аналіз процесу малювання (порядок малювання кожного члена сім'ї, коментарі, паузи, емоційні реакції під час малювання).

Розглянемо кожен аспект схеми інтерпретації докладніше.

1. Діти не завжди малюють всю сім'ю. Вони зазвичай не зображують людей у конфлікті. Іноді діти малюють людей, які не є їх справжньою родиною. Розташування членів сім'ї на малюнку часто вказує на родинні стосунки. Наприклад, фактична відстань між окремими членами сім'ї є важливим показником психологічної близькості. Іноді між іншими членами

сім'ї малюються різні предмети, які є перешкодами між ними. Так, ми часто бачимо фотографії батьків, які сидять ізольовано від решти сім'ї, ховаючись за газетами або біля телевізора. Мама часто тягнеться ближче до плити, ніби вся їхня увага зайнята нею.

Загальна сімейна діяльність зазвичай свідчить про хороші та успішні сімейні відносини. Спільна діяльність часто об'єднує членів сім'ї. Це може свідчити про існування внутрішньої групи в сім'ї. Малюючи сім'ю, деякі діти роблять усі фігури дуже маленькими та розміщують їх внизу сторінки. Це може свідчити про комплекс неповноцінності в його сімейному оточенні. Деякі малюки віддають перевагу об'єктам, зазвичай меблям, а не людям. Це також відображає їх емоційну стурбованість сімейною ситуацією, і малюк, так би мовити, відкладає зображення своєї сім'ї, натомість обираючи речі, які не мають такого сильного емоційного значення.

2. Вважається, що діти витрачають найбільше часу на те, щоб детально намалювати та розфарбувати найулюбленіших членів сім'ї. Справедливо і протилежно: якщо дитина негативно ставиться до когось, вона намалює цю людину не повністю, упускаючи деталі, а іноді і частини тіла. Коли стосунки дітей конфліктні, тривожні та емоційно неоднозначні, вони часто використовують відтінки образів членів сім'ї, з якими вони встановили ефективні зв'язки. У подібних випадках може статися видалення та перемальовування. Якщо малюнок недостатнього розміру, він має важливе діагностичне значення.

Наприклад, дитину не тільки більше приваблювала сестра, ніж вона сама, але також більше приваблювала сестра, ніж батьки. Це може свідчити про те, що до молодшої сестри приділяється надзвичайна увага, її особливе положення в ієрархії сімейних відносин.

Зверніть увагу, що деякі стилі малювання присутні, особливо в малюнках молодших дітей. Так, тато і брати часто малюються в одному стилі, а мама і сестри в іншому. Особливо відрізняється тип зображеного волосся та

одягу. Тому по тому, як дитина себе зображує, можна зрозуміти, з ким вона сильніше ідентифікується (мама чи тато), і це відповідає статі дитини.

3. Аналіз процесу малювання дає вичерпну інформацію не лише про сімейні стосунки дитини, а й про стиль роботи в цілому. Цілком нормально і зрозуміло, коли діти, особливо середні та старші, засмучуються через те, що вони не вміють малювати. Психологи можуть заспокоїти дитину і сказати, що не так важливо красиво намалювати, скільки придумати заняття для сім'ї. Проте для деяких дітей неодноразові відмови або те, як вони приховують свої малюнки, можуть свідчити про те, що дитина не впевнена у своїх силах і потребує підтримки дорослого. Найчастіше діти починають свої малюнки з зображень членів сім'ї, з якими вони дійсно пов'язані. У деяких випадках коментарі можуть спостерігатися перед тим, як дитина почне малювати одну з фігур. У деяких випадках це може свідчити про емоційно-амбівалентне або негативне ставлення з боку дитини. Психолог не повинен спілкуватися з дитиною під час тестування, але ставлення дітей до сім'ї також буде вказано в коментарях.

Інтерпретування результатів: Під час аналізу аналізуються розміри фігур, особливості їх розташування на картині, послідовність зображень, пози, міміка, деталі картини, а також склад зображених і реальних сімей.

Показники позитивної сімейної ситуації: фігури всієї родини, спільних сімейних занять чи контакту між членами сім'ї (тримаючись за руки), відповідне співвідношення розмірів членів сім'ї (діти менші за батьків, але різниця дуже велика).

Розмір зображених фігур. Якщо всі фігури зображені або надто маленькими, або надто великими, то це можна розширювати так само, як і в малюнку людини. Збільшений розмір фігур характерний для імпульсивних дітей, особливо, коли дитина перебуває у стані гострої тривоги. А от зменшений розмір характерний для дітей, які страждають депресією та схильні до депресії. І весь малюнок розміщений у куті аркуша. В малюнка, в яких не має відповідних змін щодо розміру, можна вважати, що особливості

емоційного стану, які відображені на малюнку, пов'язані із сімейною сферою (асоціації, пов'язані з сімейним становищем дитини, викликають тривогу і меланхолію, або депресію).

Відносний розмір зображеної фігури (порівняно з іншими членами сім'ї) відображає ступінь важливості цієї фігури сім'ї в сприйнятті дитини. Образ батьків як дуже великих, так і дуже маленьких говорить про те, що дитина почувається пригніченою або покинутою. Це часто трапляється, коли батьки справді сильно тиснуть на своїх дітей або пред'являють до них надмірні вимоги та опіку (дуже великий образ матері є найбільш типовим прикладом надмірної опіки).

Зображення батьків як особливо маленьких інтерпретується як те, що діти вважають себе менш важливими в сім'ї. Наприклад, батько, який весь день проводить на роботі і рідко з'являється вдома, часто зображується як мало присутній у сім'ї та сприймається як другорядна фігура для своїх дітей. У конкурентних відносинах з братами і сестрами їх часто зображують особливо маленькими (набагато меншими за їхній справжній вік). Якщо дитина іноді вважає, що її батьки ставляться до брата або сестри краще, ніж до неї самої, то цей брат або сестра, навпаки, буде представлений набагато більшим, ніж сама дитина. Таке часто трапляється з розпеченими дітьми, які звикли командувати дорослими.

Однак така картинка не обов'язково означає, що дитина насправді є головним героєм у родині. Це може свідчити про те, що дитина хоче лише такої влади. Домінування власної персони на фотографії можна досягти різними способами. Поставте себе на передній план і відсуньте інших на задній план, станьте на високе місце (стілець, горб), надіньте високий капелюх (верхня частина тощо).

Розташування фігур на аркуші. По-перше, аналізується чи є контакт між сімейними фігурами, так визначається фізичний контакт (дотик рук або тіла) або іншу спільну діяльність.

Ізоляція героїв один від одного свідчить про те, що емоційні стосунки в родині недостатньо насичені. Якщо ізольована лише одна особа, це, швидше за все, свідчить про слабкі зв'язки між цим конкретним членом сім'ї та іншими. Уявлення про себе як відокремленого від інших свідчить про замкнутість у родині (це відчуття не завжди відповідає дійсності). При серйозному порушенні спілкування в сім'ї фігури окремих членів сім'ї часто відокремлюють один від одного перегородками, розміщуються в окремих кімнатах або малюються на окремих аркушах паперу.

Зображення можуть бути розташовані занадто близько один до одного, якщо вони частково перекриваються. Це вказує на те, що в сім'ї насправді існує дуже тісний зв'язок, або що дитина потребує такого зв'язку (найчастіше одне поєднується з іншим: дуже звикнувши до тісного контакту, дитина більше не може цього робити через брак самостійності). У неповних сім'ях часто спостерігається збільшення щільності розташування фігур, оскільки дорослі часто занадто «закриті» по відношенню до дітей.

Відстань між фігурами більш-менш відповідає близькості їхніх стосунків. Наприклад, якщо дитина малює дві пари: себе поряд з сестрою, а батьків окремо — це означає, що діти в сім'ї живуть власним життям окремо від батьків. На відміну від розміру зображення фігури, яка відображає відносини домінування («хто в сім'ї головний»), порядок відображення фігур вказує на важливість цієї фігури для дитини, а не сім'ї загалом. Послідовність зображень відрізняються від розміщених поруч із собою (залежить від емоційної близькості) тим, що значущість визначається суто побутовими обставинами. Приклад: хто проводить більше часу зі своїми дітьми, але емоційне ставлення цієї людини не відповідає.

Зразкові діти часто починають малюнок сім'ї з власного зображення. Сором'язливі, тривожні діти часто малюють себе в останню чергу.

Поза, вираз обличчя, деталі. Аналізуючи пози фігур, використовуються ті самі критерії, що й у методиці «Малюнок людини». Але на цей раз їх слід відносити не до самої дитини, а до її сприйняття фігури, що аналізується, тієї

фігури, поза якої аналізується. Якщо дитина зобразила одного з членів сім'ї у екстравертній позі, а іншого – в інтровертній, це означає, що вона їх так і сприймає (дуже часто, але не завжди, це сприйняття виявляється достатньо адекватним). Якщо всі члени сім'ї намальовані в однаковій позі, такій самій, що й у методиці «Малюнок людини», то це ймовірно є ототоженням дитини з іншими членами сім'ї та приписування їм власних характеристик.

Агресивна поза члена сім'ї (підняті або збільшені руки) може свідчити про справжню агресію або імпульсивність (вибуховість) по відношенню до дитини.

Зображення ззаду людини - знак конфлікту. Якщо дитина з'являється ззаду, це говорить або про суперечливе ставлення до всієї родини, або про відчуття, що його самого не впізнають. Подібним чином намальовані фігури інтерпретуються як орієнтовані в протилежному напрямку, а не на інших членів сім'ї. Вираз обличчя зображеної сім'ї відображає або почуття дитини до сім'ї (посмішка - позитивне ставлення, суворі гримаса - негативне або двоїсте ставлення), або сприйняття ставлення дитини до сім'ї. Великий рот, особливо зуби, свідчить про те, що в цій сім'ї проявляється вербальна агресія по відношенню до дитини (дитина часто кричить).

Рівень деталізації малюнка є показником емоційного ставлення до членів цієї родини. Найулюбленіші члени сім'ї зображені більш докладно, ніж ті, яких дитина любить менше. Співвідношення складу між реальними та намальованими родинами. Відсутність члена сім'ї свідчить про те, що він менш важливий для дитини, або (частіше) про конфліктні стосунки дитини з ним, про негативні почуття до нього (це не означає, що емоції тільки негативні: емоції можуть бути негативними). Часто на малюнку немає братів і сестер, але це зазвичай пов'язано з конкурентоспроможністю.

Відсутність дітей на малюнку – звичайна ознака того, що дитина відчувається знедоленою в родині. Ваше вміння виражати свої почуття буде перевірено за допомогою запитання «Ти щось не забув?» Якщо дитина ще не пам'ятає, що вона не малює самотійно, потрібно вказати: «Я впевнений, що

ти ще нікого не намалював». Трапляється, що навіть після прямої вказівки дитина не хоче малювати себе, пояснюючи, що «не залишилося місця», що себе вона може намалювати на іншому аркуші і т. ін. Це свідчить про вельми сильне почуття знедоленості.

Поява «зайвих» членів сім'ї (людей, яких насправді немає) свідчить про те, що дитина сприймає свою сім'ю як недостатню і в чомусь неповноцінну. У більшості випадків додатковим персонажем є батько, якого немає в справжній родині. У таких випадках можна припустити, що у дитини дуже сильне бажання мати батька – повну сім'ю.

Діагностика самооцінки «Сходинок»

Діагностична мета: зрозуміти, як дитина оцінює себе, як вона думає, що її оцінюють інші, як ці думки співвідносяться між собою. Виявлення концептуальної системи дитини.

Матеріали та інструменти: Малюнки кроків, чоловіча фігура, папір, олівець (кулькова ручка).

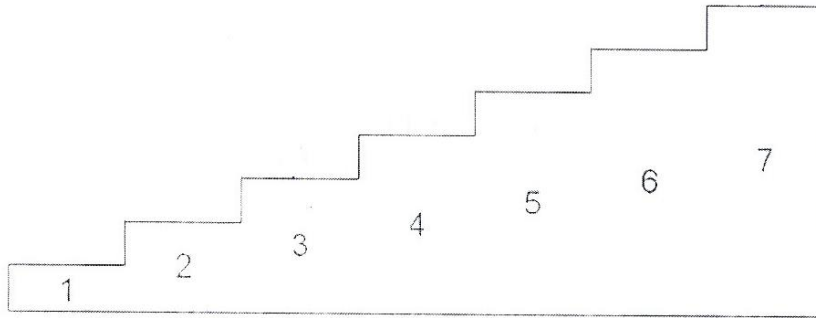
Процес дослідження: Технологія виконується в групах.

Хід дослідження: Дітям дають аркуш паперу із зображенням сходів.

Інструкція: Два верхніх рівня – хороші діти: Розумні, дружні, сильні, слухняні – чим вище, тим краще (Показати рівень: «Дуже добре», «Найкращий»). А на нижніх двох рівнях є погані діти – що нижче, то гірше («дуже погано», «найгірше»). На середньому рівні діти не є ні поганими, ні хорошими. Покажи, на яку сходинку ти поставиш себе. Поясни чому? Після відповіді дитини, її запитують: «Ти такий насправді чи хотів би бути таким? Познач, який ти насправді і яким хотів би бути». «Покажи, на яку сходинку тебе поставила б мама». «Покажи, на яку сходинку тебе поставив би тато».

Переважно використовується стандартний набір характеристик: «добрий - злий», «розумний» «дурний», «сильний — слабкий», «хоробрий — боягузливий», «найупертіший — найнеобережніший».

При бажанні, можна скоротити кількість характеристик.

По-перше, необхідно звернути увагу на те, на якому рівні знаходиться дитина. Вважається нормальним для дітей молодшого шкільного віку оцінювати себе як «дуже хороші» або «найкращі» діти. У будь-якому випадку посада на будь-якому з нижчих рівнів (і навіть на нижньому) свідчить не про належну оцінку, а про негативне ставлення до себе, невпевненість у своїх силах, тому воно повинно бути. Це дуже серйозне порушення структури особистості і може призвести до депресії і неврозу у дитини. Зазвичай це пов'язано з холодним ставленням до дитини, неприйняттям або суворим і авторитарним вихованням, яке знецінює саму дитину, приводячи до висновку, що дитину люблять лише тоді, коли вона добре поводить. Оскільки діти не можуть бути завжди хорошими і тим більше не можуть виправлювати всі очікування дорослих, задовольняти всі їхні вимоги, природно, що діти починають сумніватися у власних силах, в собі та у любові до них батьків. Також невпевнені в собі діти і в батьківській любові, якими взагалі не займаються вдома.

Саме ставлення батьків до дітей та їхні очікування впливають із відповіді на запитання, куди дорослі (батько, мати, вчитель) ставлять дитину.

Паралельно зі створенням відчуття безпеки, важливо, щоб хтось із дорослих поставив дитину на найвищий рівень для досягнення нормального та комфортного добробуту. В ідеалі дитина повинна сидіти на другій сходинці зверху, а мама (або хтось інший з родини) повинна посадити дитину на найвищу.

Ось кілька прикладів виконання завдань і самооцінки, яку це демонструє.

1. Діти досягають найвищого рівня, не замислюючись. Вони вважають, що мати судить її так само. Обґрунтовуючи свій вибір, посилаються на думку дорослих: «У мене все добре» Ну, все, так мама сказала. Недостатній розвиток самооцінки.

2. Трохи поміркувавши і повагавшись, пояснюючи свої дії, дитина ставить себе на найвищий рівень і перераховує деякі свої недоліки та помилки, але приписує це зовнішнім причинам, які не мають до неї ніякого відношення. Я вважаю, що в деяких випадках дорослі оцінки можуть бути трохи нижчими. Сама: «Звичайно, я в порядку, але я іноді можу бути ледачою». Моя мама каже, що я ледачий. Завищення самооцінки.

3. Розглянувши завдання, переходить до другого-третього кроку і пояснює свої дії життєвими ситуаціями та успіхами, вважаючи, що оцінки дорослих такі ж або трохи нижчі. Адекватна самооцінка.

4. Поставить себе на найнижчий рівень, не аргументує свій вибір, посилається на думку дорослих: «Мама так сказала» Низька самооцінка.

5. Якщо ваша дитина навчається в середній школі, вона може сказати, що не розуміє або не хоче виконувати завдання.

6. Діти із заниженою самооцінкою через великий страх і невпевненість у собі часто відмовляються виконувати завдання і на всі питання відповідають «не знаю».

7. Діти із затримкою розвитку цього не розуміють і не сприймають, діють навмання.

Слід звернути увагу на такі випадки:

- Для дітей молодшого шкільного та дошкільного віку характерно неадекватне завищення самооцінки.

- Самооцінка дітей 8-10 років вже стає більш реалістичною і наближається до відповідних значень у звичайних ситуаціях і звичайній

діяльності. Їхня самооцінка завищена в незнайомих ситуаціях і незвичній діяльності.

- Занижена самооцінка дітей молодшого шкільного віку вважається відхиленням у розвитку особистості.

Методика «Дембо-Рубінштейн»

Засновницею цієї техніки вважають Тамару Дембо. У 1962 році тестування мало один напрямок: дослідження щастя. У 1970 році психолог Сюзанна Рубінштейн створила складний механізм для вивчення кількох вимірів самооцінки та рівнів домагань. Ця комбінація технік була названа на честь двох жінок.

Метод Дембо-Рубінштейна - це психіатричний діагностичний метод, який досліджує самооцінку суб'єкта.

Молодший шкільний вік – важливий і дуже відповідальний період раннього дитинства. Це пов'язано з тим, що в цей період засвоюються норми моралі та поведінки, вибудовуються стосунки в колективі.

У молодшому шкільному віці дитина починає порівнювати себе з іншими, визнає власну індивідуальність, розуміє значення і правила поведінки і готова їх дотримуватися. Важливо, щоб дорослі підтримували цю мотивацію і пояснювали дітям важливість таких якостей, як дисциплінованість і організованість. Вимога повинна супроводжуватися контролем за її виконанням, щоб дитина не відчула її необов'язковою. Рівень розвитку кожної риси та аспекту людської особистості можна визначити за допомогою вертикальної лінії, причому точка під нею символізує найнижчий рівень розвитку, а точка над нею — найвищий розвиток. Таких рівнів передбачено сім. Вони означають:

- Здоров'я.
- Дух, здатність.
- Характер.
- Авторитет між однолітками.
- Уміння багато чого робити своїми руками, вправні руки.

- Зовнішній вигляд.
- Впевненість.

Приклад опитувальника на зображенні **Рисунку 2.1**.

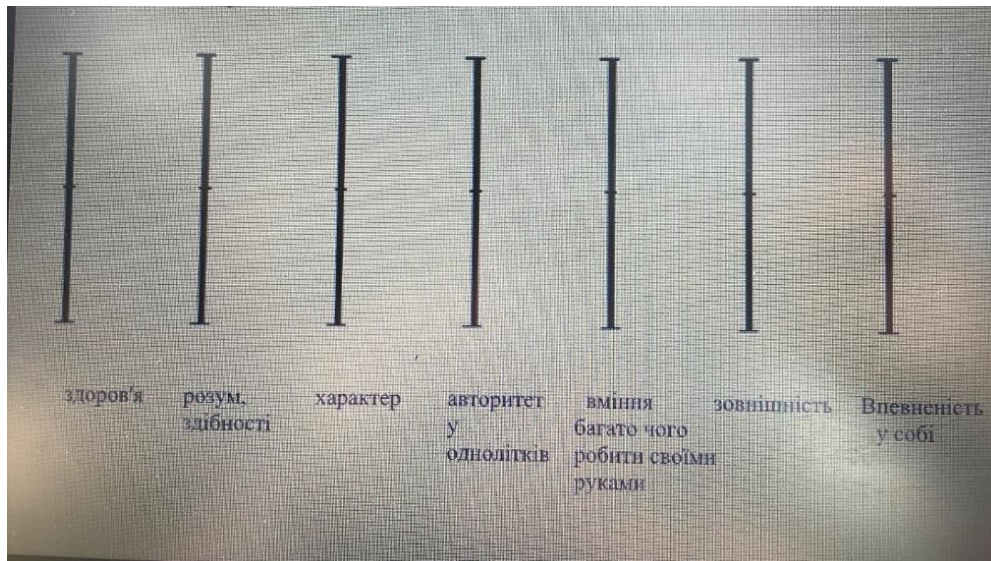

Рис. 2.1. опитувальна методика «Дембо-Рубінштейн»

У кожному рядку потрібно позначити прочерком (-), як ви оцінюєте в собі цю якість на даний момент, тобто розвиток цієї сторони вашої особистості. Потім позначте хрестиком (x) рівень, на якому розвиваються ці риси, які змушують вас відчувати себе добре або пишатися собою.

Опитувальним особам дають аркуш паперу з сімома лініями висотою 100 мм, що позначають верхню, нижню та серединну точки шкали. При цьому верхня і нижня точки мають помітні риси, а посередині є ледь помітна точка.

Цей метод можна виконувати індивідуально з усім класом (чи групою) або індивідуально. Якщо ви підходите до цього безпосередньо, вам потрібно побачити, як кожен учень виконав першу шкалу. Щоб відповісти на запитання, потрібно переконатися, що запропоновані символи використовуються правильно. Потім опитувальні працюють самостійно. На заповнення шкали та ознайомлення з інструкцією йде 10-12 хвилин.

Обробка та інтерпретація результатів: Обробка здійснюється за шістьма шкалами (перша шкала тренувальна («Здоров'я») не враховується). Кожна відповідь позначається балами. Як зазначалося раніше, довжина кожної шкали

становить 100 мм, і за цією відповіддю дитина отримує кількісну характеристику (наприклад, 54 мм = 54 бали).

Рівень самооцінки всіх учнів вимірювався за кожною з шести шкал.

Протягом тижня індивідуально протестовано дорослих. Батькам надали друковану версію анкети «Опитувальник батьківського ставлення». Варгі, В. Століна, на визначення ставлення до дітей дошкільного віку.

Методика «Опитувальник батьківського ставлення» А. Варгі і В. Століна

Мета: визначити тип батьківського ставлення.

Обладнання: бланк методики, ручка.

Інструкція: на кожне твердження дайте відповідь «так» або «ні».

Аналіз результатів здійснюється за допомогою ключа до тесту.

Ключ до тесту: Прийняття-відштовхування: 3, 4, 8, 10, 12, 14, 15, 16, 18, 20, 24, 26, 27, 29, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 52, 53, 55, 56, 60.

Образ соціальної бажаності поведінки: 6, 9, 21, 25, 31, 34, 35, 36.

Симбіоз: 1, 5, 7, 28, 32, 41, 58.

Авторитарна гіперсоціалізація: 2, 19, 30, 48, 50, 57, 59.

«Маленький невдаха»: 9, 11, 13, 17, 22, 28, 54, 61.

Порядок підрахунку тестових балів: при підрахунку тестових балів за всіма ознаками враховується відповідь "вірно". Високий тестовий бал по відповідним шкалам інтерпретується як:

- відштовхування
- соціальна бажаність
- симбіоз
- гіперсоціалізація
- інфантилізація

Тестовий матеріал (питання) до методики наведено у Додатку Г.

Отримані в ході дослідження результати наводимо в розділі 2.2.

2.2. Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження впливу батьківського виховання дітей молодшого шкільного віку

В ході діагностики нами було застосовано чотири психодіагностичні методики: малюнковий тест «Моя сім'я», «Сходишки» В. Щура, методика «Дембо-Рубінштейна» та «Опитувальник батьківського ставлення» А. Варги і В. Століна.

Використовуючи метод «Сходишки» для вимірювання самооцінки, ми виявили такі результати: 60% досліджуваних мали завищену самооцінку, 40% мали достатню самооцінку, заниженої самооцінки не виявлено.

У таблиці 2.2. наведені результати дослідження самооцінки дітей шкільного віку.

Таблиця 2.2.

Результати визначення рівня самооцінки за методикою «Сходишки» В. Щура

Рівень самооцінки	Завищена самооцінка	Адекватна самооцінка	Занижена самооцінка
Кількість дошкільників (у %)	60%	40 %	—

Результати використання цього методу показали, що більше половини респондентів мають підвищену самооцінку, що говорить про те, що діти ставили себе на найвищий рівень, не замислюючись; проявляють себе, зосереджуючись на тому, що потрібно, а не на тому, чого вони досягли або на що вони здатні. Відсутність наполегливості та адекватності є ознаками завищеної самооцінки учнів молодшого шкільного віку. Це пов'язано з особливістю впевненості в собі, яка полягає в тому, що Я-образ повністю відповідає соціально визнаним характеристикам. Свій образ молодші школярі створюють відповідно до особистих уявлень про моральні, естетичні та фізичні якості людини. Їх емоційне і вдячне ставлення до себе впливає з їхньої твердої віри в те, що вони бездоганні. Такі діти не здатні сприймати

критику, зауваження, поради, легко йдуть на контакт з оточуючими, але мають проблеми зі спілкуванням, оскільки не враховують потреб інших. Вони люблять контролювати оточуючих людей. Вони часто кажуть: «Я найкращий!». Такі діти стають більш конкурентними, агресивними та конфліктними.

Менша половина респондентів виявилася з достатньою самооцінкою. Це означає, що у дитини сформувалося відповідне адекватне ставлення до своїх успіхів і невдач. Після ретельного обмірковування такі діти обирають другий чи третій крок, пояснюючи свої дії, згадуючи реальні ситуації та успіхи. Такі діти розуміють, що кожному властиво помилятися і не прагнуть досконалості. Вони хочуть досягти кращих результатів, але не прагнуть бути кращими за інших. Вони підтримують баланс між самокритичністю та самовпевненістю.

Також, в ході дослідження Жодного із заниженою самооцінкою не виявлено.

Результати дослідження представлені в Додатку Б.

За для визначення близькості взаємин в сім'ї та особливостей дитячо-батьківських зв'язків нами було проведено малюнкову методику «Моя сім'я».

За результатами даної методики та паралельно проведеного опитування дітей, згідно з оцінкою дітей, 90% мають позитивні (теплі) стосунки в сім'ї та 10% мають нейтральні показники, стосунки не відрізняються сильними проявами теплоти, близькості, негативних (холодних) взаємостосунків нами виявлені не були.

Особливо відрізнялося те, що більшість учнів малювали форми без вух. Очі деяких людей можуть бути широко розплющеними, що може вказувати на страх або прохання про допомогу.

Декілька малюнків із зображенням природних проявів, особливо сонечка, що свідчить про захист та життєву силу.

Отримані дані подано в таблиці 2.2.

Результати визначення особливосте взаємин у сім'ї за методикою «Моя сім'я»

Особливості взаємин у сім'ї	Позитивні (близькі) стосунки	Нейтральні	Негативні (віддалені) стосунки
Кількість дошкільників (у %)	90%	10%	—

Майже всі діти живуть у повних сім'ях, стосунки між членами сім'ї характеризуються теплотою і довірою, люди зображені поруч, тримаючись за руки, і це є ознакою психологічного благополуччя, сім'ї. Це свідчить про причетність і довіру дитини. Переважно всі намалювали себе між батьками, підтверджуючи тісні родинні зв'язки. Атмосфера щаслива, дружня та любовна, тому що обличчя показують позитивні емоції, а зображення барвисті. Ієрархія в сім'ї здебільшого правильно побудована, що можна визначити, аналізуючи розміри людей (батько, мати - високі, діти - маленькі).

Невелика частина респоднентів малювала родичів на відстані. Це може свідчити про «дистанцію», яку дитина відчуває у своєму житті, що може відобразитися на зображенні та вказувати на брак уваги чи напружені стосунки. Такі зображення також містять темні кольори та штрихування інших людей і предметів. У таких випадках можна говорити про наявність проблем у сімейних відносинах.

Результати дослідження представлені в Додатку Д.

За результатами перевірки методики по шкалі Дембо-Рубінштейна в Додатку Е наведені такі дані.

Цікаво, що 2 із 40 опитувальних оцінили себе за шкалою 100, 0 або 99. Це може свідчити про завищену самооцінку або про відхилення в розвитку особистості. Також завищена самооцінка може підтверджувати незрілість

особистості та її нездатність правильно оцінювати результати власної діяльності, порівнювати себе з іншими. Така самооцінка може свідчити про серйозні викривлення в розвитку особистості - «закритість до досвіду», нечутливість до власних помилок, невдач, зауважень і оцінок інших.

За результатами тестування не вдалося виявити низьку самооцінку учнів (наваність за балом нижче 45).

Менша половина (38%) – від 48 до 74 балів являє собою реалістичну (адекватну) самооцінку, тобто оптимальне уявлення про здібності людини, і є важливим елементом для особистісного розвитку.

Більше половини (62%) респондентів отримали результат від 75 до 100 і вище. Це свідчить про завищену самооцінку і певні відхилення в розвитку особистості. Завищена самооцінка може свідчити про незрілість особистості, тобто про нездатність правильно оцінювати результати власної діяльності та порівнювати себе з іншими. Така самооцінка може свідчити про серйозні викривлення в розвитку особистості - «закритість до досвіду», нечутливість до власних помилок, невдач, зауважень і оцінок інших.

Аналізуючи результати за методикою «Опитування батьківського ставлення» А. Варги та В. Століна, ми виявили наступне.

За шкалою «схвалення-відмова» середні показники присутні майже у всій вибірці дітей. Матері (90 %) свідчать про переважання позитивного ставлення до дітей серед опитаного населення. Дорослі сприймають дітей, але не завжди поважають і визнають їхню індивідуальність, не повністю поділяють їхні інтереси та не підтримують їхні плани, не проводять з ними достатньо часу. Низький бал за цією шкалою отримали 10% респондентів. Це свідчить про те, що батьки відчувають до своїх дітей переважно негативні емоції (розчарування, злість, відчай, а іноді навіть ненависть). Як правило, такі батьки недооцінюють здібності дитини і порівнюють її з іншими дітьми.

60% опитаних отримали високий бал за шкалою «кооперація». У цьому стилі батьки проявляють інтерес до інтересів своїх дітей, цінують здібності дітей, захищають самостійність і ініціативу дітей, прагнуть бути на рівних з

дітьми. Середній показник шкали «кооперація» був у 35% матерів, а нижчий у 5%, при цьому такі батьки обмежують свою ініціативу та самостійність і ставлять себе на вищу позицію, тобто «над дитиною» і намагаюся поставити себе «вище дитини», створити рамкові умови для спілкування з дітьми.

Бали за шкалою «симбіоз» розподілилися наступним чином: у більшості матерів (60%) виявлено середній індекс. Цей факт свідчить про те, що мати намагається бути поруч з дитиною, задовольнити базові (розумні) потреби дитини та захистити її від проблем. Низький бал за цією шкалою виявили 35% респондентів. Навпаки, це свідчить про те, що дорослі створюють значну психологічну дистанцію та менше турбуються про своїх дітей. Це свого роду відсутність контакту між дитиною і матір'ю. 5% матерів мають високий бал прихильності у стосунках з дітьми.

За шкалою «Авторитарна гіперсоціалізація» 10 % матерів мають високі бали. Це свідчить про те, що дорослі поведуться по відношенню до дітей надто авторитетно, вимагаючи від дітей повної слухняності та піддаючи їх жорстким дисциплінарним рамкам. Не можна нав'язувати дитині свою волю і стояти на її боці. Дітей свавільно і жорстоко карають. Батьки стежать за соціальними показниками своїх дітей і вимагають соціального успіху. Ви добре знаєте здібності, звички, думки, почуття дитини. Середні показники за цією шкалою мали 55% матерів. Це означає, що контроль дорослих над поведінкою дітей знижений, але все ще присутній, що свідчить про більш відповідну, природну та менш патологічну особистість. Ці показники є найкращим варіантом оцінки педагогічних здібностей дорослого за цією шкалою. 35% матерів, які практично не контролювали поведінку своєї дитини, повідомили про низькі результати. Якщо не контролювати, це може мати негативний вплив на освіту та дисципліну дитини.

Середній бал по шкалі «Маленький невдаха» - 20%. У деяких ситуаціях дорослі сприймають дитину як невдачу і ставляться до неї як до менш розумної, незалежно від вікових особливостей. Дитячі інтереси, захоплення, думки та почуття дорослі сприймають недостатньо серйозно і часто, але не

завжди, ігнорують. Такі батьки можуть інфантилізувати своїх дітей і тому вважати їх особистісно та соціально некомпетентними. Такі дорослі можуть вважати своїх дітей меншими, ніж вони є насправді, не довіряти їм і вважати їх сприйнятливими до негативного впливу. Низькі значення були виявлені у 80% матерів.

Тобто жінка вірить в успішне майбутнє своєї дитини і вміє демонструвати самостійність у простих завданнях.

Високих показників не виявлено.

Кількісні результатами за даною методикою подано в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

**Результати визначення батьківського ставлення за методикою
«Опитувальник батьківського ставлення» А. Варги і В. Століна**

Шкала	Високі показники	Середні показники	Низькі показники
Прийняття-відторгнення	–	95 балів	5 балів
Кооперація	60 балів	35 балів	5 балів
Симбіоз	5 балів	60 балів	35 балів
Авторитарна гіперсоналізація	10 балів	55 балів	35 балів
Маленький невдаха	–	20 балів	80 балів

Всі батьки заперечили твердження «Моя дитина часто не приємна мені», «Я часто ловлю себе на ворожому ставленні до дитини». Жоден з батьків не погодився з варіантом «Інколи мені здається, що я ненавиджу свою дитину» це говорить про те, що зі шкали «прийняття-відторгнення» ніхто з батьків не погодився з категоричними твердженнями, які б викликали питання у нас щодо прийняття дитини у сім'ї. Ніхто з батьків не підтвердив, що «Дитина не досягне успіхів у житті», та що «Дитина не спроможна що-небудь зробити самостійно, а якщо і зробить, то обов'язково не так» це говорить про те, що всі батьки вірять в успіхи своїх дітей, а перемоги вважають заслугами, а не випадковостями. Тільки 2 опитувальних вказали, що «Потрібно якомога

довше тримати дитину осторонь від реальних життєвих проблем, якщо вони її травмують» та, що «Я намагаюся виконати всі прохання моєї дитини», саме вони увійшли в 5% високих показників за шкалою «Симбіоз», що вказує на відсутність психологічної дистанції з дитиною та бажання батьків огородити дитину від всіх можливих неприємностей. Кількісні показники за даною методикою результати подано на рисунку 2.1.

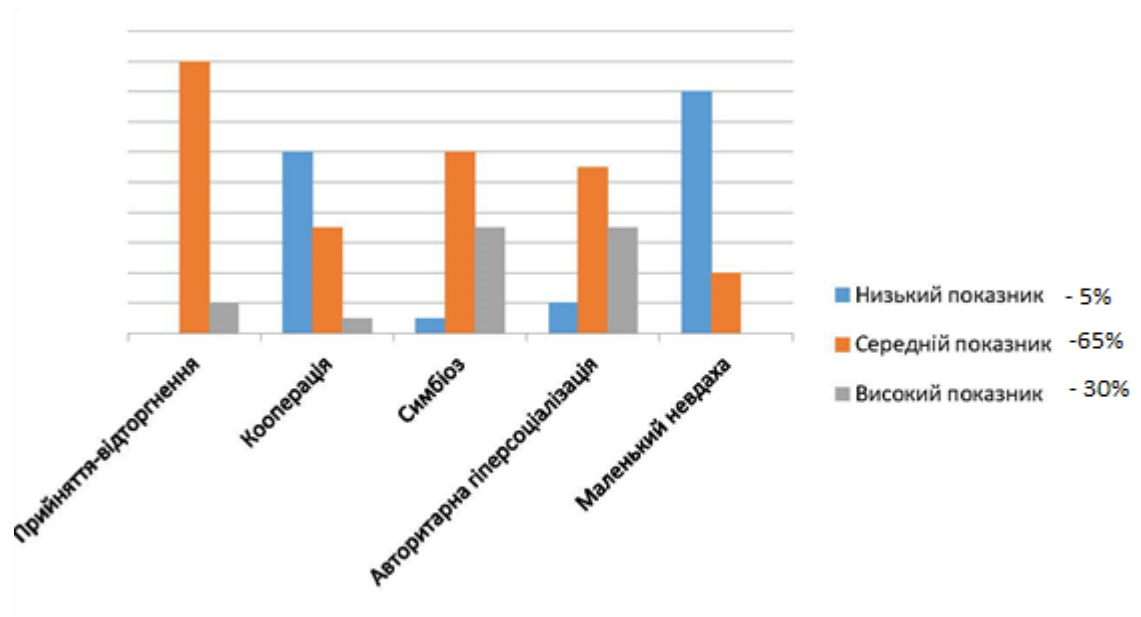

Рис. 2.1. Результати визначення батьківського ставлення за методикою «Опитувальник батьківського ставлення» А. Варги і В. Століна.

Аналізуючи рисунок можна бачимо - майже всі батьки мають середні показники за шкалою «прийняття-відторгнення», що проявляється в позитивному ставленні і прийнятті дитини, визнанні її індивідуальності. Середні показники також переважають у шкалах «симбіоз» та «авторитарна гіперсоціалізація», це свідчить про те, що переважна частина батьків встановлюють психологічно прийнятну дистанцію, яка комфортна, як для дітей, так і для батьків, та що контроль у більшості сімей визначається складністю ситуації, в якій перебуває дитина та небезпечністю умов, адже

дорослі добре знають здібності та особливості поведінки своєї дитини. Високі показники «кооперації» засвідчують той факт, що батьки в більшій мірі намагаються спілкуватися з дітьми на рівних, заохочуючи ініціативність та самостійність. Низькі показники за шкалою «маленький невдаха» показують, що батьки вірять в успіхи дітей, а невдачі вважають випадковостями. Отримані результати за даною методикою подано у Додатку Ж.

З метою визначення кореляції між рівнем тривожності дітей молодшого шкільного віку та стилем батьківського ставлення (тест-опитувальник «Опитувальник батьківського ставлення» А. Варги і В. Століна) застосували непараметричний статистичний критерій Манна-Уїтні.

Універсальність використання цього методу рангової кореляції U – Манна-Уїтні проявляється в тому, що він належить до непараметричних показників зв'язку між змінними, виміряними у ранговій шкалі.

Він використовується для оцінки відмінностей між двома незалежними вибірками за кількісно вимірною характеристикою, коли вибірки містять різну кількість суб'єктів.

Наш вибір базується на результатах, отриманих за методикою «Сходінки» В. Щура та показниками за шкалою «прийняття-відторгнення» (методика «Опитувальник батьківського ставлення» А. Варги та В. Століна) критерію знаходимо, що $U_{emp} = 247$ для $p \leq 0,05$. Імперичне значення цього критерію потрапила в сферу незначущості. Прийміть нульову гіпотезу. Відмінностей не виявлено. Отримані результати математичної обробки показують, що прийняття, проявлення любові та турботи батьками формують в дитині високий рівень самооцінки. І навпаки, дорослі, які відчувають до дитини негативні почуття: роздратованість та злість, вважає дитину невдахою, зневіра в її майбутнє, недооцінка власних здібностей і ігнорує дитину сприяє формуванню низької самооцінки в дитини, що призводить підвищення рівня тривожності та замкненість у собі, складнощі в описі власних емоцій та почуттів.

Після математичної обробки індексу самооцінки та результатів за шкалою «Маленький невдаха» (методика «Опитувальник батьківського ставлення» А. Варги та В. Століна) ми виявили, що $U_{emp} = 304$ з $p \leq 0,05$. Емпіричне значення цього критерію потрапило в сферу незначущості. Прийміть нульову гіпотезу. Відмінностей не виявлено. Це означає, що якщо нехтування інтересами та бажаннями дітей з боку батьків знижує їхню самооцінку, віра в успіх дітей, підтримка в конфліктних ситуаціях, взаємодія та вирішення проблем є, навпаки, доречними та нормальними. Це самооцінка дітей молодшого шкільного віку.

Застосування критеріїв Манна-Уїтні до індексу самооцінки та результатів шкали «симбіоз» (А. Варга та В. Століна), $U_{emp} = 209$ з $p \leq 0,05$. Емпіричне значення цього критерію потрапила в сферу незначущості. Ми приймаємо нульову гіпотезу та вважаємо, що відмінності між зразками незначні. Робимо висновок, що створення психологічної дистанції негативно впливає на самооцінку дітей, а побудова близьких, довірливих і підтримуючих стосунків позитивно впливає на прийняття та самооцінку дошкільнят.

Застосування критеріїв Манна-Уїтні до результатів проективної методики «Моя сім'я» та шкали «Прийняття-відторгнення» (методика «Опитувальник батьківського ставлення» А. Варги та В. Століна), $U_{emp} = 76$ з $p \leq 0,05$. Емпіричне значення цього критерію потрапила в сферу незначущості. Ми приймаємо нульову гіпотезу та вважаємо, що відмінності між зразками незначні.

Математичні аналізи підтвердили зв'язок між ставленням батьків до дітей і психологічним благополуччям дітей у сім'ї.

Аналізуючи малюнки респондентів можна з точністю сказати, що 95 % батьків, які повністю приймають свої дітей, піклуються та проявляють любов і тепло, забезпечують комфортну психологічну атмосферу в сім'ї, бо майже всі (90%) дітей виконуючи малюнок сім'ї, зобразили всіх членів сім'ї в позитивному світлі, використовувати яскраві кольори, дотримуватися

логічних розмірів героїв (батьки високі, діти низькі), намалювати всі частини тіла.

Аналіз результатів проєктивної методики «Моя сім'я» та результатів критеріїв Манна-Уїтні за показниками шкали «Маленький невдаха» (методика «Опитувальник батьківського ставлення» А. Варга та В. Століна), $U_{emp} = 18$ ($p \leq 0,05$). Імперичне значення цього критерію потрапила в сферу незначущості. Ми приймаємо нульову гіпотезу та вважаємо, що відмінності між зразками незначні.

Опитані нами дорослі отримали дуже низькі бали за цією шкалою. Це підтверджує позитивні результати використання дітьми методу «Моя сім'я». Дитячі малюнки можна використовувати для відстеження позитивних сімейних стосунків. Більшість дітей зображують усіх своїх близьких поруч або тримаючись за руки, а деякі респонденти зображують людей, що перетинаються, демонструючи близькі стосунки, довіру та близькість з батьками. На більшості картин були зображені усміхнені обличчя та великі широко розплющені очі на обличчях зображених людей. Це показник емоцій дитини, того, як дитина бачить і сприймає своїх рідних.

Після обробки за критерієм Манна-Уїтні показників результатів проєктивної методики «Моя сім'я» та показників результатів шкали «Симбіоз» (методика «Опитувальник батьківського ставлення» А. Варги та В. Століна), з $p \leq 0,05$ $U_{emp} = 86$. Імперичне значення цього критерію потрапила в сферу незначущості. Ми приймаємо нульову гіпотезу. Ми вважаємо, що відмінності між зразками несуттєві. Середні показники за цією шкалою мали більше половини батьків. Це виражається в достатній психологічній дистанції, батьки стежать за дитиною, піклуються про все необхідне, забезпечують все необхідне, але дають достатньо свободи для саморозвитку та самостійності. Сприяє формуванню відповідних рівнів поведінки та добрих батьківсько-дитячих стосунків протягом віку та безпечних умов.

Таким чином, ми продемонстрували, що існує кореляція між стилем батьківського ставлення та самооцінкою дітей початкової школи. Звідси

можна стверджувати, що самооцінка дитини формується під впливом батьківсько-дитячих стосунків і установок батьків. Так, у переважній більшості респондентів з низьким рівнем самооцінки батьки демонструють низькі показники за шкалою «авторитарна гіперсоналізація» та «маленький невдаха» [82].

А у молодших школярів із середньою самооцінкою батьки мають середні показники за шкалами «прийняття-відторгнення» та «симбіоз».

Висновки до розділу 2

Молодший шкільний вік є дуже важливим етапом у розвитку дитини, особливо у формуванні соціальної поведінки, особистого ставлення до навколишнього середовища, ставлення до себе та ідентифікації з суспільством. Це допомагає дітям загалом краще адаптуватися до нових соціальних ситуацій і адаптуватися до ширшого навчання.

Для виявлення особливостей само-ставлення, самооцінювання як складової «Я– Образу» нами використовувалась методика Дембо-Рубінштейн для дітей молодшого шкільного віку і модифікація її за даними В.Г. Щур. Використання цієї методики дозволило виміряти рівень самооцінки дітей. Це включає не тільки фізичний і психічний стан, але й здатність оцінювати свої здібності щодо викликів і вимог людей з оточення. Показники самооцінки дітей дуже важливі для визначення їх самопочуття та емоційного стану. Для вивчення впливу батьківського стилю виховання на рівень самооцінки дітей молодшого шкільного віку нами були обрані наступні психодіагностичні методики: «Сходишки» В. Щура для діагностики самооцінки, «Моя сім'я» для визначення особливостей сімейних взаємин та методика «Опитувальник батьківського ставлення» А. Варга і В. Століна.

В емпіричному дослідженні брали участь сорок дітей віком від 8 до 10 років і 40 дорослих (батьки дітей, які брали участь у дослідженні).

За методикою «Сходи́нки» В. Щура більше половини випробовуваних демонстрували високу самооцінку, менше половини мали достатній рівень, а низьку самооцінку виявити не вдалося.

За допомогою малюнкoвoгo методу «Моя сім'я» у більшості дітей вдалося виявити позитивні стосунки з батьками, у меншості (10%) — нейтральні стосунки з родичами, негативні — жодних стосунків не виявлено.

За результатами методики «Опитувальник батьківського ставлення» А. Варги та В. Століна, можна сказати, що більшість батьків мають середні показники за шкалою «прийняття-відторгнення» та високі показники за шкалою «кооперація».

Після діагностики, обробки та аналізу отриманих результатів проведено статистичну обробку отриманих даних за допомогою статистичного критерію Манна-Уїтні. Статистичний аналіз підтвердив гіпотезу про наявність зв'язку між рівнем самооцінки дітей і ставленням їхніх батьків.

Потім, співвідношення результатів шкал «прийняття-відторгнення», «симбіоз», «Маленький невдаха» з результатами методик «Моя сім'я» і «Сходи́нки», В.Щура зв'язок був підтверджений на рівні $p \leq 0,05$. Враховуючи отримані результати, встановлено, що батьківське виховання має істотний вплив на формування Я-концепції молодшого школяра.

Діти з високим рівнем страху ростуть у сім'ях, де батьки надмірно контролюють і демонструють негативні емоції щодо дитини. Розчарування, гнів, розчарування і навіть ненависть знецінюють досягнення дитини та створюють значну психологічну дистанцію від неї. Це заважає повноцінному розвитку особистості дитини.

У сім'ях, де батьки не створюють психологічної дистанції між собою та дітьми, вони завжди поруч із дітьми, задовольняють усі необхідні потреби, цікавляться їхніми інтересами, заохочують їх безпосередність, а діти почуваються захищеними, завдяки чому батьки відчувають підтримку.

Щоб підтримати батьків, діти яких виявляють невпевненість у собі або занижену самооцінку, ми розробили рекомендації щодо профілактики формування позитивної самооцінки молодшого школяра.

Ми також виявили, що психологічну підтримку можна ефективно надавати, працюючи з трьох напрямків: співпраця з дітьми, співпраця з батьками та співпраця між батьками та дітьми.

РОЗДІЛ 3

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВОД ЩОДО МОЖЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОЇ «Я-КОНЦЕПЦІЇ» ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

3.1. Тренінгова програма з підвищення самооцінки та впевненості дітей молодшого шкільного віку

На основі результатів емпіричного дослідження нами було визначено вплив батьківського виховання на дітей молодшого шкільного віку. Тому, на нашу думку, профілактика та корекція формування самооцінки у молодшому шкільному віці має носити комплексний характер та реалізуватися в трьох напрямках, а саме: психологічній підтримці дітей, у психологічній роботі з батьками та спільній груповій роботі і батьків і дітей.

Психологи та педагоги визначають класифікації батьків, які характеризуються особливими стилями стосунків зі своїми дітьми.

1. *Спокійна і врівноважена* мама. Це найоптимальніший варіант. Це може служити своєрідним еталоном материнства. Така мама зосереджує свою увагу на дитині, завжди знає про неї все і готова допомогти. Перебуваючи з такою мамою, дитина відчуває емоційний та соціальний комфорт, що найкращим чином позначається на загальному розвитку дитини.

2. *Турботлива* мама. Її поведінка повна протилежність спокійній і врівноваженій матері. Вона весь час відчуває, що з дитиною може щось піти не так і здоров'я малюка під загрозою. Саме тут зосереджена увага всієї родини, і хоч ці хвилювання безпідставні, вони завжди переживають за дитину.

3. *Тужлива* мати. Її поведінка чимось схожа на поведінку турботливої матері. Обидва нервують і чимось незадоволені. Однак тугу мати хвилює не майбутнє дитини, а власне майбутнє. Вона вважає малюка тягарем і гнітючою присутністю, яка стає перешкодою на шляху до професійного успіху і свободи дій.

4. *Упевнена, владна мама* Вона точно знає, чого хоче від дитини, в яких рамках вона повинна рости і поводитися. Тому такі матері завжди тримають своїх дітей у встановленому діапазоні і ніколи не дозволяють своїм донькам чи синам досліджувати їхні інтереси. У цьому випадку безперечно ефективний авторитарний стиль спілкування, а воля дитини пригнічується. І коли дитина навіть у зрілому віці намагається прорватися крізь цю авторитарну клітку і розкрити своє «Я», це часто призводить до конфліктів.

Батько також має великий вплив на розвиток особистості дитини. На перший погляд здається, що особливих відмінностей між татом і мамою немає. Проте, з психологічної точки зору, у відмінностях між батьком і матір'ю має бути чоловічий аспект. Існують різні типи батьків, які так чи інакше впливають на розвиток своєї дитини.

1. *“Тато – мама»*. Характеризується турботою про матір. Усі ролі виконує сам. Коли все йде добре, такий батько проявляє турботу, ласку і ласку. Якщо не вдається досягти гармонії в спілкуванні з дитиною, батько проявляє роздратування, безпринципність і нетерплячість. Тому на дитину постійно тиснуть зміни настрою батька.

2. *“Мама – тато”*. Це схоже на характеристики попереднього типу дій і є його специфічною варіацією. Головна турбота «мама-тато» - якомога більше догодити дитині. А це призводить до того, що дитина сидить не тільки на шії, але і на голові.

3. *“Карабас-Барабас”*. Тато — це опудало, страхівка, якої повинна боятися вся родина. Вони жорстокі і схильні стримувати дітей у своїх сильних руках. Страх перед батьком тримає сім'ю, особливо дітей, у постійній напрузі і чекає покарання. У таких сім'ях діти опиняються у своєрідній психологічній клітці. А це може призвести до прояву ненависті до батька дитини, свого роду спалаху, протесту, в результаті чого сам Карабас обпікається і може стати причиною сімейної трагедії. В результаті такої поведінки з боку батька діти часто вириваються з клітки і залишають сімейне гніздечко. Батько «Міцний Горішок» близький до жеребця «Карабас Барабас». Він демонструє жорстокий

і безпідставний авторитаризм і ніколи не схильний до компромісів. Його принцип — непорушність власних намірів і дій.

4. *“Стрибунець – бабка”*. Це тип батька, який живе в родині, але ще не відчуває себе батьком. Дитина для нього – лише гість, про якого має піклуватися лише мама. Він може приділити дитині трохи часу і подарувати йому іграшки. Його життя має бути таким же безтурботним, яким воно було до народження дитини. Бо для нього ідеал життя — залишатися вільним, без дітей і зайвих турбот. Такі «стрибуни» не люблять дитячих проблем і спілкування з дітьми. З часом цей тип батька переростає в людину, яка залишається в сім’ї в якості квартиранта.

5. *“Добрий молодець”*. *“Хлопець друга”*. Цей батько є не тільки батьком для сім’ї, але також схильний грати роль брата або друга. Він може спілкуватися з сусідами, знайомими, колегами, але у нього немає часу на систематичне спілкування з дитиною. Таке ставлення до дітей дратує дружину, і вона часто скаржиться. Дитина живе в атмосфері сімейного конфлікту, перебуває в ізоляції та почувається погано. Такі батьки часто втягують дітей у конфлікти, а ще частіше залишають сім’ю.

6. *“Ні риба, ні м'ясо”*. *“Під каблуком”*. Представники цієї породи не привертають уваги як батьки. Це більше схоже на манекен. Він не має власного голосу в сім’ї і може співати тільки в цьому сімейному хорі, де його дружина аранжує і виконує сольні партії. Такий матріархальний лад створює несприятливу соціальну обстановку в сім’ї в найгіршому сенсі цього слова. Ще гірше стає, коли мама відтягує дитину в сторону, а діти грають ролі дуетом. Батько боїться залучати дитину до підтримки авторитаризму матері, щоб не розірвати стосунки з дружиною. Ця ситуація важка для дітей.

У зв’язку з тим, що я не крути – все починається з батьків, нами запропонована тренінгова програма, яка направлена, в першу чергу, на роботу з батьками **«Щаслива сім’я-щаслива дитина»**.

Мета тренінгу: навчити батьків сучасним методам взаємодії з дітьми, що дозволить підвищити самооцінку дитини і створити в родині атмосферу поваги та любові.

Завдання тренінгу:

- допомогти розширити батьківський погляд на особливості дитячої поведінки;
- навчитися визначати істинні потреби дитини;
- керувати своїми емоціями, впливати на дитину легко, без негативу і насильства;
- навчитися бути спокійними, успішними батьками, які вміють встановлювати близькі, щирі відносини, незважаючи на зайнятість.

Кількість занять: від одного заняття, тривалість від 90 хвилин.

Хід заняття:

Вітаємось. Зі вступу починаємо пояснювати батькам, що на фоні щоденних змін, новизни та інформації, дитина прагне до щастя і впевненості в собі. Все починається з дитинства, а дитинство залежить від кожного з нас, так як батьки і сім'я відіграють найважливішу роль.

Пропонуємо поговорити, про те, що потрібно для щастя дитині і якими шляхами його можна досягти. Адже в сучасному світі, маючи добрий матеріальний достаток, ми все рідше можемо почути вислів «Я щасливий!» чи «Я щаслива!». Все частіше самі банальні дрібниці затьмарює матеріальний світ.

Скільки людей, стільки й уявлень про щастя. Дитина не має чекати щастя, вона має бути щасливою вже сьогодні. Пропонуємо розглянути аж п'ять шляхів до щастя, які батьки можуть з легкістю реалізувати і запрошуємо батьків у коло «Щастя» (на фоні легкої музики). Але спершу налаштуємо на сприятливу атмосферу і ознайомлюємо батьків з правилами.

1. Створення сприятливого психологічного комфорту.

Щастя як метелик: чим більше за ним біжиш, тим воно далі. А якщо не звертати уваги, наполегливо займатися своїми справами, щастя тихенько

прилетить і сяде вам на плече. Кожному надається персональний символічний метелик. Надалі кожен із батьків представляється і розказує про свою роль в сім'ї та що він очікує від тренінгу (батьки, стоячи в колі, виконують завдання після чого прикріплюють свого метелика на серце на плакаті).

Після того, як останній метелик буде використаний підсумовуємо:

- всі метелики різні, і це не випадково, так як щастя одне, але у всіх воно різне;

- джерелом людського життя є сім'я. Саме з сім'ї починає формуватися особистість дитини: її світогляд, характер, вольові, моральні якості. Батьки, як найперші вихователі можуть зробити для щастя дитини набагато більше, ніж хто-небудь інший.

Виходячи з вищесказаного, робимо висновок – щоб дитина була щасливою, треба її виховувати справжньою людиною.

І впродовж заняття, можна знайти для себе відповіді.

2. Пропонуємо батькам правила роботи (яка варіант на слайді).

- а) цінуємо час один одного;
- б) висловлюємося по черзі;
- в) говоримо коротко і ясно;
- г) говорити від свого імені;
- д) маємо бути позитивними;
- е) використовувати правило додавання я+ти=ми (усвідомлюючи, разом ми можемо більше, ніж окремо);
- є) використовуємо правило добровільної активності.

Пропонуємо проголосувати та прийняти правила, після чого можна рухатися далі.

3. Виділяємо, що діти –це наше майбутнє.

Нагадуємо батькам, що кожен з них мріяв про те, якою буде їхня дитина, ким вона стане, коли виросте і пропонуємо поділитися своїми мріями.

Кожному із батьків надається 3 (три) стікери різних кольорів:

- 1) якою ви хотіли би бачити свою дитину?

- 2) щоб ви зробили, щоб вона такою стала?
- 3) щоб ви ніколи собі не дозволили, як мати чи батько у вихованні вашої дитини?

Наприклад:

- 1) Я хочу бачити свою донечку вихованою.
- 2) Для цього я навчаю її гарним манерам.
- 3) Не буду підвищувати голос.

Отож, перший шлях до серця дитини – дотик.

Діти дуже добре розрізняють дотики. Коли немовлят беруть на руки, леліють, гойдають, голублять, вони вмить заспокоюються.

- які дотики є позитивними:

(Є і негативні : фізичне рукоприкладство, шарпання і тд.)

- обійми;
- приголубити;
- погладити по голові;
- взяти на коліна.

Батьки розбиваються на пари (1-1; 2-2; і т. д.) і мають показати на прикладі, як вони вміють заспокоювати свою дитину.

Імпровізуємо різні ситуації:

- Ваша дочка прийшла зі школи вся в сльозах. Спробуйте її заспокоїти, не використовуючи слів.

- Ваша дитина прийшла задоволена, одержала хорошу оцінку. Похваліть її.

- Стривожена. Погана оцінка. (і дотиком, і словом)
- Ваша донечка крутиться, не може заснути. Заспокойте її.

Нагадуємо, що дотики потрібні і меншим, і старшим як хлопчикам так і дівчаткам.

Другий шлях – це заохочення.

Нарівні з дотиком батьки мають застосовувати заохочення. Другий шлях до серця дитини – це заохочення. Через нього можна виявити свою любов до дитини.

Відчуваєте, коли ви говорите:

- Моя рідненька...
- Мій зайчику...
- Моя радість...
- Мамина гордість...
- Моя найдорожча...

Це має набагато більше значення, ніж коли ви скажете «Я тебе люблю!».

Пропонуємо продемонструвати, чи вміють батьки хвалити своїх дітей: вам потрібно похвалити свою дитину за гарно виконане д/з. (на зірочках) Будь-ласка, працюйте. (звучить музика)

Наприклад:

- 1) Яка ти молодець!
- 2) Дякую тобі, що не підводиш мене!
- 3) Ти найкращий!
- 4) Ти в мене така розумниця!
- 5) Ти зробив краще від мене!
- 6) Я не сумнівалась, що в тебе все вийде!
- 7) Я приємно вражена! Ти молодець!

Нагадуємо про необхідність хвалити свою дитину, їй дуже потрібна похвала. Також слід пам'ятати, що в похвалі головне – не перехвалити. А, ось, якщо ви зробили, щось не так – не бійтеся вибачитися.

Третій шлях. Для його визначення пропонуємо батькам послухати притчу «про 30 гривень».

Аналізуємо разом чого навчає нас ця притча? (Приділяти час своїм дітям). Час має властивість не повертатись назад, він неблаганний. На запропонованих стікерах-годинниках напишіть спільні заняття із своєю дитиною.

Соціологи вважають, що батьки приділяють своїй дитині всього 18 хв на день.

Приклади, як можна провести більше часу з дитиною: спільний шопінг; гратися разом; готування; прибирання; читання; малювання; перегляд мультфільмів; подорожувати разом; допомагати виконувати домашнє завдання (прикріплюють і записують на годиннику).

Четвертий шлях до довіри дитини є подарунки.

Подарунок це символ приязні, любові, але батьки часто нехтують можливість робити подарунки.

Натомість використовують маніпуляційні методи, як:

-Я куплю, але якщо ти будеш добре вчитися, гарно поводитись...і тд. Насправді так не має бути. Батьки вибирають предмети, які б вони хотіли подарувати своїй дитині, аргументуючи свій вибір.

ПОДАРУНКИ: Олівці, блокнот, пластилін, фломастери, годинник, альбом, м'яч, пазли, котик...

Дуже приємними і дорогими подарунками для дітей є саме виготовлені подарунки власними руками батьків (як варіант, можна запропонувати батькам виготовити закладку для книжки).

Нагадуємо батькам: Даруйте подарунки просто так! Головне, щоб це було приємно і несподівано! (пропонуємо перегляд мультфільму «Просто так»).

П'ятий шлях- це допомога: Коли ви допомагаєте, перш за все запитайте себе: «Кому я допомагаю?».

Ви допоможете своїй дитині, коли створите у своїх домівках сприятливі умови для зростання, навчання і виховання. Є прекрасні слова: « Не важливо яким було моє дитинство, важливо яким буде дитинство моїх дітей».

Дитина буде щасливою, коли будуть задовольнятися її потреби.

Всі діти полубляють гратися кубиками. Пропоную і батькам таку гру.

Давайте складемо піраміду дитячих потреб:

1. Фізичні потреби (їжа, одяг, дім...).

2. Потреба розвитку здібностей і талантів.
3. Потреба в безпеці.
4. Потреба в присутності батьків.
5. Потреба в спілкуванні.
6. Потреба уваги.
7. Потреба батьківської любові.

Отже, якщо ми будемо задовольняти потреби, наші діти будуть щасливими. У наших домівках буде панувати любов, взаєморозуміння, довіра і щастя!

Підсумок тренінгу (задаємо уточнюючі питання):

- Чи виправдалися ваші очікування?
- Що для себе відкрили нового?
- Що було для Вас цікавого?
- Що бере собі з тренінгу?

Зробивши висновки із тренінгу, можна провести інтерактивну вправу «Корона Щастя»:

- Якби ви були Щастям, щоб ви подарували своїй дитині?

Наприклад: більше любові; більше часу; більше уваги; більше обіймів; міцного здоров'я; ніжності; спілкування.

Підтримуємо батьків: «Я впевнена, що ваші діти є і будуть щасливими. А коли щасливі діти, то щасливі батьки! Отже, обіймайте ваше щастя!» (заходять діти із кульками-сердечками, дарують батькам і виконують пісню «Щаслива сім'я»

Кульмінацією тренінгу є вручення пам'ятки і сердечка для батьків на фоні відео «Бережіть своїх дітей».

3.2. Рекомендації для батьків щодо впливу на формування позитивної Я-концепції їх дітей молодшого шкільного віку.

Зигмунд Фрейд стверджував, що дітьми спочатку керують інстинкти та егоїстичні імпульси. Потроху вони пристосовуються до умов навколишнього

світу, засвоюють цінності та правила своїх батьків. Батьки відіграють важливу роль у розвитку впевненості дитини в собі.

Одним із найважливіших завдань батьків є розуміння психології своїх дітей. Звичайно, для цього не обов'язково проходити психологічну підготовку. Однак про дитину потрібно знати кілька простих речей. Що йому подобається і що не подобається. Що змушує її плакати, а що сміятися? Що їх мотивує і що змушує страждати.

Давайте розглянемо кілька порад, які допоможуть вам зрозуміти, як діти бачать світ.

Дитяча психологія - одна з найпопулярніших галузей психології розвитку. Вона присвячена вивченню психічних процесів дітей від народження до підліткового віку. Дитяча психологія приділяє особливу увагу змінам, які відбуваються у свідомості дитини в ранньому дитинстві.

Дитяча психологія також вивчає моторний, когнітивний, мовний, емоційний і соціальний розвиток.

Кожен з батьків по-своєму трактує здібності та навички (або їх відсутність) своєї дитини. Якщо ви не розумієте свою дитину, ви можете прийняти неправильне рішення. У більшості випадків це не зашкодить дитині, але в деяких випадках може мати серйозні наслідки. Батьки відіграють важливу роль у розвитку дитини. І якщо не до кінця розуміти, як влаштована їхня психіка, то можна зробити помилки у вихованні. Вчені довели, що розвиток дитини залежить від часу, який приділяють їй батьки. Тому важливо не тільки проводити час з дитиною, а й отримувати нові знання в області розвитку дитини. Це значною мірою сприяє емоційному та інтелектуальному розвитку дитини.

Відомий психолог Жан Піаже сказав: «Що стосується моралі та розуму, діти не народжуються добрими чи поганими. Вона сама господар своєї долі. Виховання дітей – це не лише надання їм комфорту. Виховувати дітей означає прищеплювати їм емоції та забезпечувати їх безпеку.

Давайте розглянемо кілька важливих порад, щоб краще зрозуміти психологію вашої дитини.

1. Одним із Ваших головних секретів може бути спостережливість.

Одним із найпростіших і водночас ефективних способів вивчення дитячої психології є спостереження. Виявляйте інтерес до того, що ваша дитина робить і говорить. Можна спостерігати за поведінкою та емоціями вашої дитини, наприклад під час їжі, сну та ігор.

Ваша дитина унікальна і має свої риси характеру з дитинства. Тому не варто порівнювати свою дитину з іншими дітьми, оскільки це спричинить стрес і навіть змусить її почуватися неповноцінною. Щоб зрозуміти психологію вашої дитини, поставте собі кілька запитань: Що найбільше подобається дитині? Як вона реагує, коли їй доводиться робити те, що вона не любить (їсти овочі, рано вставати, займатися домашніми справами тощо)? Наскільки вона дружелюбна? Чи готова ділитися з іншими дітьми та пробувати щось нове? Скільки часу їй знадобиться, щоб звикнути до нового середовища? Чи легко вона адаптується до змін? Не намагайтеся критикувати свою дитину, відповідаючи на ці запитання. Просто спостерігайте.

2. Спробуйте приділяти більше часу своїм дітям.

Сьогодні батьки буквально розриваються між домом і роботою, явище, відоме як багатозадачність. Водночас виховання дітей пов'язане з різними проблемами. Якщо у вас теж не вистачає часу на виховання дітей, настав час щось змінити. Якщо ви хочете зрозуміти свою дитину, ви повинні спочатку проводити з нею час.

Проведеного часу з дитиною за сніданком і вечерею недостатньо. Знайдіть час, щоб поговорити та пограти з дитиною.

З розмов зі своєю дитиною ви можете дізнатися, що відбувається в її житті в школі та вдома, яку музику та фільми вона любить, а що – ні.

Якісний час не обов'язково означає розмову та спільну діяльність. Іноді можна просто сидіти з дитиною і мовчати. Просто спостерігаючи за дитиною, ви зможете зрозуміти особливості її особистості.

3. Намагайтеся приділити більше уваги своїй дитині.

Проводячи час зі своєю дитиною, не плануйте інші заняття на цей час. Ваша дитина заслуговує на вашу повну увагу. Якщо ви готуєте, керуєте автомобілем або робите щось інше, розмовляючи з дитиною в той же час, ви можете пропустити найважливіші частини того, що ваша дитина говорить.

Було б добре планувати час, щоб провести його тільки з дитиною. Коли ваша дитина більше не буде відволікатися на дрібниці, вона буде почуватися більш вільною та готовою більше відкритися вам.

4. Намагайтеся бути уважнішими до оточення навколо своїх дітей.

Дослідження показують, що поведінка дитини в першу чергу визначається середовищем, в якому вона росте. Тому батькам варто звернути увагу на те, з ким спілкується їхня дитина.

Дослідження також показують, що оточення дитини впливає на розвиток мозку. Це впливає на розвиток мови та когнітивних навичок.

Особливо важливе сімейне оточення.

На поведінку дитини дуже впливають люди навколо неї та те, як вона з ними взаємодіє. Будь ласка, зверніть увагу на середовище, яке оточує вашу дитину, наприклад, дім і школа. Наприклад, якщо ваша дитина агресивна або має проблеми з спілкуванням, подумайте, хто або що на це вплинуло.

5. Спробуйте зрозуміти, як працює мозок дітей.

Розуміючи, як працює мозок дітей, ми можемо перетворити негативний досвід на нові можливості для зростання.

Відомий американський психолог Деніел Сігел, автор книги «Зростаючий мозок», пояснює: «Розуміючи, як працює мозок, батьки можуть допомогти своїм дітям розвивати здорове соціальне життя. Це може допомогти вам побудувати міцну основу для вашого психічне благополуччя та полегшити вирішення складних ситуацій.».

6. Корисними можуть бути розмови з дітьми.

Розмовляти з дітьми важливо, але не менш важливо їх слухати. Почніть розмову і послухайте, що скаже ваша дитина. Дітям іноді важко висловлювати

свої думки. Тому звертайте увагу не тільки на слова дитини, а й на її невербальні сигнали:

- тон голосу: як діти наголошують слова та речення;
- вираз, який показує, що відчуває дитина в цей момент: спробуйте зрозуміти, які емоції вона відчуває, коли про щось говорить. Чи подобається їй те, що ви говорите, вона боїться чи відчуває стрес;
- мова тіла: зверніть увагу на контакт очей, позу дитини та положення рук.

Ви можете не тільки слухати свою дитину, але й дати їй зрозуміти, що ви її слухаєте і сприймаєте те, що вона говорить, серйозно. Відповідайте дитині так, щоб вона зрозуміла, що ви її/її чуєте. Якщо щось не розумієте, запитуйте. Однак будьте обережні, щоб не говорити занадто багато і не ставити занадто багато запитань, оскільки ваша дитина може втомитися і замовкнути.

7. Приймайте емоції своїх дітей.

Діти висловлюють свої думки та почуття різними способами. Окрім розмови, ви можете робити це за допомогою різних дій. Якщо ваша дитина любить малювати, писати або грати, заохочуйте цю діяльність. Будь ласка, віддайте їй до школи мистецтв. Це допоможе їй краще виразити себе. Можна задати дитині тему для малювання, але при цьому не потрібно обмежувати його фантазію.

Нехай ваша дитина веде щоденник, щоб записувати свої дії та враження від дня. Чим більше діти пишуть і малюють, тим краще вони зможуть висловлюватися.

Приділіть час аналізу дитячих малюнків, щоб зрозуміти, як діти бачать навколишній світ. Не намагайтеся проаналізувати кожну деталь. Інакше ви ризикуєте зробити неправильні висновки про свою дитину або спроектувати на неї власні почуття. Нехай дитина сама пояснить, що вона намалювала або написала і як вона до цього ставилася.

8. Намагайтеся ставити правильні запитання.

Якщо ви хочете, щоб ваша дитина поділилася своїми ідеями, ставте правильні запитання. Почніть розмову з відкритих запитань, які спонукають вашу дитину ділитися подробицями.

Замість того, щоб запитати «Тобі подобається ця пісня?», запитай: «Що ти думаєш про цю пісню?» На перше запитання можна відповісти «так» або «ні», але воно є відкритим. Відформатовані запитання дозволяють їй уточнити більше .

Замість того щоб запитувати дитину, з ким вона грала в саду, запитайте її, в які ігри вона грала. Нехай дитина докладно пояснює суть гри і не перебивайте. Ніколи не уникайте запитань вашої дитини. Якщо ви не можете знайти відповідь на своє запитання, поверніться пізніше та запитайте. Якщо ви відкидаєте запитання дитини як дурні, вона може не захотіти задавати запитання в майбутньому.

9. Дуже добре, коли батьки намагаються більше цікавитися дітьми.

Для того, щоб цей процес був успішним, нам потрібно зрозуміти, що відбувається з дітьми на різних етапах розвитку. Читайте книги та сайти на цю тему, консультуйтеся з фахівцями, які можуть розповісти вам про розвиток психіки дитини. Якщо ви не знаєте, як розвивається ваша дитина, ви можете запитати, чи щось не так з вашою дитиною. Не поспішайте робити песимістичні припущення.

10. Ефективним є спостереження за іншими дітьми.

Спостереження за однолітками вашої дитини може допомогти вам краще їх зрозуміти. Спостерігаючи за тим, як діти поведуться по відношенню до інших, вони можуть розпізнати сильні та слабкі сторони власної особистості.

Це не означає, що потрібно порівнювати свою дитину з усіма її друзями та однокласниками. Батьки часто оцінюють здібності своєї дитини, порівнюючи її з іншими дітьми. Однак у довгостроковій перспективі це може мати негативні наслідки для дитини. Порівняння — це не обов'язково погано, але їх не слід перебільшувати.

11. Важливо навчитися співпереживати і вміти поставити себе на місце дитини.

Співпереживання — важлива якість, яку батьки повинні розвивати, якщо хочуть краще розуміти своїх дітей. Ви знаєте, що ви відчуваєте, коли ваша дитина говорить вам це. Однак якщо ви не можете співпереживати своїй дитині, можливо, ви не зможете зрозуміти її почуття. Давайте розглянемо кілька простих способів підвищити вашу емпатію.

Добре прислухайтеся до почуттів вашої дитини, можна спробувати зрозуміти, через що вона проходить, спробуйте розмовляйте мовою вашої дитини, щоб вона могла вас зрозуміти.

Запитайте себе: Чи могли ви в дитинстві розуміти розмови дорослих, повні складних слів і виразів?

Якщо ви не розумієте поведінку вашої дитини, поставте собі такі запитання: Як би ви вчинили на місці вашої дитини.

12. Спробуйте розвивати емоційний інтелект вашої дитини.

Довгий час емоції дітей не сприймалися так серйозно, як емоції дорослих. Дитячі почуття та емоції сприймалися як належне, адже вважалося, що діти забудуть, коли стануть дорослими.

Не намагайтеся нехтувати емоціями вашої дитини та її здатністю керувати цими емоціями.

Емоційний інтелект (EQ) — це здатність людини розпізнавати, виражати та контролювати свої емоції. Кожна дитина має унікальний темперамент, який дається їй від народження. Одні діти відкриті й активні, а інші сором'язливі.

Ви можете зрозуміти емоційний інтелект вашої дитини та зробити все можливе, щоб розвивати цю рису.

13. Намагайтеся не робити поспішних висновків.

Не думайте, що ви завжди точно знаєте, чого хоче ваша дитина або що вона відчуває. Якщо ваша дитина ні на що не скаржиться, можете вважати себе щасливим. Або, можливо, ви вважаєте себе хорошим батьком просто тому, що ваша дитина добре поводиться на людях і не вибагливий.

Якщо ви робите такі припущення, ви не зможете зрозуміти свою дитину. Через це люди можуть робити з нею щось погане. Якщо ви не знаєте, що відчуває ваша дитина, просто запитайте.

В даний час психологи підтримують дві основні теорії: біологічну (розвиток дитини - природний процес) і соціальну (розвиток дитини відбувається в результаті виховання і впливу зовнішнього середовища). Фахівці досліджують розвиток дитини з різних сторін. Зокрема, це такі аспекти:

- соціальному (відносини з батьками, братами і сестрами, друзями, учителями та іншими людьми, які впливають на розвиток дитини);
- культура (традиції, загальноприйняті цінності, принципи життя, які впливають на розвиток дитини);
- соціально-економічні (як впливають на розвиток дитини соціальний статус, спосіб життя та безпека сім'ї).

Зрозуміти дитячу психологію може бути важко. Якщо у вас кілька дітей, у кожного можуть бути свої психічні особливості. Усі діти мають однаковий менталітет, і ви не повинні вважати, що існує один стиль виховання, який підходить для всіх. Вивчення дитячої психології може бути тривалим і виснажливим процесом, але дуже важливо розвивати у дітей здоровий розум.

Висновки до розділу 3

В сучасному суспільстві існує багато можливостей для навчання та взаємодії батьків з дітьми. Це дозволить підвищити самооцінку дитини і створити в родині атмосферу поваги і любові.

Батьки мають змогу познайомитися з правилами і секретами спілкування з дітьми, з розумінням власної дитини, та порозуміння своїх емоцій та емоцій дитини.

Батьки можуть навчитися слухати, чути, приймати, давати зворотній зв'язок та налагоджувати позитивний контакт.

Також, можна поглибити знання батьків з питань виховання дітей, дати батькам можливість поділитися своїм досвідом сімейного виховання і підвести їх до аналізу особистого педагогічного досвіду; підвищувати психолого–педагогічну компетентність батьків у питаннях дитячо–батьківських стосунків, залучати батьків до організації навчально–виховного процесу, зацікавлюючи їх шкільним життям дітей.

Щоб стати ближчими до дітей, нам іноді потрібно поставити себе на їхнє місце, думати як вони, а іноді діяти як вони.

Батьки можуть знати про фізіологію своєї дитини, але не про те, як працює мозок. Дитячий мозок розвивається, оскільки вони набувають різноманітного досвіду. Тому вона вчиться певним чином реагувати в різних ситуаціях.

Розуміння того, як працює дитячий мозок, може допомогти нам дізнатися багато нового про дитячу поведінку, прийняття рішень, соціальні, логічні та когнітивні здібності.

Негативний досвід може призвести до негативних емоційних реакцій у дітей. Це може негативно позначитися на їх розвитку.

ВИСНОВКИ

Провівши теоретичні та практичні дослідження та узагальнивши отримані результати, ми дійшли наступних загальних висновків:

1. Вчені, які вивчають «Я-концепцію», прийшли до загального визначення, що «Я-концепція» є відносно стабільною, більш-менш усвідомленою і сприймається як унікальна система мислення індивіда про себе.

2. «Я-концепція», котра виникає в ході соціальних взаємодій індивіда як істотний і невід'ємний наслідок її психосоціального розвитку. Перебіг процесу розвитку формування особливостей «Я-концепції» залежить як від якості процесу ідентифікації явищ і подальшої ідентичності Его, так і від актуальних і потенційних відносин людини в групі (сім'я, школа, ВНЗ, вулиця тощо), в якій вона соціально реалізується та стверджується. Ці залежності підтверджуються комплексним дослідженням вікових особливостей розвитку «Я-концепції» у випускників 9-річної школи, для яких характерна складна за структурою «Я-концепція» по психологічному здоров'ю, самооцінці, внутрішній орієнтації.

3. Від сприйняття найважливіших функцій сім'ї та стилю сімейного виховання залежить не тільки життя дитини в сім'ї, а й подальша самореалізація, соціалізація дитини та її життєвий шлях. Основними функціями сім'ї є матеріальна, економічна, житлова, репродуктивна (демографічна), комунікаційна, виховна, відпочинкова.

4. Питання про вплив сімейного ставлення на розвиток особистості широко дискутується в педагогічній та психологічній літературі. На відміну від радянської доби, коли група вважалася основою розвитку особистості, сучасні дослідники та науковці наголошують на сім'ї як на головному інституті розвитку та соціалізації особистості.

5. У сучасних сім'ях через різні причини (економічна нестабільність, освітня необізнаність, низький культурний рівень, матеріальні потреби тощо) вихованню особистості приділяється недостатня увага. Це зобов'язання

покладено на держави, навчальні заклади, академічні установи та позашкільні установи.

6. Одним із найважливіших завдань педагогів у роботі з батьками є організація тісної взаємодії з батьками з метою формування гармонійно розвиненої особистості. Батьківська освіта та формування виховної культури у батьків – основні завдання сучасної педагогіки.

7. Аналіз опитування батьків дітей 8-річного віку виявив, що

- У більшості випадків батьки використовують такі форми впливу, як пояснення, переконання, бесіда, вмовляння, висловлювання, особистий приклад, похвала тощо. І зрозуміти.

- На запитання «Якого підходу ви хочете від педагогів до вашої дитини?» 17 батьків відповіли «частіше хвалить, пояснюйте ласкаво», а 7 сказали «остерігайтеся капризів», я відповів, що не буду платити.

- Батькам не подобається впертість, непосидючість, нетерплячість, відверта агресивність та інші риси характеру дитини.

- Жорсткий коментар, її діти так реагують: 5 дітей влаштовують істерики, 8 думають про свої вчинки, а 11 іноді лякаються, засмучуються або плачуть.

8. Батьки часто допускають підсвідомо або через низьку педагогічну освіченість, щоб виконати основну задачу виховання, забезпечити всебічний гармонійний розвиток особистості, важливо, щоб усі соціальні інститути, які займаються проблемами виховання, по – перше глибоко усвідомлювали головне завдання виховання, по – друге, між представниками названих соціальних інститутів має бути узгодженість дій, щодо змісту, мети, методів, виховання. Тобто має бути узгодженість у ставленні батьків, інших членів родин до дитини; між вихователями дошкільних навчальних закладів і родиною; між учителями – вихователями загальноосвітніх навчально-виховних закладів і родиною конкретної дитини.

Теоретичними та практичними дослідженнями поставлені завдання та завдання кваліфікаційної роботи досягнуто, висунуті гіпотези підтверджені.

Ми не претендуємо на комплексний розгляд цього питання, оскільки воно складне та багатогранне.

Ми розглянули лише основні методи і форми сімейного виховання та визначили їх вплив на формування особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова Г.С. Вікова психологія. М.: Академічний проект: Альма Матер, 2005.
2. Агіляр, Т. В. Сюжетно-рольові ігри дітей: спостерігаємо, спрямовуємо, надихаємо / Туклер В. Агіляр // Дошкільне виховання. 2018. № 7. – С. 20—24.
3. Андрійчук І.П.: Формування позитивної Я-концепції особистості майбутніх практичних психологів: Дис...канд. психол. наук: 19.00.07. – Тн., 2002. – 209 с.
4. Андрощук І. Педагогічні аспекти формування пізнавальних інтересів учнів. Імідж сучасного педагога. 2009, № 2–3. С. 38–46.
5. Бабанський Ю.К. «Оптимізація навчально-виховного процесу в навчальній діяльності». М., Просвітництво, 2000.
6. Барбара Оклі, Терренс Сейновскі, Елістер Макконвіл, Уроки без мороки. Хороші оцінки без зайвих страждань. 2019. с. 74-98.
7. Безсонова, О. Соціо-ігрова взаємодія: загравання чи природний розвиток? / О. Безсонова // Дошкільне виховання. 2018 № 9. С. 10—13.
8. Беккі Годдард-Хілл, Create Your Own Confidence. 2023. с. 50-52.
9. Березовська, Н. Вивчаємо психологічний клімат колективу / Н. Березовська // Дошкільне виховання. 2017. № 3. С. 12—15.
10. Бернс Р. Развитие “Я” – концепции и воспитание. – М.: Прогресс, 1986. – 382 с.
11. Бех, І. Д. Зростаюча особистість у перетворювальному просторі виховних настанов / І. Бех // Управління освітою. 2018. № 10. С. 6—17.
12. Болдіна, О. В. Психологічні аспекти виховання молодших школярів / О. В. Болдіна // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології : зб. наук. пр. / Херсон. нац. техн. ун-т ; [редкол.: В. Г. Бутенко (голова редкол.) та ін.]. – Херсон : [б. в.], 2009. Вип. 1 : 50 років : зб. наук. пр. присвяч. славетному ювілею Херсон. нац. техн. ун-ту. С. 390—396.
13. Бондарчук, І. Пізнай себе. Програма занять для учнів початкової школи /

- І. Бондарчук // Психолог. 2018. № 1-2. С. 52—83.
14. Боришевский М. І. Теоретичні питання самопізнання особистості/ Психологічні особливості самопізнання підлітка. - К. Вища школа, 1980. с. 5-38.
 15. Бранден Н. Сила самооцінки / Н. Бранден. – Киев, 2005. с. 396.
 16. Бугакова, О. В. Технологія організації взаємодії педагогічного колективу загальноосвітнього навчального закладу з батьками: теоретичний аспект / О. В. Бугакова // Педагогіка та психологія : зб. наук. пр. / ХНПУ ім. Г. С. Сковороди ; за заг. ред. І. Ф. Прокопенка, С. Т. Золотухіної. – Харків : Діса Плюс, 2018. Вип. 59. С. 3—12.
 17. Бутузова, Л. П. Психологічні межі особистості як основа асертивної взаємодії майбутнього педагога / Л. П. Бутузова, Н. І. Сидоренко // Глобальні виклики педагогічної освіти в університетському просторі : матеріали III Міжнар. Конгресу (м. Одеса, 18—21 трав. 2017 р.) / Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського ; [уклад.: О. Чебикін та ін.]. – Одеса : Гельветика, 2017. С. 449—450.
 18. Вікова психологія / За ред. Г.С.Костюка. – К.: Радянська школа, 1976. с. 272.
 19. Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія. Вип. 55 / ХНПУ ім. Г. С. Сковороди ; [редкол : М. А. Кузнецов (голов. ред.) та ін.]. – Харків : ХНПУ, 2017. – 361 с.
 20. Волошина В.В., Волинська Л.В., Лохвицька Л.В. Розвиток пізнавальних інтересів у дошкільників та молодших школярів. – Киев: НПУ ім. Д.Драгоманова, 2003. 214 с.
 21. Габор Мате, Гордон Ньюфелд, Книга Тримайтеся за своїх дітей. Чому батьки повинні бути важливішими за однолітків. 2020. с. 124-146.
 22. Габуреева, Г. Ш. Основные аспекты проблемы тревожности в психологии. Тонус. 2000. 156 с.
 23. Гірняк А. Н. Поняттєво-категорійне поле і наукові підходи до розуміння взаємодії у психології / Андрій Гірняк // Психологія і суспільство. – 2017.

№ 3. с. 112-126.

24. Горбунова В. В., Климчук В. О. Посттравматичний стресовий розлад VERSUS: посттравматичне зростання. Психологічна допомога особам, які беруть участь в антитерористичній операції : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф., м. Київ, 30 берез. 2016 р. Київ, 2016. с. 248.
25. Горностай П.П. Психология личности: Словарь-справочник. / ред. изд.: П. Горностая, Т.М. Титаренко, И.А.Грабская. – Киев : Рута . 2001. 320 с.
26. Гридковець Л. М., Вашека Т. В. Психологічне консультування : посіб. Київ : Літера, 2015. 207 с.
27. Гуменюк О. Психологія Я- концепції. – Т. Економічна думка, 2002- 186 с.
28. Джон Готтман, Джоан Деклер, Емоційний інтелект у дитини. – 2022. – с. 59-71.
29. Дмитрова Т. В. Образ "Я" як регулятор міжособистісних стосунків у ранній юності: дис. кандидата психологічних наук.: 19.00. 01. - К., 1993. – 187с.
30. Енді Глінн, Mental Health and Me. 2023. с. 35-36.
31. Євсюков О. П., Куфлієвський А. С., Лебедев Д. В. та ін. Екстремальна психологія : підручник / за ред. О. В. Тімченка. К. : ТОВ «Август Трейд», 2007. 502 с.
32. З нової української лексики. Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України. URL: <https://www.facebook.com/inmo.org.ua>. (дата звернення: 04.12.2022).
33. Ізабель Філлєза, Ми більше не розуміємо одне одного! Долаємо період грюкання дверима. 12-17 років. 2021. с.48-61.
34. Каліман, О. МАК "Психологія виховання" : новий інструмент у роботі психолога / О. Каліман, О. Зінов'єв // Психолог. 2018. № 15-16. С. 54–61.
35. Калюжна Є. М. Особливості взаємозв'язку самооцінки і тривожності у молодшому шкільному віці / Є. М. Калюжна, М. В. Шевєргіна //Актуальні проблеми педагогіки, психології та професійної освіти: електронний науковий журнал. – Запоріжжя, 2015. № 2, Ч. 2. с. 17-22.

36. Кашлюк Ю. І. Феномен психологічного благополуччя особистості як об'єкт наукового дослідження. Херсон: Науковий вісник Херсонського державного університету, 2016, Вип.2, том 1. С. 70-74.
37. Кійло, О. НУШ: учитель і самоосвітня діяльність учнів: формування дослідницьких умінь і навичок молодших школярів / О. Кійло // Завуч. Шкільний світ. 2018. № 20. с. 4–12.
38. Кільдій, Т. Творча робота вчителя як засіб розвитку мотивації до пізнання навколишнього світу у молодших школярів / Т. Кільдій // Початкова школа. 2018. № 1. с. 44–46.
39. Кларін М.В. Інновація у світовій педагогіці. - Рига, 2005.
40. Клінічні рекомендації з надання медичної допомоги пацієнтам з неврологічними, психічними та поведінковими розладами / за ред. Волошина П. В., Лінського І. В., Марути Н. О., Волошиної Н. П., Міщенко В. М., Дубенка А. Є. Харків : Видавець Строков Д. В., 2021. 376 с.
41. Кобильченко В.В., Омельченко І.М. Спеціальна психологія : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2020. 224 с.
42. Козлюк О. А. Роль сім'ї у вихованні гуманістичної спрямованості спілкування дітей старшого дошкільного віку. Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). Бердянськ: БДПУ. № 3. 2010. С. 87–91.
43. Кокун О. М. Всеукраїнське опитування «Твоя життєстійкість в умовах війни» : препринт. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2022. 46 с.
44. Коновалова А. С. Розвиток пізнавального інтересу як засіб формування особистості молодшого школяра. Світ виховання. 2010, №5. С. 50–62.
45. Кононко О.Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві). К. 2004. 255 с.
46. Кортні Макавінта, Андреа Вандер Плум, Повага. Як діяти, коли зазіхають на твої особисті кордони. 2022. с. 34-56.
47. Леона Мільтон, Марія Томічч, Опануй себе. – 2022. – 158-196.

48. Лисенко Л. Сім'я як життєтворча система розвитку особистості. Психолог дошкілля. 2015. № 11. С. 21–27.
49. Лозова В.І. Цілісний підхід до формування познавал. актив. школярів. Автореф. дисс. канд. пед. наук. - Тбілісі, 1990
50. Малгожата Тарашкевич, Як підтримувати дітей у кризових ситуаціях. Порадник для батьків. 2022. с. 35-47.
51. Назарець Л. М. Формування пізнавального інтересу учнів. Обдарована дитина. 2009, №4. С. 61–65.
52. Омельченко Я. М. Психологічна допомога дітям з тривожними станами. – 2-ге вид. К.: Шк. Світ. 2011. 112 с.
53. Орлова, Г. В. (2020). Динаміка розвитку Я-концепції молодших школярів. Професійний розвиток педагога: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне, 122–124.
54. Орлова, Г. В. (2020). Рівні вихованості Я-концепції молодших школярів. Зростаюча особистість у смислоціннісних обрисах: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Івано-Франківськ, 169–174.
55. Основи психологічного консультування (лекційний курс) : навч.-метод. посіб. / уклад. Б. А. Якимчук, І. П. Якимчук. Умань : ПП Жовтий О.О., 2013. 204 с.
56. Особливості стосунків «психотерапевт – клієнт» у сучасному соціокультурному середовищі : монографія / З. Г. Кісарчук та ін. ; за ред. З. Г. Кісарчук. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2017. С. 225.
57. Островська К.О. Взаємозв'язок образу Я, самооцінки і ціннісних орієнтацій молодших школярів: Дис... канд. психол. наук: 19.00.07. К., 2003. с. 187.
58. Паламарчук, В. "Освіта для життя" : психологічні рекомендації батькам і педагогам / В. Паламарчук // Психолог. 2018. № 15-16. с. 84— 91.
59. Паніна, С. Партнерські стосунки в системі "дитини-батьки-вчитель" як

- чинник гармонійного розвитку учнів / С. Паніна // Початкова школа. 2018. № 9. с. 45–48.
60. Пищик О. В. Розвиток критичного мислення майбутнього педагога в умовах модернізації освіти. Наукове періодичне видання «Київський науково-педагогічний вісник». Київ: «Київська наукова організація педагогіки та психології». 2020. № 21 (21). С. 101 – 107.
61. Пищик О. В. До аналізу стану розвитку комунікативної культури керівників професійно-технічних навчальних закладів. Електронний збірник наукових праць Запорізької обласної академії післядипломної педагогічної освіти. 2018. №2 (31). URL: http://www.zoippo.zp.ua/pages/el_gurnal/pages/vip_31.html.
62. Поряд і разом: соціалізуємо старшого дошкільника : навч.-метод. посіб. / С. Васильєва, Н. Гавриш, В. Луценко [та ін.] ; НАПН України, Ін-т пробл. виховання. – Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2018. с. 251.
63. Приходько, Ю. Формування соціальної компетентності у взаємодії дітей різних вікових груп / Ю. Приходько // Учитель початкової школи. 2018. № 10. с. 7—9.
64. Рібцун, Ю. В. Інклюзивно-ресурсний центр: методики оцінювання фізичного розвитку дитини / Ю. В. Рібцун // Логопед. 2018. – № 11. С. 2—9.
65. Романова О.В. Психологічні механізми розвитку «Я-образу» молодших школярів/ О.В. Романова// Матеріали звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів (Кам'янець-Подільський, 10-11 березня 2010 р.)/ Кам'янець-Подільський нац. ун-т імені Івана Огієнка. – Наукові праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка. – Вип. 9. В 5-х т. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський нац. ун-т імені Івана Огієнка, 2010. Т.4. С. 51.
66. Романова О.В. Гендерні особливості соціалізації дітей молодшого шкільного віку/ О.В. Романова // Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. ун-ту. Серія: психологічні науки. – Вип. 1. – Кам'янець-

- Подільський: Видавець Зволейко Д.Г. 2007. С. 159 – 162.
67. Романова О.В. Гендерні особливості становлення самооцінки в молодших школярів/ О.В. Романова// Матеріали звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів, присвяченої 90-річчю Кам'янець-Подільського нац. ун-ту (Кам'янець-Подільський, 12-13 березня 2008 р.)/ Кам'янець-Подільський нац. ун-т. — Наукові праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка. — Вип. 7. В 5-ти т. — Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський нац. ун-т імені Івана Огієнка, 2008.Т. 4. с. 25–26.
68. Романова О.В. Проблема співвідношення між поняттями «Я-концепція» та «Я-образ» особистості у психології/ О.В. Романова, Л.М. Співак// Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції [«Формування парадигми самосвідомості у психологічній науці»], (Рівне, 25-26 листопада 2004 р.)/ М-во освіти і науки України, Рівненський держ. гуманітарний ун-т. — Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського держ. гуманітарного ун-ту. — Вип. 30. Рівне: РДГУ, 2004. С. 193-198.
69. Романова О.В. Гендерні особливості становлення емоційно-оцінного компонента «Я-концепції» молодших школярів/ О.В. Романова// — Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. — Вип. 13. — Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. с. 322–332.
70. Романова О.В. Гендерна характеристика становлення «Я-образу» учнів початкових класів / О.В. Романова // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки: Зб. наук. праць. — К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. Випуск 34 (58). с. 128–135.
71. Романенко, О. Б. Розвиваємо дрібну моторику вдома. Семінар- практикум для батьків вихованців ЗДО / О. Б. Романенко // Логопед. 2018. № 11. с. 42-46.

72. Санько К. Психологічне благополуччя як основа повноцінного та психологічно здорового функціонування особистості. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. К. : 2016, Серія Психологія, (59). С. 42-45.
73. Слободчиков В.І. Формування Я-концепції, журнал «Початкова школа» № 3, 2002.
74. Сердюк Л.З. Структура та функція психологічного благополуччя особистості. Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том V: Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія, Вип. 17. Київ, 2017. С. 124-133.
75. Сіренко, А. Особливості дослідження рівнів сформованості у старших дошкільників упевненості в собі у груповій діяльності / А. Сіренко // Рідна школа. 2014. № 7. С. 58—63.
76. Стасько О.Г. Психологічна значущість умовних цінностей та їх вплив на формування ідеалізованого Я особистості: 19.00.07. – К., 2006. С. – 175.
77. Ткачук С. Психологічний аналіз самостворення позитивної Я-концепції // Психологія і суспільство. 2003. №3. С. 45–54.
78. Тягур Т. І. Барви українських обрядів. Початкове навчання та виховання. 2009, №7. С. 2–16.
79. Україна, Міністерство освіти і науки. Про затвердження методичних рекомендацій щодо адаптаційного періоду для учнів першого класу у Новій українській школі : наказ Міністерства освіти і науки України від 20.08.2018 № 923 // Директор школи. Шкільний світ. 2018. № 17-18. С. 9—11.
80. Ханко, С. Детермінація психічного здоров'я школяра: психологічний проект / С. Ханко // Біологія. Шкільний світ. 2018. № 1. С. 6—8.
81. Чепіга Л.П.: Розвиток Я-концепції у підлітковому віці в залежності від засобу організації учбової діяльності у початковій школі: Дис... канд. психол. наук: 19.00.07. – Х., 2001. С. – 212.

82. Череповська Н. І. Деструктивні інформаційні впливи медіа та профілактика їхніх наслідків у військовослужбовців та ветеранів АТО. Психологічна допомога особам, які беруть участь в антитерористичній операції : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф., м. Київ, 30 берез. 2016 р. Київ, 2016. 248 с.
83. Шалашенко Г. Самооцінка // Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. — Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. С. 563. — 742 с. — 1000 екз. — ББК 87я2. — ISBN 966-531-128-X.
84. Шон Амадор, Елені Ліосіс, Group Activities for Social Emotional Learning using Sketch Comedy and Improv Games. 2023. с. 12-16.
85. Якобсон С.Г. Формування Я-потенційного позитивного, як метод регуляції поведінки, № 3, 1997.
86. Ярмолицька С. Формування гармонійних батьківсько-дитячих відносин у родині. Психолог. 2014. № 24. С. 21–25.
87. American Psychiatric Association. Diagnostic and statistical manual of mental disorders : DSM-5. Washington, D.C. : American Psychiatric Association, 2013. 947 p. URL: <https://www.psychiatry.org/psychiatrists/practice/dsm> (дата звернення: 07.11.2022).
88. Britt T. W. (2000). The Stigma of Psychological Problems in a Work Environment: Evidence From the Screening of Service Members Returning From Bosnia. *Journal of Applied Social Psychology*. 30(8), 1599-1618. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.2000.tb02457.x>. (дата звернення: 14.10.2022).
89. Domenici P. (2016) Military Patients: Recommendations for Treating Service Members // The national register report. URL: <https://www.nationalregister.org/pub/the-national-register-report-pub/the-register-report-fall-2016/military-patients-recommendations-for-treating-service-members/> (дата звернення: 12.11.2022).
90. Frager R. Personality and personal Growth / R. Frager & V. Fadiman – New

York: Adaison Wesley Longman, inc., 1998.

91. Kristine L. Rae Olmsted, Brown J. M., Vandermaas-Peeler J. R., Tueller S. J., Johnson R. E., & Gibbs D. A. (2011). Mental health and substance abuse treatment stigma among soldiers. *Military Psychology*. Vol. 23(1). pp. 52–64. URL: <https://doi.org/10.1080/08995605.2011.534414> (дата звернення: 17.10.2022).
92. Levine L.E. Mine: Self-definition in two-year-old boys // *Developmental Psychology*. 1983. N19. P. 544–549.
93. Markus H., Nurius P. Possible Selves: The Interface between Motivation and the Self-Concept. In Yardley K., Honess T (Eds). *Self and Identity: Psychological Perspectives*. Wiley. –1987.
94. Piers, E.V. Shemmassian, S.K Herzberg, D.S, & Harris, D.B (2018). *Piers-Harris Self-Concept Scale – Third Edition (Piers-Harris 3)*. Los Angeles, CA. Western Psychological Services.

Всього джерел – 94

Джерел за останні п'ять років – 34

*Джерел зарубіжних авторів за останні п'ять років – 10
(3,6,8,21,28,30,33,43,44,88)*

*Джерел українських авторів за останні п'ять років – 24
(7,11,13,16,32,36,37,40,41,42,46,49,50,54,55,56,57,58,60,61,65,70,73,74)*

ДОДАТКИ

Додаток А

Основні періоди розвитку родини і функції її членів

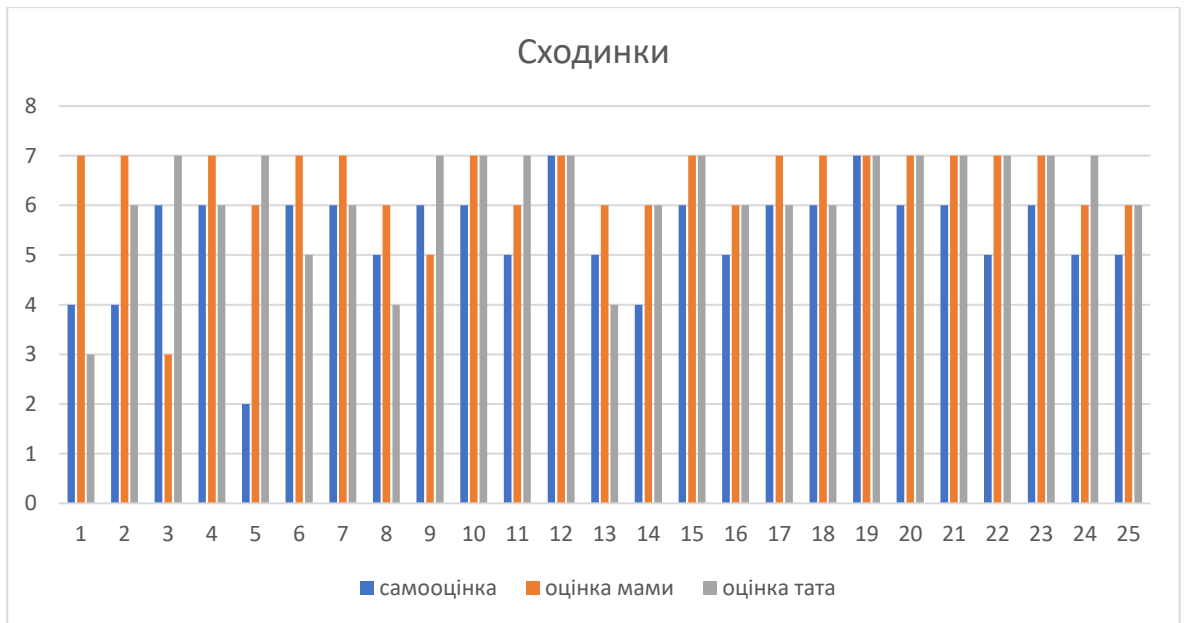
Періоди розвитку	Батьківські функції	Функції дитини
Формування родини	Усвідомлення партнерських відносин, зміцнення взаємодії; створення сексуальних відносин, що задовольняють обох; розвинути взаєморозуміння, налагодити відносини з батьками та родичами, що задовольняють обидві сторони; розподіл між будинком і роботою; вироблення порядку прийняття рішень; бесіди про майбутнє родини.	
Родина, що чекає дитину; родина з дитиною.	Звикання до думки про вагітність та народження дитини, підготовка до материнства і батьківства; звикання до ролі матері і батька; звикання до нового життя, пов'язаного з появою дитини; створення атмосфери сприятливої для родини і дитини; турбота про потреби дитини; розподіл обов'язків по догляду за дитиною і домашньою роботою, що не перевантажують жодного з батьків.	Дитина залежна від матері і починає довіряти їй; поява прихильностей; оволодіння навичками найпростішої соціальної взаємодії; пристосування до очікувань інших людей; розвиток координації руху очей та рук; знаходження зручного режиму зміни стану спокою та активної дії; оволодіння словами, фразами, мовою.
Родина з дитиною дошкільного віку.	Розвиток інтересів та потреб дитини; подолання почуття перенасичення материнством/ батьківством і роздратування з приводу хронічного недоліку часу для власних потреб; облаштування житла відповідно до потреб родини; підтримка сексуальних відносин, що задовольняють обох; розмови про майбутніх дітей; подальший розвиток взаємин у родині, почуття відкритості і довіри; розвиток відносин з батьками і виконання ними ролей «дідусь/ бабуся»; збереження колишнього кола друзів і своїх захоплень поза будинком (у залежності від можливостей родини); вироблення способу життя родини, формування сімейних традицій, бесіди про виховання дітей.	Подолання протиріччя між бажанням бути завжди об'єктом прихильності і неможливістю цього; звикання до самостійності; виконання умов дорослих з дотримання чистоти та охайності; поява інтересу до товаришів і групових ігор; прагнення бути як матір чи батько.

Періоди розвитку	Батьківські функції	Функції дитини
Родина школяра	Виховати у дитини інтерес до наукових і практичних знань; підтримка захоплень дитини; подальший розвиток взаємин у родині; турбота про подружні відносини і особисте життя; співробітництво з батьками інших школярів.	Отримання навичок потрібних для шкільного навчання; прагнення бути повноправним і готовим до співробітництва членом родини; поступовий відхід від батьків; поступове усвідомлення себе як особистості, яку люблять і поважають; включення в групу однолітків, спільна з ними діяльність; знайомство з правилами поведінки і мораллю групи; оволодіння базою для чіткого викладу своїх думок; усвідомлення значення причинно-наслідкових зв'язків і формування наукової картини світу.
Родина дитиною старшого шкільного віку.	Передача відповідальності і волі дії дитині в міру дорослішання і розвитку її самостійності; підготовка до наступного періоду життя родини; поділ обов'язків і відповідальності між членами родини; підтримка відкритості між різними поколіннями у родині; виховання підростаючого покоління на гідних зразках, на власному прикладі-дорослої людини, що любить, але у всьому знає міру; розуміння і прийняття індивідуальності дитини, довіра і повага до неї як до унікальної особистості.	Позитивне ставлення до власної статі та фізіологічних змін, що відбуваються; прояснення для себе ролі чоловіка /жінки; відчуття приналежності до свого покоління; досягнення емоційної незалежності, відхід від батьків; вибір професії, прагнення до матеріальної незалежності; дружба з однолітками протилежної статі, підготовка до шлюбних відносин та створення родини; активне Формування власного світогляду
Родина з дорослою дитиною, що виходить у світ.	Відрив від підростаючої дитини, здатність відмовитись від колишньої влади над нею; запевнення дитини, що в будь-яких життєвих ситуаціях вона отримає розраду і допомогу під батьківським дахом; створення доброзичливих умов для нових членів родини, що прийдуть в неї через шлюбні зв'язки; турбота про шлюбні зв'язки при новій структурі родини; спокійний вступ у нову стадію шлюбу і підготовка до ролей бабусі/дідуся; створення гарних стосунків між своєю родиною і родиною дитини	Усвідомлення себе як самостійної людини, що може відповідати за свої вчинки; створення міцних і водночас гнучких відносин зі своїм можливим чоловіком/дружиною; позитивне ставлення до власної сексуальності та її задоволення у відносинах з партнером; створення власної системи цінностей, світогляду, свого укладу життя; розвиток партнерських відносин при формуванні родини

Періоди розвитку	Батьківські функції	Функції дитини
Родина середнього віку "порожнє гніздо"	Відновлення подружніх відносин; пристосування до вікових фізіологічних змін; творче, радісне використання великої кількості вільного часу; зміцнення взаємин з родичами, друзями; поява нових інтересів; виконання ролей бабусі/дідуся.	
Престаріла родина	Усвідомлення власного відношення до смерті і самотності зміна будинку відповідно до потреб людей похилого віку; пристосування до життя на пенсії; виховання готовності в міру зменшення власних сил прийняти допомогу інших людей; підпорядкування своїх захоплень і справ своєму віку; підготовка до неминучого кінця життя, знаходження віри, що допоможе спокійно дожити свій вік і вмерти.	Поряд з функціями, що стосуються

Додаток Б

Позиція дитини	Ставлення батьків	Наслідки у розвитку особистості
Педагогічно виправдана позиція	Піклування і любов у поєднанні з вимогливістю, дружба, довіра, заохочення самостійності.	Нормальний розвиток особистості, адекватна самооцінка.
“Заласкане дитинство”	Сліпе обожнювання, тотальна опіка, виконання всіх бажань дитини, дитина “кумир сім’ї”, невиправдана ідеалізація.	Гальмування соціалізації, несамостійність, інфантилізм, егоїзм, свавілля, впертість, брехливість, завищена самооцінка.
“Байдуже дитинство”	Відчуженість, байдуже ставлення, безконтрольність, недбалість, на потреби дитини не зважають.	Загострене самолюбство, уповільнення емоційного розвитку, агресивність, відчай, недовіра до дорослих, озлобленість, замкнутість.
“Задавлене дитинство”	Заборона як система виховання, надмірна вимогливість, жорстокість в поведженні, нотації, надмірна опіка, надмірна суворість, грубі прояви батьківської влади.	Проблеми в соціалізації, подавлені бажання, невпевненість в собі, страх, підступність, мстивість, образливість, озлобленість, потрапляють під вплив більш “сильних”, занижена самооцінка, улесливість, пристосованість.
“Загублене дитинство”	Аморальний приклад батьків, повна безконтрольність, безнаглядність, дитина – об’єкт постійних сварок, кожен з батьків намагається заманити на свою сторону.	Признання лише сили кулака, формування негативного ідеалу, виправдання власних недоліків, лицемірство, злість, агресивність, скепсис, зневіра у майбутньому, недисциплінованість, пристосованість, недовіра до дорослих, розчарування, намагання Відгородитися від інших створення власного світу (наркотики, секс, злочинність).

учень	я	мама	тато
1	4	7	3
2	4	7	6
3	6	3	7
4	6	7	6
5	2	6	7
6	6	7	5
7	6	7	6
8	5	6	4
9	6	5	7
10	6	7	7
11	5	6	7
12	7	7	7
13	5	6	4
14	4	6	6
15	6	7	7
16	5	6	6
17	6	7	6
18	6	7	6
19	7	7	7
20	6	7	7
21	6	7	7
22	5	7	7
23	6	7	7
24	5	6	7
25	5	6	6

**Тестовий матеріал (питання) за методикою «Опитувальник
батьківського ставлення» А. Варги і В. Століна:**

1. Я завжди співчуваю дитині.
2. Я вважаю своїм обов'язком знати все, що думає моя дитина.
3. Я поважаю свою дитину.
4. Мені здається, що поведінка моєї дитини значно відхилилась від норми.
5. Потрібно як надалі тримати свою дитину від реальних життєвих проблем, якщо вони його травмують.
6. Я відчуваю до дитини почуття прихильності.
7. Гарні батьки відокремлюють дитину від труднощів життя.
8. Моя дитина часто неприємна мені.
9. Я завжди намагаюсь допомогти своїй дитині.
10. Буває так, що знущання над дитиною має велику користь.
11. Я відчуваю смуток по відношенню до дитини.
12. Моя дитина нічого не досягне в житті.
13. Мені здається що діти знущаються над моєю дитиною.
14. Моя дитина часто робить такі вчинки, які окрім смута нічого не варта.
15. Для своїх років моя дитина незріла.
16. Моя дитина веде себе погано, щоб досадити мені.
17. Моя дитина всмоктує в себе як погане як «губка».
18. Мою дитину важко навчити гарним манерам при всьому бажанні.
19. Дитину треба тримати в рамках, тоді з неї вийде порядна людина.
20. Я люблю коли, друзі моєї дитини приходять до нас у гості.
21. Я приймаю участь в вихованні своєї дитини.
22. До моєї дитини «клеїться» все погане.
23. Моя дитина не досягне успіху у житті.
24. Коли в компанії розмовляють про дітей, мені соромно, що дитина не

така грамотна, як мені хотілось.

25. Я жалію свою дитину.

26. Коли я порівнюю свою дитину з однолітками, вони здаються мені доросліше за поведінкою, і за судженнями.

27. Я з задоволенням проводжу вільний час зі своєю дитиною.

28. Я часто жалію про те, що моя дитина росте та дорослішає, і з задоволенням згадую її маленькою.

29. Я часто ловлю себе на ворожому ставленні до дитини.

30. Я мрію, про те, щоб моя дитина досягла всього того, чого я не зміг досягти в житті.

31. Батьки повинні пристосуватися до дитини, а не лише вимагати цього від нього.

32. Я намагаюсь виконати всі побажання моєї дитини.

33. При прийнятті родинною рішень слід враховувати думку дитини.

34. Я дуже цікавлюсь життям дитини.

35. У конфлікті з дитиною я часто можу признати, що дитина має рацію.

36. Діти рано дізнаються, що батьки можуть помилятися.

37. Я завжди враховую думку дитини.

38. Я з дитиною підтримую дужні стосунки.

39. Головна причина капризів моєї дитини — егоїзм, упертість и лінь.

40. Не можливо нормально відпочити, якщо проводити відпустку з дитиною.

41. Найголовніше, щоб у дитини було спокійне та безтурботне дитинство.

42. Іноді мені здається, що моя дитина не здатна на гарні вчинки.

43. Я розподіляю захоплення своєї дитини.

44. Моя дитина може вивести з себе кого завгодно.

45. Я розумію смуток своєї дитини.

46. Моя дитина часто роздратовує мене.

47. Виховання дитини – постійна трата нервів.

- 48.Сувора дисципліна у дитинстві розвиває твердий характер.
49. Я не довіряю своїй дитині.
- 50.За вимогливе ставлення до дитини, діти дякують потім.
51. Іноді мені здається, що я не навиджу свою дитину.
52. В моїй дитині більше недоліків, ніж достоїнств.
53. Я поділяю інтереси своєї дитини.
54. Моя дитина не в змозі щось зробити самостійно, а якщо і зробить, то обов'язково не так.
55. Моя дитина виростає непристосована до життя.
56. Моя дитина подобається мені така, яка є.
57. Я добре слідкую за станом здоров'я моєї дитини.
- 58.Часто я пишаюся своєю дитиною.
59. Дитина не повинна мати секретів від батьків.
60. Я не високої думки про якості моєї дитини і не скриваю від неї це.
- 61.Бажано, щоб дитина дружила з тими дітьми, які подобаються її батькам.

Додаток Д

Результати дослідження за методикою «Малюнок сім'ї»

Респондент	Результати за методикою «Малюнок сім'ї»
1	Зображені всі члени сім'ї. Єдність загальної структури зображення. Люди зображені правильного масштабу. Відсутність пауз, стирання намальованого та штрихування. Зображення різнокольорове.
2	Зображені всі члени сім'ї. Єдність загальної структури зображення. Люди зображені правильного масштабу. Відсутність пауз, стирання намальованого та штрихування. Зображення різнокольорове.
3	Зображені всі члени сім'ї та близькі родичі (бабуся, дідусь). Єдність загальної структури зображення. Люди зображені правильного масштабу. Також зображені додаткові об'єкти – будинок, дерево. Відсутність пауз, стирання намальованого та штрихування.
4	Зображені всі члени сім'ї. Єдність загальної структури зображення. Люди зображені правильного масштабу. Відсутність пауз, стирання намальованого та штрихування. Зображення різнокольорове. Крім членів сім'ї промальовані домашні тварини та дерева. Можна прослідкувати ідентифікацію себе з кимось з батьків своєї статі (мамою).
5	Зображені всі члени сім'ї. Єдність загальної структури зображення. Люди зображені правильного масштабу. Відсутність пауз, стирання намальованого та штрихування. Зображення різнокольорове. Простежується близькість з братом та ідентифікація з братом та татом.
6	Зображені всі члени сім'ї. Єдність загальної структури зображення. Люди зображені правильного масштабу. Відсутність пауз, стирання намальованого та штрихування. Зображення різнокольорове. Простежується тісний психологічний контакт між батьками, вони тримаються за руки та ідентифікація з братом та татом.
7	Зображені всі члени сім'ї. Єдність загальної структури зображення. Люди зображені правильного масштабу. Відсутність пауз, стирання намальованого та штрихування. Зображення різнокольорове. Також зображені додаткові об'єкти – будинок, автомобіль.

Респондент	Результати за методикою «Малюнок сім'ї»
8	Зображені всі члени сім'ї. Єдність загальної структури зображення. Люди зображені правильного масштабу. Відсутність пауз, стирання намальованого та штрихування. Зображення різнокольорове. Крім членів сім'ї промальовані домашні тварини та дерева. Також зображені додаткові об'єкти – будинок, автомобіль.
9	Зображені всі члени сім'ї. Єдність загальної структури зображення. Люди зображені правильного масштабу. Відсутність пауз, стирання намальованого та штрихування. Зображення різнокольорове. Більше за всіх на малюнку дитина виділяє свою фігуру, ретельно прорисовані деталі та використані яскравіші кольори.
10	Зображені всі члени сім'ї. Єдність загальної структури зображення. Люди зображені правильного масштабу. Відсутність пауз, стирання намальованого та штрихування. Зображення різнокольорове. Також зображені додаткові об'єкти – будинок, автомобіль, дерева. Можна прослідкувати ідентифікацію себе з кимось з батьків своєї статі (татом).
11	Зображені всі члени сім'ї. Єдність загальної структури зображення. Люди зображені правильного масштабу. Відсутність пауз, стирання намальованого та штрихування. Зображення різнокольорове. Більше за всіх на малюнку дитина виділяє свою фігуру, ретельно прорисовані деталі та використані яскравіші кольори.
12	Зображені всі члени сім'ї. Єдність загальної структури зображення. Люди зображені правильного масштабу. Відсутність пауз, стирання намальованого та штрихування. Зображення різнокольорове. Прослідковується тісний психологічний контакт, персонажі тримаються за руки, відсутня дистанція.
13	Зображені всі члени сім'ї. Єдність загальної структури зображення. Люди зображені правильного масштабу. Відсутність пауз, стирання намальованого та штрихування. Зображення різнокольорове.
14	Зображені всі члени сім'ї. Єдність загальної структури зображення. Люди зображені правильного масштабу. Відсутність пауз, стирання намальованого та штрихування. Зображення різнокольорове. Також зображені додаткові об'єкти – будинок, гойдалка.

Респондент	Результати за методикою «Малюнок сім'ї»
15	Зображені всі члени сім'ї. Єдність загальної структури зображення. Люди зображені правильного масштабу. Відсутність пауз, стирання намальованого та штрихування. Зображення різнокольорове. Простежується тісний психологічний контакт між батьками, вони тримаються за руки та ідентифікація з сестрою.
16	Зображені всі члени сім'ї. Єдність загальної структури зображення. Люди зображені правильного масштабу. Відсутність пауз, стирання намальованого та штрихування. Зображення різнокольорове.
17	Зображені всі члени сім'ї. Єдність загальної структури зображення. Люди зображені правильного масштабу. Відсутність пауз, стирання намальованого та штрихування. Зображення різнокольорове. Крім членів сім'ї промальовані домашні тварини та дерева. Також зображені додаткові об'єкти – будинок, автомобіль.
18	Зображені всі члени сім'ї. Єдність загальної структури зображення. Люди зображені правильного масштабу. Відсутність пауз, стирання намальованого та штрихування. Зображення різнокольорове. Прослідковується тісний психологічний контакт, персонажі тримаються за руки, відсутня дистанція.
19	Зображені всі члени сім'ї. Єдність загальної структури зображення. Люди зображені правильного масштабу. Відсутність пауз, стирання намальованого та штрихування. Зображення різнокольорове. Прослідковується тісний психологічний контакт, персонажі тримаються за руки, відсутня дистанція.
20	Зображені всі члени сім'ї. Єдність загальної структури зображення. Люди зображені правильного масштабу. Відсутність пауз, стирання намальованого та штрихування. Зображення різнокольорове. Також зображені додаткові об'єкти – будинок, м'яч, велосипед. Можна прослідкувати ідентифікацію себе з кимось з батьків своєї статі (татом).
21	Зображені всі члени сім'ї. Єдність загальної структури зображення. Люди зображені правильного масштабу. Відсутність пауз, стирання намальованого та штрихування. Зображення різнокольорове.

Респондент	Результати за методикою «Малюнок сім'ї»
22	Зображені всі члени сім'ї. Єдність загальної структури зображення. Люди зображені правильного масштабу. Відсутність пауз, стирання намальованого та штрихування. Зображення різнокольорове. Прослідковується тісний психологічний контакт, персонажі тримаються за руки, відсутня дистанція.
23	Зображені всі члени сім'ї. Єдність загальної структури зображення. Люди зображені правильного масштабу. Відсутність пауз, стирання намальованого та штрихування. Зображення різнокольорове. Також зображені додаткові об'єкти – будинок. Можна прослідкувати ідентифікацію себе з кимось з батьків своєї статі (татом).
24	Зображені всі члени сім'ї. Єдність загальної структури зображення. Люди зображені правильного масштабу. Відсутність пауз, стирання намальованого та штрихування. Зображення різнокольорове. Крім членів сім'ї промальовані домашні тварини та дерева. Можна прослідкувати ідентифікацію себе з кимось з батьків своєї статі (мамою).
25	Зображені всі члени сім'ї. Єдність загальної структури зображення. Люди зображені правильного масштабу. Відсутність пауз, стирання намальованого та штрихування. Зображення різнокольорове. Простежується близькість з братом та ідентифікація з братом та татом.
26	Зображені всі члени сім'ї. Єдність загальної структури зображення. Люди зображені правильного масштабу. Відсутність пауз, стирання намальованого та штрихування. Зображення різнокольорове.
27	Зображені всі члени сім'ї. Єдність загальної структури зображення. Люди зображені правильного масштабу. Відсутність пауз, стирання намальованого та штрихування. Зображення різнокольорове. Простежується близькість з братом та ідентифікація з братом та татом.
28	Зображені всі члени сім'ї. Єдність загальної структури зображення. Люди зображені правильного масштабу. Відсутність пауз, стирання намальованого та штрихування. Зображення різнокольорове. Простежується близькість з братом та сестрою та ідентифікація з братом та татом.
29	Зображені всі члени сім'ї. Єдність загальної структури зображення. Люди зображені правильного масштабу. Відсутність пауз, стирання намальованого та штрихування. Зображення різнокольорове.

Респондент	Результати за методикою «Малюнок сім'ї»
30	Зображені всі члени сім'ї та близькі родичі (бабуся, дідуть). Єдність загальної структури зображення. Люди зображені правильного масштабу. Також зображені додаткові об'єкти – будинок, дерево. Відсутність пауз, стирання намальованого та штрихування. Зображення різнокольорове.
31	Зображені всі члени сім'ї. Єдність загальної структури зображення. Люди зображені правильного масштабу. Відсутність пауз, стирання намальованого та штрихування. Зображення різнокольорове.
32	Зображені всі члени сім'ї та близькі родичі (бабуся, дідуть). Єдність загальної структури зображення. Люди зображені правильного масштабу. Також зображені додаткові об'єкти – будинок, дерево. Відсутність пауз, стирання намальованого та штрихування.
33	Зображені всі члени сім'ї. Єдність загальної структури зображення. Порушений масштаб. Перемальовування окремих об'єктів, виникнення пауз під час малювання, наявність штрихування. Зображення різнокольорове. Персонаж (брат) віддалений від сім'ї, це може говорити про дистанцію, яку дитина помічає і виділяє її.
34	Зображені всі члени сім'ї, проте над лінією землі(ніби в повітрі). Єдність загальної структури зображення. Порушений масштаб. Перемальовування окремих об'єктів, виникнення пауз під час малювання, наявність штрихування. Зображення різнокольорове.
35	Зображені всі члени сім'ї. Єдність загальної структури зображення. Порушений масштаб. Перемальовування окремих об'єктів, виникнення пауз під час малювання, наявність штрихування. Зображення різнокольорове. Один персонаж (тато) зображений вище за інших.
36	Зображені всі члени сім'ї, наявна дистанція між персонажами (розірваність членів сім'ї). Єдність загальної структури зображення. Порушений масштаб. Перемальовування окремих об'єктів, виникнення пауз під час малювання, наявність штрихування. Зображення різнокольорове.
37	Зображені всі члени сім'ї, проте над лінією землі(ніби в повітрі). Єдність загальної структури зображення. Порушений масштаб. Перемальовування окремих об'єктів, виникнення пауз під час малювання, наявність штрихування. Зображення різнокольорове.

Респондент	Результати за методикою «Малюнок сім'ї»
38	Зображені всі члени сім'ї, наявна дистанція. Єдність загальної структури зображення. Порушений масштаб. Перемальовування окремих об'єктів, виникнення пауз під час малювання, наявність штрихування. Зображені додаткові предмети – будинок, автомобіль. Зображення різнокольорове. Один персонаж (тато) зображений вище за інших.
39	Зображені всі члени сім'ї. Єдність загальної структури зображення. Порушений масштаб. Перемальовування окремих об'єктів, виникнення пауз під час малювання, наявність штрихування. Зображення різнокольорове. Персонаж (тато) віддалений від сім'ї, це може говорити про дистанцію, яку дитина помічає і виділяє її.
40	Зображені всі члени сім'ї, наявна дистанція. Єдність загальної структури зображення. Порушений масштаб. Перемальовування окремих об'єктів, виникнення пауз під час малювання, наявність штрихування. Зображення різнокольорове.

Додаток Е

Результати дослідження за методикою «Дембо-Рубінштейна»

учень	здоров'я	розум, здібності	характер	авторитет у однолітків	умілі руки	зовнішність	впевненість у собі	середній бал
1	98	80	75	93	97	100	95	91
2	80	70	60	20	70	50	95	63
3	70	59	70	69	91	100	99	79
4	100	40	50	60	100	0	10	51
5	50	41	50	10	70	50	100	53
6	60	100	50	50	10	100	90	65
7	97	82	65	85	95	97	85	86
8	60	90	10	60	10	80	30	48
9	95	70	65	30	95	55	95	72
10	70	50	70	50	98	95	50	69
11	99	99	1	1	99	99	99	71
12	90	79	79	89	83	78	89	83
13	100	90	85	50	50	85	100	80
14	35	75	99	99	99	65	95	81
15	100	90	50	50	95	60	60	72
16	90	80	75	75	95	75	100	84
17	80	70	95	50	98	80	65	76
18	98	90	60	90	80	100	100	88
19	95	80	75	75	80	95	90	84
20	97	70	80	90	80	100	100	88
21	70	50	70	75	70	60	75	67
22	99	99	99	99	99	99	99	99
23	100	50	95	50	100	100	100	85
24	50	40	0	10	100	90	100	55

**Результати дослідження за методикою «Опитувальник
батьківського ставлення» А. Варги і В. Століна**

Респондент	Шкала «Прийняття»	Шкала «Кооперація»	Шкала «Симбіоз»	Шкала «Авторитарна гіперсоціалізація»	Шкала «Інфантилі за ція»
1	20	9	7	6	1
2	18	8	7	6	2
3	22	9	3	6	1
4	18	8	4	6	0
5	15	8	4	2	0
6	12	8	4	3	2
7	17	8	4	4	1
8	18	8	4	4	0
9	17	8	4	4	1
10	21	7	3	5	2
11	20	9	5	5	1
12	12	7	3	4	0
13	17	9	5	4	2
14	18	7	5	5	1
15	17	8	5	4	2
16	21	8	4	4	0
17	20	8	4	4	2
18	20	8	4	4	1
19	18	8	4	4	2
20	22	8	4	3	2
21	18	8	4	3	0
22	22	9	5	3	2
23	22	9	5	3	1
24	21	9	5	4	1
25	17	5	4	4	2
26	18	6	4	5	1
27	17	6	2	0	1
28	21	6	2	2	1
29	20	6	2	0	0
30	20	6	2	1	0
31	18	5	2	0	2
32	18	5	2	2	4
33	19	5	2	1	3
34	17	6	2	2	4
35	17	4	2	1	4
36	16	6	2	2	3
37	20	6	2	1	3
38	19	6	2	2	3
39	8	1	1	2	3
40	9	1	1	1	3

РЕЦЕНЗІЯ

на дипломну роботу студента 2 курсу спеціальності «Психологія»
Університету економіки і права «КРОК», виконану на тему: «Вплив
стилю батьківського виховання на формування «Я-концепція» дітей
молодшого шкільного віку»

Гомель Олени Сергіївни

« _____ »

Актуальність дослідження психологічних особливостей формування «Я-концепція зумовлена тією важливою роллю, яку відіграє сім'я у процесах реформування сучасного суспільства, зокрема у вирішенні демографічної кризи, посилення виховного потенціалу соціуму, виховання здорового покоління майбутніх громадян. Важливо, щоб сучасна українська сім'я була стабільною і могла протистояти утрудненням суспільного життя. Проблематика розвитку «Я-концепції» під впливом стилю батьківського виховання зумовлює уважне та прискіпливе вивчення чинників її формування. Все вищесказане зумовлює актуальність теми дослідження Гомель Олени Сергіївни.

Зміст виконаної дипломної роботи відповідає затвердженій темі та завданням роботи. Структура роботи, яка передбачає теоретичний аналіз проблеми, констатувальний експеримент та рекомендації щодо формування позитивної Я-концепції дітей молодшого шкільного віку, дозволила адекватно розв'язати сформульовані автором завдання дослідження, пов'язані із впливом стилю батьківського виховання. Можна погодитись з визначенням об'єкту та предмету дипломного дослідження, його теоретичною і методологічною підвалиною. Заслугує на позитивну оцінку використання сучасних взаємодоповнюючих психологічних методів дослідження, а також методів математичної статистики. Представлену роботу характеризує повнота виконання завдань, правильність та глибина обґрунтування прийнятих рішень.

Новизна та якість проведених досліджень полягає в тому, що у ній комплексно запропоновані психодіагностичні методики, які дають змогу легко пізнати внутрішній світ дитини та своєчасно скорегувати негативне формування самооцінки, зупинити подальший розвиток проблеми за допомогою тренінгу або рекомендацій для батьків.

Представлена робота має високий ступінь використання сучасних досягнень науки, техніки, інформаційних технологій.

Дослідження є достатньо обґрунтованим, підкріпленим гіпотетичними міркуваннями. Правильність розрахунків не викликає сумніву, оскільки

отримані статистичні дані, продемонстровані у таблицях, загалом підтверджують програму психологічної роботи з молодшими школярами. Наявність та повноти експериментального (або математичного) підтвердження прийнятих рішень.

В цілому, дослідження демонструє підпорядкованість експериментальної програми поставленим завданням.

Представлена робота має високий науково-технічний рівень опрацювання питань розроблених систем, проектів. В ній представлено тренінгова програма з підвищення самооцінки та впевненості дітей молодшого шкільного віку та надано рекомендації батькам щодо впливу на формування позитивної Я-концепції їх.

Робота має широкі можливості впровадження її результатів, оскільки її результати можуть бути використані у діяльності практичних та шкільних психологів.

Доцільним було би виділення труднощів роботи психолога у консультуванні молодших школярів різної статі.

Дане побажання може бути враховане О.С. Гомель у подальшій роботі. Представлене дослідження задовольняє всім вимогам до написання магістерських робіт. А її автор заслуговує на присвоєння освітнього рівня магістра.

Рецензент:

кандидат психологічних наук, професор
кафедри психології Міжрегіональної
Академії управління персоналом

О.Л. Туриніна

4.01.24
(Дата)

ВІДГУК НАУКОВОГО КЕРІВНИКА

на дипломну роботу здобувача вищої освіти

Гомель Олени Сергіївни на тему:

“Вплив стилю батьківського виховання на формування «Я-концепція» дітей молодшого шкільного віку”

(У відгуку вказати оцінку актуальності теми дослідження, його наукової новизни та практичної цінності, виявлені недоліки. Особливо відзначити виконання роботи за замовленням або в інтересах конкретного підприємства, організації, установи, апробацію результатів дослідження на семінарах та конференціях тощо)

Актуальність роботи: стиль сімейного виховання є значущим чинником формування Я-концепції дитини. Якою дитина себе сприйматиме, до чого буде прагнути, наскільки здібною та впевненою себе почуватиме, дуже сильно залежить від того, отримувала вона від батьків прийняття, схвалення, підтримку та коректні настанови, чи зневагу, неприйняття та невизнання своєї особистості.

Робота магістрантки містить всі необхідні структурні частини, достатній обсяг, відповідає вимогам методичних рекомендацій та заявленому плану, розкриває всі зазначені у ньому питання в достатньому обсязі.

Робота Гомель Олени містить характеристику категорії Я-концепція та чинників, що впливають на її формування; теоретичний аналіз ролі сім'ї у формуванні особистості, а також напрямків та методів сімейного виховання.

Емпіричне дослідження проведене магістранткою самостійне, та мало на меті дослідити сімейні ситуації дітей у шкільному класі та їх самооцінку, як основний компонент Я-концепції.

Практична цінність роботи полягає в тому, що вона містить рекомендації з підвищення самооцінки та впевненості дітей молодшого шкільного віку.

Результати дипломного магістерського дослідження висвітлено в тезах у матеріалах V Міжнародної конференції «Держава, регіони підприємництво: суспільно-правові, соціально-економічні аспекти розвитку», яка відбулася 7 грудня 2023 року в ВНЗ «Університеті економіки та права «КРОК».

Рекомендовано: вдосконалити підбір психодіагностичних методик, якість проведення та аналізу результатів емпіричного дослідження, написання рекомендаційного розділу та висновків, підбір джерел.

1	План, вступ та оглядовий (I) розділ	4	6	Критичний аналіз публікацій з теми дослідження	4
2	Аналітичний (II) розділ	4	7	Використання сучасних наукових методів, моделювання та інформаційних технологій	4
3	Рекомендаційний (III) розділ	5	8	Оброблення, аналіз та інтерпретація фактичного (експериментального) матеріалу	4
4	Висновки і пропозиції	4	9	Візуалізація ключової інформації	5
5	Використані джерела	4	10	Дотримання вимог до оформлення роботи	4
11					
12					
Дипломна робота рекомендована до захисту в ЕК. Оцінка наукового керівника:					72

К.психол.н., доц.каф.психології Посада наукового керівника, науковий ступінь, вчене звання		Склярова Г.О. Прізвище, ініціали
«18» січня 2024 року	(підпис)	

РЕФЕРАТ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ «ВПЛИВ СТИЛЮ БАТЬКІВСЬКОГО ВИХОВАННЯ НА ФОРМУВАННЯ «Я- КОНЦЕПЦІЯ» ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ»

Виконала: Гомель О.С.

Керівник: Склярєва Г.О.

За останнє десятиліття в Україні намітилася низка тривожних тенденцій, які свідчать про кризові явища в житті української сім'ї, що зачіпають як подружні, так і дитячо–батьківські відносини. Сім'ї, без сумнівів, належить визначальна роль в процесі розвитку особистості та її самосвідомості, вплив сім'ї набагато перевищує інші виховні дії. Отож, одним з найважливіших завдань суспільства є забезпечення та реалізація прав дитини на гармонійне виховання в сім'ї, що передбачає розвиток її особистості та становлення адекватної самооцінки.

Одним із найважливіших завдань освітнього процесу є виховання цілісної особистості, розкриття особистісного потенціалу та врахування індивідуальних можливостей кожної дитини. Важливою передумовою реалізації цього завдання є виховання позитивної Я-концепції дітей, що становить основу їхнього самовизначення, ставлення до себе, взаємодії з ровесниками та дорослими. Я-концепція є достатньо складним, багаторівневим особистісним утворенням та визначає життєвий шлях людини. Процес виховання Я-концепції вимагає індивідуального підходу до дітей, саме тому якісна та своєчасна діагностика Я-концепції у школярів, підбір відповідних методик є важливими для подальшого виховання позитивних уявлень про себе та самосприйняття зумовлюють Актуальність теми дослідження.

Мета дослідження – теоретично та емпірично дослідити вплив стилю батьківського виховання на формування Я-концепції у молодших школярів.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз наукової літератури щодо досліджень Я-концепції у молодших школярів.

2. Розглянути стилі батьківського виховання.

3. Провести емпіричне дослідження впливу стилю батьківського виховання на формування «Я-концепції» у молодших школярів.

4. Надати рекомендації батьків щодо впливу на формування позитивної Я-концепції їх дітей молодшого шкільного віку

Об'єкт дослідження - «Я-концепція» молодших школярів.

Предмет дослідження – вплив стилю батьківського виховання на формування Я-концепції у молодших школярів.

У **вступі** обгрунтовано актуальність досліджуваної проблеми, визначено мету, завдання, обек, предмет, методи; розкрито методологічні та теоретичні засади дослідження, висвітлено наукову новизну і практичне значення Кваліфікаційної роботи; наведено відомості про апробацію результатів дослідження, їх висвітлення у публікаціях та конференціях, представлено дані щодо структури й обсягу Кваліфікаційної роботи.

У першому розділі **«Теоретико-методологічний аналіз «Я-концепції» молодшого школяра та вплив стилю батьківського виховання на її формування»** проаналізовано різні погляди на поняття «Я-концепції». «Я-концепція» представляє складну, рівневу будову, яку по різному розуміють автори. Найбільша термінологічна плутанина спостерігається у наукових джерелах стосовно вживання понять «Я-концепція» та «Я-образ». Розглядаючи «Я- концепцію» чи «Я-образ» як продукт діяльності самосвідомості, дослідники по різному підходять до їх визначення й розуміння характеру співвідношення між ними.

Становлення самоусвідомлення школярів та формування їх позитивної картини оточуючого світу та ствердження власного місця в ній за допомогою позитивної «Я-концепції» є одним з найважливіших факторів подальшого розвитку особистості, її самооцінки та здатності до поліаспектної самореалізації. Необхідність пройти всі етапи формування власної

ідентичності в умовах, коли потрібно задовольняти потреби авторитетних осіб (якими у шкільний період виступають не лише родичі, але й вчителі, що символізують потреби всього суспільства та держави) може бути ускладнено відсутністю збігу з внутрішніми потребами молодшої особистості.

Взаємини батьків і дітей молодшого шкільного віку – складне й суперечливе питання через прихований характер людських відносин, та труднощі «зовнішнього проникнення» в них. У житті кожної особи батьки грають значну і відповідальну роль. Вони надають перші зразки поведінки. Завдяки правильній позиції батьків молодший школяр створює про себе певну думку, формує самооцінку.

Коли батьки розуміють, що від них залежить розвиток особистості дитини молодшого шкільного віку, то поведуться так, що всі їх вчинки і поведінка сприяють формуванню такого розуміння дитиною цінностей, яке вони хочуть їй передати. Такий процес виховання можна вважати свідомим, оскільки контроль батьків над своєю поведінкою, ставленням до інших людей, увага до сімейного життя, дозволяють виховувати дітей молодшого віку в сприятливих умовах, сприяючих їх всебічному розвитку.

І навпаки, атмосфера напруженості в сімейній ситуації діє на дитину молодшого шкільного віку негативно. Дисгармонія сімейних відносин дає зразки непостійності, ворожості і асоціальної поведінки, агресивності, що призводить до неадекватної самооцінки. Незадоволення потреб особистості молодшого шкільного віку швидко виявляється в порушеннях поведінки і у формуванні негативних рис особистості. Відомо, що поява порушень поведінки, заниженої та загалом неадекватної самооцінки дитини, емоційних розладів й інших психологічних проблем, пов'язана із рядом несприятливих подій в її дитинстві.

Отже, на процес формування самооцінки дитини молодшого шкільного віку визначальний вплив мають індивідуально-психологічні особливості батьків, зразки поведінки, які вони демонструють у присутності дитини, та стиль сімейного виховання – спосіб, метод виховання, типова для батьків

система принципів і норм, індивідуальних особливостей впливу на дітей молодшого шкільного віку. Стиль виховання, при цьому, є сукупністю настанов та відповідної поведінки, яка стосується лише не конкретної дитини, а характеризує ставлення до дітей молодшого шкільного віку взагалі.

У другому розділі **«Емпіричне дослідження впливу стилю батьківського виховання на формування «Я-Концепції» молодшого школяра»** було проведено дослідження на вплив особливостей батьківсько-дитячих стосунків на рівень самооцінки дітей молодшого шкільного віку, підбрано методичний інструментарій для визначення рівня самооцінки дітей молодшого шкільного віку та типу батьківського виховання, проведено діагностику та аналіз отриманих результатів, застосовано метод математичної обробки за А. Варги та В. Століна для формування висновків дослідження, розроблено практичні рекомендації для профілактики формування позитивної самооцінки дітей молодшого шкільного віку.

Наше дослідження базується на результатах, отриманих за методиками та показниками за шкалою

- «прийняття-відторгнення». Отримані результати математичної обробки показують, що прийняття, проявлення любові та турботи батьками формують в дитині високий рівень самооцінки. І навпаки, дорослі, які відчують до дитини негативні почуття: роздратованість та злість, вважає дитину невдахою, зневіра в її майбутнє, недооцінка власних здібностей і ігнорує дитину сприяє формуванню низької самооцінки в дитини, що призводить підвищення рівня тривожності та замкненість у собі, складнощі в описі власних емоцій та почуттів;

- «Маленький невдаха». Виявлено, що якщо нехтування інтересами та бажаннями дітей з боку батьків знижує їхню самооцінку, віра в успіх дітей, підтримка в конфліктних ситуаціях, взаємодія та вирішення проблем є, навпаки, доречними та нормальними. Це самооцінка дітей молодшого шкільного віку

- «симбіоз». Зробили висновок, що створення психологічної дистанції негативно впливає на самооцінку дітей, а побудова близьких, довірливих і підтримуючих стосунків позитивно впливає на прийняття та самооцінку дошкільнят.

Математичні аналізи підтвердили зв'язок між ставленням батьків до дітей і психологічним благополуччям дітей у сім'ї.

Аналізуючи малюнки респондентів можна з точністю сказати, що 95 % батьків, які повністю приймають свої дітей, піклуються та проявляють любов і тепло, забезпечують комфортну психологічну атмосферу в сім'ї, бо майже всі (90%) дітей виконуючи малюнок сім'ї, зобразили всіх членів сім'ї в позитивному світлі, використовувати яскраві кольори, дотримуватися логічних розмірів героїв (батьки високі, діти низькі), намалювати всі частини тіла.

Опитані нами дорослі отримали дуже низькі бали за цією шкалою. Це підтверджує позитивні результати використання дітьми методу «Моя сім'я». Дитячі малюнки можна використовувати для відстеження позитивних сімейних стосунків. Більшість дітей зображують усіх своїх близьких поруч або тримаючись за руки, а деякі респонденти зображують людей, що перетинаються, демонструючи близькі стосунки, довіру та близькість з батьками. На більшості картин були зображені усміхнені обличчя та великі широко розплющені очі на обличчях зображених людей. Це показник емоцій дитини, того, як дитина бачить і сприймає своїх рідних.

Таким чином, ми продемонстрували, що існує кореляція між стилем батьківського ставлення та самооцінкою дітей початкової школи. Звідси можна стверджувати, що самооцінка дитини формується під впливом батьківсько-дитячих стосунків і установок батьків. Так, у переважної більшості респондентів з низьким рівнем самооцінки батьки демонструють низькі показники за шкалою «авторитарна гіперсоналізація» та «маленький невдаха».

А у молодших школярів із середньою самооцінкою батьки мають середні показники за шкалами «прийняття-відторгнення» та «симбіоз».

У третьому розділі «Психологічний супровід щодо можливості формування позитивної «Я-концепції» дітей молодшого шкільного віку»

На основі результатів емпіричного дослідження нами було визначено вплив батьківського виховання на дітей молодшого шкільного віку. Тому, на нашу думку, профілактика та корекція формування самооцінки у молодшому шкільному віці має носити комплексний характер та реалізуватися в трьох напрямках, а саме: психологічній підтримці дітей, у психологічній роботі з батьками та спільній груповій роботі і батьків і дітей.

Одним із найважливіших завдань батьків є розуміння психології своїх дітей. Звичайно, для цього не обов'язково проходити психологічну підготовку. Однак про дитину потрібно знати кілька простих речей. Що йому подобається і що не подобається. Що змушує її плакати, а що сміятися? Що їх мотивує і що змушує страждати. Тому було запропоновано ряд порад, які допоможуть вам зрозуміти, як діти бачать світ.

Підсумком Кваліфікаційної роботи стала запропонована нами тренінгова програма, яка направлена, в першу чергу, на роботу з батьками **«Щаслива сім'я-щаслива дитина»**.